

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOĞU'DA VE BATI'DA SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİSİ
ÖRNEKLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Gökçe RENGİGÜL

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOĞU'DA VE BATI'DA SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİSİ
ÖRNEKLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Gökçe RENGİGÜL

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Mustafa UYAR

ANKARA, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOĞU'DA VE BATI'DA SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİSİ

ÖRNEKLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa UYAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

1-Doç. Dr. Mustafa UYAR

2-Prof. Dr. Musa Ş. YÜKSEL

3-Dr. Öğr. Üyesi Mert KOZAN

Tez Savunması Tarihi

13/09/2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

14/09/2022

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Gökçe RENGİGÜL

İmzası

.....

ÖZET

Birbirleriyle giriştikleri kanlı mücadelelerde farklı kıta ve topraklarda, bambaşka kültürlerle ve derin tarihi geçmişlere sahip devletler, rakiplerini yenmeye çalışmışlardır. Bazen istihbarat yardımıyla bazen savaş, barış, politik evlilikler bazen de ticari ilişkiler dolayısıyla haberdar oldukları hasımlarının yöntemlerini kendilerine uyarlamışlardır. Bu çalışmada; Ortaçağ tarihi boyunca, farklı coğrafya, kültür ve medeniyetlere mensup halkların ve liderlerinin bağımsızlık, toprak ve güce kavuşmak için izlediği politikalar, yöntemler bazen birbirine çok benzeyen bazen birbirinden çok farklı yollarla ulaştıkları zaferler, spesifik örneklerle incelenmiştir. Çarpışmaların geçtiği toprakların stratejik konumu, muharebeler esnasında yaşanan ekstrem doğa olayları, dirayetli komutanların savaşların kaderini belirleyen kararları ve kaybedilecek savaşları galibiyete götüren, disiplinli orduların destan yazan mücadelelerine değinilmiştir. Doğu ve Batı medeniyetlerinin süper güçleri Roma, Bizans, Selçuklular, Harezmsâhlar, Moğollar, Memlûkler ve Timurlular ile temsil edilirken, çağın savaşçı tipi şövalyeler ve dünya tarihinde kalıcı izler bırakan Haçlı seferleri ihmal edilmemiştir. İşlenen imparatorluk ve devletlerin yapıları ile paralellik gösteren savaş anlayışları, liderlere bağlı olarak tercih edilen stratejiler ve uyguladıkları hileler tezi daha kuvvetli kılmaktadır. Amacına ulaşmayan seferler, taktik hataları, rakibini tanımadan ve yeterince hazırlanmadan kalkışılan seferlerin, bozgunla son bulması kadar devletlerin sahip olduğu savaş teknolojisi ve zaferlerin derinlemesine tetkiki hem kaybedenlerin hem de kazananların gözünden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Teşkilât, Teçhizat, Strateji, Disiplin, Savaş, Taktik ve Hileler.

ABSTRACT

States with different cultures and deep historical backgrounds in different continents and lands had tried to defeat their rivals in their bloody struggles with each other. They became aware of the methods of their opponents with the help of intelligence, through battles, peacetimes, through political marriages, through commercial relations, and they adapted these methods to themselves. The political policies and methods followed by communities and their leaders from different geographies, cultures and civilizations to gain independence, land and power in medieval history are examined in this study. The victories they achieved, sometimes in very similar ways and sometimes in very different ways, were examined comparatively with specific examples. The strategic location of battlefields, the extreme natural events experienced during the battles, the decisions of the wise commanders that determine the fate of the wars and the epic struggles of the disciplined armies that lead the lost wars to victories are included. While the superpowers of the Eastern and Western periods were represented by the Romans, Byzantines, Seljuks, Khwarazmshahs, Mongols, Mamluks and Timurids; the knights, which was the warrior profile of that age, and the Crusades, which left permanent traces in world history, were not neglected either. The war systems, which are parallel to the internal structures of empires and states, the strategies preferred by the leaders and the tricks they apply make the thesis stronger. Tactical mistakes, as well as expeditions that fail to reach their goal and end in defeat, such as expeditions that are embarked without knowing their opponent and not being adequately prepared; the war technology of the states and the in-depth examination of the victories are also conveyed through the perspective of both the losers and the winners.

Keywords: Military Organization, Equipment, Strategy, Discipline, War, Tactics and Tricks.

ÖNSÖZ

“Doğu’da ve Batı’da Savaş Sanatı ve Teknolojisi Örneklerinin İncelenmesi” başlıklı tezimizde Ortaçağ’ın her biri araştırılmaya değer imparatorlukları ve devletlerini etraflıca inceledik. Tarih yazım metodu gereği kaynak taraması yaparken, bu yapıların her biriyle ilgili birçok değerli inceleme yapılmış olduğunu ancak onları örneklerle araştırmış bir çalışmanın yapılmadığını, devletlerin savaş anlayış ve felsefelerinin hesaba katılmadığı ve hükümdarların kişilikleri ışığında ele alınmadıklarını fark ettik. Bu da bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk etti. Önce, araştırma kapsamından çıkmamak için sorular hazırladık. Ardından kaynak taraması yaparak, okuma listeleri belirledik ki tezimizin yazılma amaçlarından biri; öğrenci arkadaşlarımızın ve konuya ilgi duyanların okuduklarında kendilerine bir şeyler katabilmeleri ve yararlanılan kaynaklardan yola çıkarak yeni okuma serüvenleri yaratabilmeleriydi.

Sorularımız arasında; kadim Roma medeniyetinden ayrılan Bizans’ın ömrünü uzun yıllar sürdürmesi yer almaktaydı. Roma’nın bu değerli diğer yarısı çağdaşı devletlerin nefesini kesen coğrafyası, iklimi, verimli toprakları, Bizanslı hayat tarzının cazibesine kapılanlarla özetle üzerinde bu kadar gözle, bin yılı aşan varlığını hangi politikalar neticesinde sürdürebilmişti? Avrupa’nın cesaret timsali şövalyeleri ettikleri erdemli yaşam sürme yeminlerine ne kadar sadık kalabildiler? Sürüklendikleri olaylar ve zor durumlarda soylu kalabildiler mi? Haçlı düşüncesini ortaya çıkaran süreç nasıl başladı? Haçlı askeri olmanın yasal ölçütü neydi? Avrupa’dan İstanbul’a ve Anadolu’ya gelen insan akını, hangi kaynaklardan ve motivasyonlardan beslenmekteydi? Seferlere karşı İslâm dünyası neden tek vücut olamadı ve yıkımların iki yüz yıla yakın sürmesine

fırsat verildi? Selçuklu Sultanları Berkıaruk (1094-1104), Muhammed Tapar (1105-1118) ve Sencer (1118-1157) Haçlı işgali sırasında Anadolu topraklarının ve Kudüs'ün savunulmasında neden etkili bir mücadele gösteremediler? Moğol tarihçileri dışında pek çok kişi Moğolları neden yalnızca yakıp yıkan bir halk olarak görmektedir; bunda yaşadıkları dönemde korku yaratmak için söylentiler çıkarmalarının payı ne kadardır? Yakın Doğu'nun dengeleri değıştiren gücü Memlûkler neden görmezden gelinmektedir? Ortaçağ dünyasında kadın bir hükümdarı Şecerüddür (1250)'ü bağrına basacak kadar açık görüşlü, kadına değer veren, sözel ve psikolojik şiddeti cezasız bırakmayan bir yapıya sahip olmalarına rağmen, neden aynı vizyonu silah teknolojilerini yenilemekte gösteremediler? ¹ Timur'un güçlü ordusunun ve seferlerinin arka planında yatan faktörler nelerdi? Bu soruların oluşturulmasının ardından kaynak taramamızı gerçekleştirdik, hocalarımızın önerdiği eserler ve okuma listelerimiz vasıtasıyla süreci tamamladık. Söz konusu devletlerin bakış açılarının anlaşılması için vekayinâmeleri, seyahatnâmeleri, savaş sanatıyla ilgili uzman general ve hükümdarların taktik ve strateji kitaplarını; bu stratejilerin ardındaki ideolojilerin ve zihniyetin anlaşılmasına katkıda bulunması için kullandık.

Giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşan tez çalışmamızın ilk bölümünde; Batı'da savaş sanatı ve teknolojisini en unutulmaz örnekleriyle ayrıntılı bir şekilde inceledik. Tek boyuttan sıyrılmasını sağlamak amacıyla dönemin taktisyenlerinin, kronik yazarlarının ve düşünürlerinin görüşlerine yer verirken, yöneticilerin zaaf ve kusurlarına değindik. İkinci bölümde; Batı ile eşzamanlı olarak Doğu'da Türk İslâm Devletleri savaş sanatı ve teknolojisini devletlerin savaş anlayışları ve felsefeleriyle hükümdarların ve devlet adamlarının katkılarıyla oluşturdukları haberleşme, istihbarat faaliyetleri, casus kullanmanın önemi ve dönemin güçlü silah ve teçhizatlarına sahip olmanın çarpışmaların

¹ Abdullah Mesut Ağır, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti (1250-1517)*, Selenge, I. Baskı, İstanbul 2021, s. 174, dipnot 35.

sonuçları üzerine etkilerini detaylı örnekleriyle anlattık. Sonuç bölümünde çalışmamızın tümü boyunca elde ettiğimiz bilgileri değerlendirerek paylaştık. Kaynakça kısmında ise yararlandığımız eserlerin tümünü belirttik.

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca kıymetli bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlandığım tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Mustafa UYAR'a, lisans öğrenimimden beri bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim hakkını ödeyemeyeceğim bütün hocalarıma, eserleriyle ilham veren kaynakçada adı geçen her bir hocama ve her zaman yanımda olduklarını hissettiğim aileme desteklerinin tümü için teşekkür ederim.

Gökçe RENGİGÜL

Ankara, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	XVIII
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ANA ÖĞELERİ	1
1.1 Tercih Edilen Taktikler.....	3
1.2 Strateji	3
1.3 Ordugâhın Konumu	4
1.4 Muharebe Alanı.....	5
1.5 Hileler Kullanmak.....	6
1.6 Savaş Sonrası Uygulamaları	6
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ	6
3. KAYNAKLAR	8
3.1.Latin Kaynakları	8
3.1.1 Gesta Francorum	8
3.1.2 Peter Tudebodus	9
3.1.3 Raimundus Aguilers	9
3.1.4 Fulcherius Carnotensis.....	10
3.1.5 Deuilli Odo.....	10
3.2 Bizans Kaynakları	11
3.2.1 Mavrikios (öl. 602), Strategikon	11
3.2.2 Georgios Pachymeres (öl. 1310?), Relations Historiques	12
3.2.3 Niketas Khoniates (öl. 1213), Historia	13
3.2.4 Anna Komnena (öl. 1153), Alexiad Malazgirt'in Sonrası	14
3.2.5 Mikhail Psellos (öl. 1078 ya da 1096?), Khronographia	14
3.2.6 Ioannes Kinnamos, Historia.....	15
3.3 İslâm Kaynakları.....	15
3.3.1 İbn Bîbî el-Müneccime (öl. 1285'ten sonra), Selçuk Nâme	15
3.3.2 Minhâcüddîn Sirâc el-Cüzcânî (öl. 1266'dan sonra), Tabakât-ı Nâsırî	16
3.3.3 Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî (öl. 1332-33), Müsâmeretü'l-Ahbâr.....	17

3.3.4 Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî (öl. 1340'tan sonra), Târîh-i Güzîde	17
3.4 Çin Kaynakları	18
3.4.1 Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu	18
3.5 Süryânî Kaynakları	18
3.5.1 Abû'l-Farac (öl. 1286), Abû'l-Farac Tarihi	18
3.5.2 Anonim Süryânî Kroniği	19
3.6 Ermeni Kaynakları	19
3.6.1 Genceli Kiragos	19
3.6.2 Aknerli Grigor	20
3.6.3 Müverrih Vardan	20
3.6.4 Urfalı Mateos	20
3.6.5 Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar	21
3.7 Moğol Kaynakları	21
3.7.1 Moğolların Gizli Tarihi	21
3.7.2 Alâeddîn Ata Melik Cüveynî (öl. 1283), Târîh-î Cihan Güşa	22
3.7.3 Reşîdüddîn Fazlullah (öl. 1318), Câmiu't-Tevârih	22
3.8 Seyahatnâmeler	22
3.8.1 Marco Polo (öl. 1324), Dünyanın Hikâye Edilişi-Harikalar Kitabı	22
3.8.2 İbn Battûta (öl. 1368-69), Rihlet-ü İbn Battûta	23
4. ARAŞTIRMALAR	24
BİRİNCİ BÖLÜM: BATILI SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİSİ ÖRNEKLERİ	26
1. ROMA İMPARATORLUĞU	27
1.1 Askerî İnsan Unsuru ve Savaşa Dair Anlayış	27
1.2 Ordu Teşkilâtı	28
1.3 Silah ve Teçhizat	30
1.3.1 Roma Ordusunun Saldırı Silahları	30
1.3.2 Roma Ordusunun Savunma Silahları	30
1.4 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	31
1.5 Savaş Stratejisi	31
1.6 Taktik ve Hileler	32
1.6.1 Baskınlar ve Gece Saldırıları	32
1.6.2 Kâhinlerin Kullanılması	33
1.6.3 Savaş Boruları	34
1.6.4 Naralar Atmak	34
1.7 Savaş Sonrası Uygulamaları	34
1.7.1 Zafer Alayları ve Takları	34

1.7.2 Ordunun Büyük Bir Kısmı Firar Ettiğinde	35
2. BİZANS ORDUSU	36
2.1 Askerî İnsan Unsuru ve Savaşa Dair Anlayış	36
2.2 Ordu Teşkilâtı	37
2.3 Silah ve Teçhizat	38
2.3.1 Saldırı Silahları	38
2.3.2 Savunma Silahları	39
2.3.3 Kuşatma Silahları	40
2.3.4 Binit ve Yükletler	40
2.4 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	41
2.5 Savaş Stratejisi	41
2.6 Taktik ve Hileler	42
2.6.1 Mezarları Tahrip Etmek	44
2.6.2 Düzmece Mektuplar Yoluyla Yalan Haber Yaymak	44
2.6.3 Nehri Gübrelemek	45
2.6.4 Demir Dikeni (Calcitrpa) Kullanmak	45
2.6.5 Nara Atmak	46
2.6.6 Dua Etmek	46
2.6.7 Yoksunluk Yaratmak	47
2.6.8 Düşmanı Bataklığa Çekmek	47
2.6.9 Hendek ve Çukurlar Kazmak	48
2.6.10 Nehrin İçinden Yol Yaptırmak	48
2.6.11 Büyük Bir Orduyu Küçük Göstermek	48
2.6.12 Küçük Bir Orduyu Büyük Göstermek	48
2.6.13 İmparatorun Ordunun Başında Sefere Çıkması	49
2.6.14 Baskın Yapmak	49
2.6.15 Farklı Halklardan Müteşekkil Orduları Yanına Çekmek	50
2.6.16 Hitabetin Gücünden Yararlanmak	50
2.6.17 Düşmanla Aynı Irktan Olan Adamları Ordudan Uzaklaştırmak	50
2.6.18 Düşmanın Moral Dengesini Bozmak	51
2.6.19 Sahte Ricat	51
2.6.20 Muharebe Meydanı Seçimi	51
2.6.21 Müttelik Güçler	52
2.6.22 Ateş Kullanılarak Yapılan Hileler	52
2.6.23 Görünüşü Değiştirmek	52
2.6.24 Oyalama Taktiği	53

2.6.25 Casus Kullanımının Önemi.....	53
2.6.26 Kâhinlerin Kullanılması.....	54
2.6.27 Şölen ve Eğlencelerle Oyalamak.....	54
2.7 Savaş Sonrası Uygulamaları	54
3. ŞÖVALYE SINIFI	55
3.1 İnsan Unsuru	55
3.2 Şövalyelerin Eğitim Süreçleri ve Donanımları	57
3.2.1 Page (Uşak/Ayakçı Dönemi 7-14)	59
3.2.2 Squire (Yaverlik Dönemi 14-21).....	59
3.2.3 Şövalyelik Dönemi (21-...).....	60
3.3 Prensipleri	60
3.3.1 Şövalyeliğin Koruyucu Azizi	61
3.3.2 Silahları.....	62
3.3.3 Zırhları.....	62
3.4 Savaş Sonrası Uygulamaları	62
3.4.1 Geceyi Savaş Alanında Geçirmek.....	63
3.4.2 Esir Âdeti	63
3.4.3 Savaş Firarileri	63
3.5 Kale Şatolar	63
4. HAÇLI ORDULARI	65
4.1 Haçlı Ordularını Oluşturan İnsan Unsuru	66
4.2 Savaş Anlayışı.....	68
4.3 Ordu Teşkilâtı	69
4.4 Silah ve Teçhizat.....	69
4.4.1 Haçlı Ordularında Saldırı Teçhizatı.....	70
4.4.2 Savunma Teçhizatı	70
4.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	70
4.5.1 Yağma Seferleri.....	70
4.5.2 İstihbarat Sağlamak	71
4.6 Savaş Stratejisi	72
4.7 Taktik ve Hileler.....	73
4.7.1 Sayı Üstünlüğü.....	73
4.7.2 Yoksunluk Yaratmak	73
4.7.3 Haçlıların Kendi Karargâhlarını Ateşe Vermesi.....	76
4.7.4 Mezarları Tahrip Etmek.....	76
4.7.5 Çok Sayıda Ateş Yakmak	77

4.7.6 Hainler Vasıtasıyla Kaleleri Ele Geçirmek.....	77
4.8 Savaş Sonrası Uygulamaları	79
4.8.1 Firariler.....	79
4.8.2 Esirler	80
4.8.3 Dönüş Yolu	80
İKİNCİ BÖLÜM: DOĞU ORDULARI SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİSİ	
ÖRNEKLERİ.....	82
1. SELÇUKLULAR.....	83
1.1. Askerî Yapısı	83
1.2. Savaş Anlayışı.....	83
1.3 Ordu Teşkilâtı	84
1.3.1 Harp Düzeni.....	84
1.4 Silah ve Teçhizat.....	84
1.4.1 Saldırı Silahları	84
1.4.2 Savunma Teçhizatı	86
1.4.3 Binit ve Yükletler:.....	86
1.4.4 Kuşatma Silahları	86
1.4.5 Kuşatma Kuleleri.....	86
1.4.6 Ateş Kuleleri	87
1.4.7 Hafif Silahlar-Saldırı Silahları	87
1.4.8 Savunma Silahları	87
1.4.9 Ağır Silahlar-Kuşatma Silahları.....	88
1.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	90
1.5.1 Erzak Temini	91
1.5.2 Arazi Seçimi	91
1.6 Savaş Stratejisi	92
1.6.1 Esir, Tehdit ve Hediyelerle Düşmanı Etkileme.....	93
1.6.2 Yoksunluk Yaratma	93
1.6.3 Mayınlama Sanatı (Nakb).....	94
1.6.4 Piyadeden Ziyade Süvari Tercih Etmek	94
1.6.5 Zehir Kullanmak.....	94
1.6.6 Sığır	95
1.7 Taktik ve Hileler.....	95
1.7.1 Turan Taktiği.....	95
1.7.2 Yıldırma ve Yıpratma.....	96
1.7.3 Sahte Ricat	96

1.7.4 Nehirde Geçiş Esnasında Saldırı Taktiği	96
1.7.5 Vurkaç (Gerilla) Taktiği.....	97
1.7.6 Akıncılarla Baskınlar Düzenlemek.....	97
1.7.7 Düşman Tamamen Yok Edilinceye Kadar Durulmamalıdır	97
1.7.8 Çöle, Bataklığa, Uçuruma ve Nehre Çekme Taktiği	98
1.7.9 Sarp Arazide Pusuya Düşürme	98
1.7.10 Boğazda İmha	99
1.7.11 Savunma Setleri Kurmak	99
1.7.12 Savaş Boruları, Nevbet ve Nara	99
1.7.13 Müneccimlerin ve Falcıların Kullanılması	100
1.7.14 Saçlarını Kazıyıp Düşmanın Önüne Atmak	101
1.7.15 Söylentiler Çıkarmak	101
1.7.16 Düşmanın Huzurunu Bozmak	101
1.7.17 Berîd Teşkilâtı	102
1.7.18 Ordugâhtaki Vahşi Hayvanlar	102
1.7.19 Çok Sayıda Meşale Kullanmak	102
1.7.20 Atların Ters Nallanması	103
1.7.21 Çetrdarın Satın Alınması ya da Çetrin Yere Düşmesi	103
1.7.22 Zafer Davulu Çaldırmak.....	104
1.7.23 Sahte Mektup	104
1.7.24 Sultanın Kamufleji.....	105
1.7.25 Düşman Kafatasını Sırık Ucunda Sallandırmak	105
1.7.26 Az Askerle Güçlü Orduları Yenmek	105
1.8 Suikast	106
1.8.1 Nizamü'l Mülk'e Suikast Girişimi	106
1.8.2 Sultan Sencer'e Suikast Girişimi	106
1.8.3 Sultan Muhammed Tapar'a Suikast Girişimi	107
1.8.4 Şemsüddîn Altunaba Suikastı	109
1.9 Savaş Sonrası Uygulamaları	109
1.9.1 Fetihnâme Yazdırmak	110
1.9.2 Zafer Davulları Çaldırmak.....	110
1.9.3 İsyankârları Cezalandırmak	110
2. HAREZMSÂHLAR	110
2.1 Askerî Yapı.....	111
2.2 Savaş Anlayışı.....	111
2.3 Ordu Teşkilâtı	112

2.3.1 Hassa Birliği	112
2.3.2 Harp Düzeni.....	112
2.4 Silah ve Teçhizat.....	113
2.4.1 Savaş Teçhizatı.....	113
2.4.2. Kuşatma Silahları	113
2.4.3 Binit ve Yükleter.....	113
2.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	113
2.5.1 Kırmızı Oklar Yollamak	113
2.5.2 Tanguk.....	114
2.5.3 Tuz–Ekmek Hakkı.....	114
2.6 Savaş Stratejisi	115
2.6.1 Askerlerin Motivasyonunu Sağlamak İçin Hediyeler Dağıtmak.....	115
2.6.2 Yoksunluk Yaratma	115
2.6.3 Ateşle Saldırı.....	115
2.6.4 Nehrin Yatağını Değiştirmek ve Nehri Taşırmak.....	117
2.7 Taktik ve Hileler.....	117
2.7.1 Şamanlar, Müneccimler ve Falcıların Kullanılması	117
2.7.2 Yada Taşı	117
2.7.3 Çetrdarın Satın Alınması ya da Çettrin Düşmesi	118
2.7.4 Düşman Bayrağını Dalgalandırmak.....	118
2.8 Savaş Sonrası Uygulamaları	119
2.8.1 Fetihnâme Yazdırmak	119
2.8.2 Savaş Firarileri	119
2.8.3 İsyankârları Cezalandırmak	119
2.8.4 Esirler	120
3. MOĞOLLAR	120
3.1 Askerî Yapısı	122
3.2 Savaş Anlayışı.....	122
3.3 Ordu Teşkilâtı	123
3.4 Silah ve Teçhizat.....	126
3.4.1 Moğol Ordusunun Savaş Teçhizatı	129
3.4.2 Savunma Teçhizatı	130
3.4.3 Kuşatma Silahları	130
3.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	130
3.5.1 Askerî Reformlarla Orduyu Yenilemek.....	130
3.5.2 Harita Kullanmak	132

3.6 Savaş Stratejisi	132
3.6.1 Yoksunluk Yaratma	132
3.6.2 Hendek ve Uçurumları Doldurmak	133
3.7 Taktik ve Hileler.....	134
3.7.1 Yürüyen Çalı	134
3.7.2 Yedek Atlar	135
3.7.3 Su İçinden Yol Yaptırmak.....	136
3.7.4 Öncü Kuvvetlerle Orduları Yıpratmak	137
3.7.5 Mübareze (Teke Tek Dövüş).....	137
3.7.6 Kafataslarından Ehramlar Oluşturmak ve Düşman Kafatasını Sırık Ucunda Sallandırma	138
3.7.7 Ruh Sancaklarını Göstermek	138
3.7.8 Şamanlar, Kâhinler, Müneccimler ve Falcıların Kullanılması.....	139
3.7.9 Hainler Vasıtasıyla Kaleleri Ele Geçirmek.....	139
3.7.10 Planlarını Gizlilik İçinde Yürütmek	141
3.7.11 Orduya Talim Yaptırmak İçin Sürek Avları.....	142
3.7.12 Korku ve Sindirme Politikası	143
3.7.13 Seferlerini İyiye Planlar ve Hazırlıklarını Uygun Şekilde Tamamlarlar.....	146
3.7.14 Yam Teşkilâtı.....	146
3.7.15 Coğrafyanın Avantajından Yararlanmak:	149
3.7.16 Çok Sayıda Meşale Kullanma.....	150
3.7.17 Asker Sayısını Fazla Göstermek İçin Kuklalar Yaptırmak	150
3.7.18 Saltanat Köslerinin Kasıtlı Olarak Yanlış Tarafta Çaldırılması	151
3.7.19 Kılık Değiştirmek	151
3.7.20 Toz Tuzağı.....	152
3.8 Savaş Sonrası Uygulamaları	153
3.8.1 İsyankârları Cezalandırmak	153
4. MEMLÛKLER	154
4.1 Askerî Yapısı	154
4.2 Savaş Anlayışı.....	155
4.3 Ordu Teşkilâtı	156
4.3.1 Harp Düzeni.....	157
4.4 Silah ve Teçhizat.....	157
4.4.1 Saldırı Teçhizatı.....	157
4.4.2 Savunma Teçhizatı	158
4.4.3 Kuşatma Esnasında Kullandıkları Teçhizat	158

4.4.4 Diğer Silahlar	158
4.4.5 Tevâbit	159
4.4.6 Binit ve Yüklemler.....	159
4.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	160
4.5.1 Savaş Hazırlığı İkazı Mahiyetinde Kırk Gün Önceden Bayrak Asmak	160
4.5.2 İstihbaratların Değerlendirilmesi.....	160
4.5.3 Cihat Çağrısı Yapmak	161
4.5.4 Ordunun ve Askerlerin İhtiyaçlarının Karşlanması.....	162
4.5.5 Teftiş	162
4.5.6 Erzak ve Silah İkmalı.....	162
4.6 Savaş Stratejisi	162
4.6.1 Nehri Taşırmak ve Yatağını Değiştirmek	163
4.7 Taktik ve Hileler.....	163
4.7.1 Düşmana Teçhizatını Tükettirmek	163
4.7.2 Muhrikât	164
4.7.3 Gece Baskınları	164
4.7.4 Düşman Atlarını Tökezletmek İçin Hendekler Kazmak	164
4.7.5 Müneccimlerin ve Falcıların Kullanılması	165
4.7.6 Askerî Musikî	165
4.7.7 Kur'an Okumak	166
4.7.8 Hükümdarların Ordunun Başında Sefere Çıkması	166
4.8 Suikast	167
4.9 Savaş Sonrası Uygulamaları	168
4.9.1 Esir Mübadelesi	168
4.9.2 Fetihnâmeler Yazdırmak	170
4.9.3 Savaş Firarileri	170
5. TİMURLULAR.....	171
5.1 Askerî Yapısı	171
5.2 Savaş Anlayışı.....	172
5.3 Ordu Teşkilâtı	173
5.3.1 Harp Düzeni.....	174
5.4 Silah ve Teçhizat.....	174
5.4.1 Saldırı Silahları	174
5.4.2 Savunma Silahları	174
5.4.3 Kuşatma Silahları	175
5.4.4 Binit ve Yüklemler.....	175

5.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	175
5.6 Savaş Stratejisi	176
5.6.1 Şahbun Vurmak (Gece Baskınları)	176
5.6.2 Askerlerin Motivasyonunu Sağlamak İçin Hediyeler Dağıtmak.....	177
5.6.3 Savaş Meydanına Düşmandan Önce Gelmek.....	177
5.7 Taktik ve Hileler.....	177
5.7.1 Timur'un Muharebe Meydanı Seçimi	177
5.7.2 Süren Salmak (Naralar Atmak)	178
5.7.3 Sayısal Üstünlük.....	179
5.7.4 Su Kaynaklarını Tahrip Etmek.....	179
5.7.5 Gözdağı Vermek	180
5.7.6 Pratik Çözümler Bulmak.....	180
5.7.7 Askerini Memnun Etmek.....	181
5.7.8 Küçümseme Amaçlı "Oğlum" Hitabı	182
5.7.9 Aç ve Susuz Bırakmak.....	182
5.7.10 Ordunun Başında Sefere Çıkma.....	182
5.7.11 Törelere Bağlılığın Vurgulanması ve Diplomasi Dilinin Etkin Kullanımı	183
5.7.12 Devlet Adamlarına ve Askerlerine Güven Vermesi.....	184
5.7.13 Sefere Çıkmak İçin En Uygun Zamanı Beklemek.....	184
5.7.14 Müneccimlerin ve Falcıların Kullanılması	184
5.7.15 Orduda Fil Kullanımı.....	185
5.7.16 Karavul Çıkarmak.....	186
5.7.17 Yalan Haber Yaymak	187
5.7.18 Sahte Mektup Hilesine Başvurmak.....	187
5.7.19 Bayraktarı Satın Almak.....	188
5.7.20 Düşman Muhaliflerini ve Tâbilerini Kendi Tarafına Çekme.....	188
5.8 Suikast	189
5.9 Savaş Sonrası Uygulamaları	189
5.9.1 Fetihnâmeler Yazdırmak	189
5.9.2 Anıtlar Diktirerek Zaferlerini Duyurmak.....	190
5.9.3 Dokuzat	190
SONUÇ.....	191
KAYNAKÇA.....	198

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
İ.Ü.E.F.T.D.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İ.S.A.R.	: İstanbul Eğitim ve Araştırma Vakfı
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
öl.	: Ölümü
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ANA ÖĞELERİ

İnsanlık tarihi boyunca devletler birbirlerine çeşitli nedenlerle savaş açmışlardır:

- Bağımsızlığını korumak.
- Yurt edinmek ve varlığını kabul ettirmek. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde, Selçukluların verdiği ilk mücadele Türkmen nüfusu Anadolu topraklarına yerleştirme amacı taşımaktadır.
- Fetihlerle topraklarını çoğaltırken bir taraftan da devletini güçlendirmek. Roma ordusu, izlediği yayılmacı siyaset gereği farklı coğrafyalara sahip olmuş, güç kaybı yaşayana kadarda ele geçirdiği topraklarda, uzun yıllar hüküm sürmüştür.
- Savunma maksatlı (tedafüî) ya da haklarını geri kazanmak için gerçekleştirilen seferler Bizans'ın savaş politikasıdır. Devlet, antik Yunan geleneğinden etkilenerek, geleneksel Roma savaş anlayışından uzaklaşıp, mevcut topraklarına sahip çıkmak, komşularıyla arasında tampon bölgeler bırakmak ve sınır ihlalinde bulunanlara karşı *cezalandırma* ya da *intikam seferleri* vasıtasıyla güç dengesini sağlamaya çalışmıştır.
- Bizans'tan gelen ikinci yardım çağrısına Batılı Hristiyanların hayret verici karşılığı, kendi inançlarından olmayanların ellerinden Kutsal Toprakları geri almaya çalışmak olmuştur. *Kutsal Savaş* amacıyla yola çıkmak kalabalıklar için yaygın bir coşku haline gelmiştir. Her yaştan ve her yaşam koşulundan on binlerce kişi Kudüs'e doğru uzun hac yolculuğuna koyulmuştu.² Bertrand Russell, *İktidar* adlı kitabında içinde bulunduğu kalabalığın üyesi olmanın yarattığı güven duygusunun, şahısları düşünme

² Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a Uygarlıkların Öyküsü, Haz. James Harvey Robinson, James Henry Breasted, Emma Peters Smith, Çev. İbrahim Şener, Retorik, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 67.

eyleminden uzaklaştırarak, nefret duygusuyla hareket eden bir yapıya büründürmenin çok da zor olmadığını anlatmıştır. Benzer şekilde Avrupa'nın hırçın kalabalıklarının Haçlı seferlerine yönlendirilmesi de *kefare*t uygulaması ile olmuştur.

Kilise tarafından itina ile halktan saklanan yönetmeliklere göre; en hafif suç işleyen kişi, üç yüz yıllık bir borca maruz kalabilirdi. Borcunu ödeyememesi durumunda düzenleme veya müsamaha ile hafifletilebilirdi; zenginler için yaklaşık dört sterlin tutarındaki yirmi altı gümüş *solidi*, yoksullar için ise üç *solidi* veya dokuz *şilin* bir yıllık dinî cezayı karşılıyordu. Kilisenin günah işleyenlerden topladığı ve kilise gereksinmelerine harcanan bu meblağlar, tükenmez zenginlik ve güç kaynağı haline geldi. Yaklaşık bin iki yüz *sterlin* değerinde olan üç yüz yıl karşılığı bir borç en zengin kişinin servetini bile yıkabilirdi, altın ve gümüşle ödeme yapılmaması halinde, sahip olunan arazi ile bu borç karşılanıyordu. Pepin ve Charlemagne, yaptıkları büyük bağışların ruhlarının esenliği için olduğunu açıkça belirtiyorlardı. Medeni hukuk kurallarına göre para ile ödeyemeyenler bedenleriyle ödemek zorundadır ve keşişler bu gibi durumlarda, acı verici olmakla birlikte ekonomik sayılabilecek kırbaç cezasına başvurdular.³ Borcunu bedensel olarak ödemek isteyenlere seferlere katılması karşılığında *endüljans* elde etme hakkı tanınmıştır. Kilise'nin vaatlerini kendi geçmiş kabahatlerinden kaçmanın bir yolu olarak gören suçlular *endüljansa* sahip olmak için keşişlerin ordularındaki yerlerini almışlardır.⁴

- Daha çok Moğolların tercih ettiği ganimet savaşları; halklar üzerinde sindirme politikası izlenmesiyle yağma ve talan yoluyla zenginlikler elde etmeye dayalıdır.

³ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* 7. Cilt (M.S. 697-M.S.1571), Çev. Asım Baltacıgil, İndie, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 23-24.

⁴ Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a Uygarlıkların Öyküsü, s. 71.

1.1 Tercih Edilen Taktikler

- Baskınlar ve gece saldırıları düzenlemek.
- Savaş boruları ve boynuzlar kullanmak, naralar atarak rakip üzerinde baskı kurmak.
- Mezarları tahrip etmek, düzmece mektuplarla fesat çıkarmak.
- Türlü yoksunluklarla, karşı saftaki savaşçıların koşullarını güçleştirmek.
- Düşmanı bataklığa, çöle, nehir kenarına, uçuruma, sarp yamaçlara çekmek.
- Hendek ve çukurlar kazmak.
- Askerin moralini yükseltmek; imparatorun ordunun başında olup düşmanla birebir çarpışmaya girmesi, seferin başında askerlere hediyeler dağıtmak ve onları yüreklendirmek için uygun hitabetle seslenmek. Romalılar, dövüşeceği yerde nöbet yerini bırakıp nöbette başarısız olan, ordugâhın dışına gizlice herhangi bir şey taşıyan, çarpışmada can alıcı şeyler yaptığını söyleyip de yapmamış olan, generalin emirlerinin aksine dövüşen, korkuyla silahlarını atan askerleri ölümle cezalandırmıştır. Asker kaçakları ağır biçimde cezalandırılırken çarpışmada bir yurttaşın yaşamını kurtaran, düşman şehrinin duvarlarına ilk tırmanan, düşman kampına ilk giren, çarpışmada bir düşmanı ilk yaralayan ya da öldüren, bir düşmanı atından ilk düşüren askeri överek ve ödüllendirerek ordunun sadakatini sağladı.⁵

1.2 Strateji

- Korku ve sindirme politikası izlemek. Esirleri canlı kalkan yapmak.
- Müttefiklerin arasını bozmak için nifak sokmak.

⁵ Niccolò Machiavelli, *Savaş Sanatı*, Çev. Alev Tolga, Say, II. Baskı, İstanbul 2018, s. 185-186.

- Düşmana kendi kaybını fazla göstermek için mücadelenin ardından yitirilen savaşçıları sahada bırakmamak.
- Hainlerden istihbarat almak, *casuslar* sızdırmak, *firariler* göndermek.
- Doğrudan mücadeleye girmek yerine aç ve susuz bırakarak ele geçirmek.

1.3 Ordugâhın Konumu

- Sert rüzgâr ve yakıcı güneşten uzak, ağaçlık alanları yaygın, gölge kısımları fazla, askerin hem dinlenip hem de idmanlarını yapabileceği bir alan seçilmeliydi. Bataklık ve balçık alanların kontrollü uzaklıkta bulunmasına dikkat edilmeliydi.
- Erzak yüzünden yaşanabilecek yenilgiyi önlemek için ordunun en az altı aylık yiyeceği depolanmalıydı.
- Ordu, salgın hastalıklardan korunmak amacıyla; temiz ve içilebilir su kaynağına yakın olmalıydı. Romalılar savaşçılarına en sağlıklı ordugâhı bulabilmek için bölge halkının yüzlerini incelerdi rengi kaçmış, solgun ya da tükenmiş ve başka marazi durumlardan dolayı ciddi hastalık bulaşmış gördükleri zaman orada kamp kurmazlardı.⁶ Tuğrul ve Çağrı Beyler Anadolu'yu yurt edinmeden önce avlanarak, hayvanların ciğerleri başta olmak üzere iç organlarının tümünü inceleyerek, suyun ve toprağın canlı yaşamına uygunluğuna kanaat getirmelerinin ardından fetihlerini başlatmışlardır.
- Gür otlakların yer aldığı bölgelerde kamp kurarak, atların yemi konusunda duyulan endişe ortadan kaldırılmalıydı.
- Ordugâhta disiplini korumak ve askerin kuvvetlendirilmesi adına idmanlara devam etmek. Orduyu sağlıklı tutmak için egzersizden daha yararlı bir şey yoktur; bu

⁶ Machiavelli, a.g.e., s. 188-189.

yüzden antik dönemdekiler, askerlerine her gün egzersiz yaptırırdı. Bundan da öğreniyoruz ki egzersiz yapmaları değerlidir; kamptakileri sağlıklı, muharebedekileri başarılı kılar.⁷ Machiavelli, bir askerin sahip olması gereken üç gücü hız, çeviklik ve güç olarak tanımlamıştır. Gençlerin antrenmanları bu özellikleri geliştirecek şekilde programlanmalıydı. Hız, onun düşmanın önündeki alanı zapt etmesini, onları beklemedikleri anda gafil avlamasını sağlar, ayrıca bozguna uğradıkları zaman düşmanı takip etmesini kolaylaştırır; çeviklik, darbelerden sakınmasını, hendekten sıçramasını ve bir engeli aşmasını olanaklı kılar; güçlü olması silahlarını yorulmadan taşımasını, düşmana daha kolay saldırmasını ve saldırıyı rahatlıkla püskürtmesini garantiler.⁸

- Karşı casuslar için kuvvetli ve en iyi teçhizata sahip müfrezeleri görülebilir kısımlarda bulundurarak, moralli görünmeliydi.

1.4 Muharebe Alanı

- Savaş öncesi askerini yormamak, sayı üstünlüğünü psikolojik avantaja çevirmek.
- Fil ve deve gibi cüsseli hayvanların avantajını kullanmak.
- Coğrafyanın gücünden yararlanmak; Harezmsâhlar, Fâtımîler ve Memlûkler nehirleri taşıyarak, düşmanlarının saldırılarını etkisiz hale getirmeyi başarmışlardır. Semeonis'e göre Memlûklerin sahip oldukları ordu, onların savunma gücünü teşkil eden üç amilden yalnızca ilkinin oluşturmaktaydı. Diğer iki unsur coğrafi koşullarla ilgili olup bunlardan ikincisi Nil sularının, araziye taşması münasebetiyle, şehre ulaşımı imkânsız kılmasıdır. Devleti koruyan üçüncü unsur ülkeyi çevreleyen uçsuz bucaksız kum çölüydü.⁹ Harezmsâhlar, yirminci yüzyıl tarihçisi Aydın Taneri'nin deyiimiyle malum

⁷ Machiavelli, a.g.e., s. 189.

⁸ a.g.e., s. 68.

⁹ Ağır, a.g.e., s. 184.

savunma usulleri sayesinde topraklarını Ceyhun'un suları altında bırakarak, düşmanlarını bertaraf etmekteydi.

1.5 Hileler Kullanmak

- Gerilimin en fazla tırmandığı anda tuğ çevirtmek.
- Çetrdarı ve bayraktarı satın almak.
- Düşmanı yanıltma veya gerilmesini sağlama amaçlı müzik kullanmak.
- Çok sayıda meşale kullanmak, kuklalar yaptırmak, toz kaldırmak, her on kişiden birinin eline bir sancak vermek.

1.6 Savaş Sonrası Uygulamaları

Mücadelelerin ardından galibiyeti duyurma amaçlı müzik kullanımı sıklıkla görülmekteydi. Hemen sonra esir mübadeleleri ve fidye uygulaması gelmekte, düşmanla iş birliği yapanların ve isyankârların infazı gerçekleştirilmekteydi. Bunların akabinde zafer alayları düzenlenmekte ve şöenler aracılığıyla halkla galibiyet sevinci paylaşılmaktaydı. Zafer takları yaptırılmakta, anıtlar diktirilmekte ve fetihnâmeler yazdırılarak başarılar duyurulmaktaydı.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

Bizi bu çalışmayı yapmaya sevk ve teşvik eden olgu Ortaçağ Doğu ve Batı medeniyetlerinde savaş sanatı ve teknolojisinin devletlerin, dönemlerinin güçlü bir figürü haline gelmesindeki önemi ve payıdır. İmparatorluklar arasındaki mücadelelerde istihbarat, silah teknolojisi, ünlü kumandanların karar ve yönetimleriyle muharebe meydanlarında ve cephe gerisinde yaşanan ilginç olayları öğrenme ve bu konuda yeni

bilgilere ulaşma isteği ve heyecanıdır. Araştırmamız boyunca konuyla ilgili belirlenmiş soruların yanıtları verilmiştir. Büyük galibiyetleri sağlayan taktik ve hileler nelerdir? Muhammed Tuğrul Bey (1040-1063), Süleyman B. Çağrı (1063), Muhammed Alp Arslan (1064-1072), Melikşah (1072-1092), II. Kılıç Arslan (1155-1192), Celâleddîn Harezmşâh (1220-1237), Cengiz Han (1206-1227), Timur (1370-1405), Seyfüddîn Kutuz (1259-1260), Rüknuddîn Baybars (1260-1277) gibi hükümdarların silah ve teçhizatları, savaş nizamları, kullandıkları taktik ve hileler birinci el kaynaklar eşliğinde ve karşı cephenin kronik yazarları ve taktisyenlerinin deneyimleriyle açıklanmıştır. İyi bir general ordusunun motivasyonunu yüksek tutmak için hangi stratejiyi izlemelidir? Dönemin yönetici, komutan, tarihçi, düşünür ve din adamlarının gözünden pek çok kaynak incelenerek örnek olaylar eşliğinde açıklanmıştır. Timur'un güçlü ordusunun ve seferlerinin arka planında yatan faktörler nelerdir? Hem birinci el kaynaklar hem de yirminci yüzyıl tarihçisi Beatrice Forbes Manz'ın *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatihi* eseri başta olmak üzere diğer araştırma eserler ışığında verilere ulaşılmıştır. Timur'un önce güvenilir bir kumandanlar grubu yaratmasının ardından, aşiret reislerinin asker toplama yetkisini sonlandırması, sonraki süreçte kendi seçkinlerini oluşturarak, devletini ayakta tutmasını açıkladıktan sonra çalışmamızı sonuçlandırdık.

Doğu'da ve Batı'da Savaş Sanatı ve Teknolojisi konusunu ele aldığımız bu tez çalışmamızda yer verdiğimiz imparatorluk ve devletler, tarih sahnesine çıktıkları dönemden sona erinceye kadar geçen süre içerisinde onların askerî teşkilâtını ele aldık. Akademik bir araştırmada kullanılan temel yöntem olan literatür taramasının ardından, dönemin askerî teşkilâtıyla ilgili ulaşabildiğimiz çalışmaları inceledik. Metin analizi, örnek olay araştırması ve ilişkisel araştırma gibi teknikleri kullandık. Veri toplama tekniği olarak öncelikle birinci el kaynaklardan istifade ettik. Tezimizi hazırlarken o dönemde yaşamış, savaşlara ve kuşatmalara bizzat katılmış veya şahit olmuş yönetici, komutan, tarihçi, düşünür ve din adamlarının gözünden pek çok kaynağı inceleyerek, örnek olaylar

eşliğinde hazırladığımız soruları yanıtladık. Tezimizde adı geçen hükümdar, müellif, komutan ve eser isimlerini kullanırken Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki yazımlara sadık kalmaya çalıştık. Doğru ve güvenilir kaynaklardan topladığımız bilgileri, özenle işlerken devletler tarafından yaşanan hadiselerle getirilen farklı yorumları dipnotlarda veya parantez içerisinde belirttik. Tezimizin konusu gereği dönemin birinci el Latin, Bizans, İslâm, Çin, Süryânî, Ermeni, Moğol kaynaklarından yararlandık. Devletlerin askerî teşkilâtı, strateji, taktik ve hileleriyle ilgili konuları anlatırken, benzer kurumlara sahip devletlerin farklı adlandırdığı ancak neredeyse aynı işlevleri yerine getiren birimlerini örneğin posta teşkilâtının Perslerde, Bizans'ta, Selçuklularda, Abbasîlerde, Moğollardaki kullanımlarını açıkladık.

3. KAYNAKLAR

3.1. Latin Kaynakları

3.1.1 *Gesta Francorum*

Birinci Haçlı Seferinin ana kaynaklarından olan bu eserin müellifi bilinmemektedir ancak Bohemund'u övmesinden, kutsal mekânları gördüğünde etkilenmemesinden, dinî göndermelerden uzak olmasından, olayları edebî üsluptan uzak anlatmasından onun bir Norman askeri olduğunu düşünmekteyiz. Dikkat çeken tarafı Raimundus Aguilers ile birlikte Norman lider Bohemund'dan her durumda övgüyle bahsetmesi onu idealleştirmeye çalışmasıdır. Albertus Aquensis ise adı geçen lideri, işler yolunda gitmediğinde şövalyelik ülküsünün aksine bencilce önce kendi canını düşünen bir şahsın portresinde çizmiştir. Kronikte sefer boyunca yollara düşen savaşçıların çektiği her türden güçlüğü başarıyla yansıtıldığını görmekteyiz. Ülkemizde *Anonim Haçlı Tarihi* adıyla Selenge Yayınlarından Ergin Ayan çevirisiyle neşredilmiştir.

3.1.2 Peter Tudebodus

Din adamı olduğu eser boyunca anlatım tarzından, eskatolojik göndermelerden ve pek çok bölümü âmin diyerek bitirmesinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Özellikle Haçlıların İznik, Antakya ve Kudüs'teki yamyamlık vakalarını en ince ayrıntısına kadar ustaca betimlemiştir. Kardeşini Antakya kuşatması sırasında yitirdiğı, eserin çevirmeni Süleyman Genç tarafından ayrıca belirtilmiştir. Haçlı ordugâhları (pek çok kez cesetlerin kokuları yüzünden ya da salgın hastalıklar dolayısıyla değiştirilmektedir) liderlerin kendi içindeki rekabeti, çektikleri sefalet, hastalıklar sözün özü birinci seferin ayrıntılarının tümü Peter Tudebodus'un eserinde yer almaktadır. Çoğu kronik yazarı gibi Bizans imparatorunu kendilerine yardım etmemekle, aç bırakmakla, kötü rehberler vermekle ve Türk askerlerin pususuna düşürmekle itham etmektedir. İçinde Kürboğa ve annesinin konuşmalarının bulunduğu dramatik bir ekleme yaptığı, kurgu bir bölüm de bulunmaktadır. Bu ve orduların sayısının abartılarla verilmesi okuyucuyu gerçeklikten uzaklaştırırken, Anadolu'nun güzelliklerine özellikle Antakya'nın coğrafi özelliklerine verdiği değer esere boyut kazandırmaktadır. Kronik Kitaptan çıkan *Birinci Haçlı Seferi Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk*, Süleyman Genç tarafından tercüme edilmiştir.

3.1.3 Raimundus Aguilers

Papa II. Urban'ın maiyetinde papalık temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. "Kutsal Savaş" düşüncesine körü körüne bağlılığı, eserin tümünde kendini hissettirmektedir. Keşiş Robert dışında kronik yazarlarının çoğu katliamlardan din adamı profiline yakışmayacak şekilde haz alarak söz etmektedir. Özellikle fakir Haçlılara ithaf edilen ancak kronikçilerin yorumlarından asillerin *yoksul hacılara yardım amaçlı talan ve*

yağmalarından uzun uzun bahsedilmekte Keşiş Robert, Türk askerlerinin mezarlarının yağmalanıp, cesetlerinin tahrip edilmesini kınamaktadır. Aguilers, sefer boyunca yaşanan her başarısızlığı tanrının yolundan ayrılmaya, orduda bulunan kadınlara ve askerlerin ganimet hırsının dinî duygulara baskın geldiği zamanlara bağlamaktadır. Süleyman Genç tarafından çevrilen *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi* Yeditepe Yayınevi tarafından basılmıştır.

3.1.4 Fulcherius Carnotensis

Haçlıların geçtikleri toprakları, Kudüs'e kadar giden güzergâhı ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Ölüdeniz'in suyunu tuzlu ve çok acı bulduğu içtikten sonra karnının ağrıdığı gibi gözlemleri kroniğin akıcı şekilde okunmasını sağlamaktadır. Eserde, bol bol bulunduğu coğrafyanın flora ve faunasından bahsetmektedir. Hem Haçlı hem de Türk ordusunun savaş düzenini, taktiklerini ve hilelerini anlatmaktadır. Raimundus Aguilers gibi yenilgilerin nedenlerini lüks tutkusu, açgözlülük, kibir ve yağmacılık dolayısıyla ordunun lekelenmesinde aramaktadır.¹⁰ İlcan Bihter Barlas'ın çevirdiği *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"* IQ Kültür Sanat Yayıncılık tarafından dilimize kazandırılmıştır.

3.1.5 Deuilli Odo

II. Haçlı Seferinde Fransa Kralı VII. Louis'ye (1137-1180) refakat eden Deuilli Odo'nun özellikle Bizans aleyhtarı tutumu kronik boyunca dikkat çekmektedir. İmparator I. Manuel'in *hainlikleri, sahtekârlıkları ve zalimliği* eser boyunca vurgulanmaktadır. Kroniği diğerlerinden ayıran, Haçlıların hem ordugâhlarında hem de yolculukları

¹⁰ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2009, s. 79.

boyunca yaşadıkları sıkıntıları bütün çıplaklığıyla anlatmasıdır. Kızgınlığı sadece Manuel'e değil söz konusu Haçlı topluluklarını ellerine doğru düzgün silah ve çeşitli teçhizat vermeden yollara vuran dini otoriteyedir. Bu insanlar yanlarında kumanya, sefer boyunca yaşamını sürdürecektir para olmaksızın, ellerine bir heybe bir asa verilerek gönderilmişlerdir. Böyle olunca da değil Hz. İsa'nın kabrini kurtarmak, kendi hayatlarını bile kurtaramamışlardır. İmparator söz verdiği gibi, ancak açlıktan kıvranmaya başladıklarında pazarlar kurdurmuş, bu defa yoksul olanları alışveriş edemediği için perişan olmuştur. Doğada yiyecek ararken çeşitli pusuların hedefi olmuşlardır. Özellikle keşişlerin yönlendirdiği birliklerin kalifiye olmaması ve Alman ordusunun sefer boyunca vandallıkları kronikte belirtilmiştir. Müellifin anlatımında bütün kabalıkların faturasını şövalyelik ruhu gereği VII. Louis şahsî hazinesinden telâfi etmeye çalışmıştır. Yolculuk boyunca dağlara tırmanan, yağmurlarda ıslanan, fırtınalara göğüs geren takatten düşmüş askerler yorgunluk, açlık ve susuzluğun etkisiyle savaşmamış, onların bu halini gören Türk askerlerinin yardım ve merhametiyle yaralarını sarmış üç bin kadar Haçlı, İslâm dinine girmiştir. Bunun üzerine müellif tarihe geçen sözlerini söylemiştir. *İkinci Haçlı Seferi VII. Louis'in Doğu'ya Seyahati* Caner Togaç tarafından dilimize çevrilmiş ve Kronik Kitap tarafından neşredilmiştir.

3.2 Bizans Kaynakları

3.2.1 Mavrikios (öl. 602), *Strategikon*

Yakın Doğu üzerine çalışmalarıyla tanınan George T. Dennis'in hazırladığı talimnâme, Bizans İmparatoru Mavrikios'a (582-602) atfedilen *Strategikon*; Ortaçağ ülkelerinin savaş yöntemleri, stratejileri ve hileleri hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. Güzel sözlerden ziyade yararlı bilgiler vermek eserin yazılış amacıdır. Uygulanabilirlik ve özlü anlatım üzerinde durulan hususlar arasındadır. On iki kitaptan

oluşan kaynak Tagma ¹¹ dizilişleri, karma savaş düzeni, istila ve yağmalama usulleri, çeşitli halkların karakteristik özellikleri, taktikleri ve onlarla mücadele metotları (eziyet ve yorgunluğa gelemeyenler, parayla kolayca satın alınabilenler, gelişigüzel kamp kuranlar, cüretkâr ve tez canlı olanlar, aralarında husumet bulunanlar) yer almaktadır. Komutanlık çok değişken bir sanat olarak tanımlanmış, farklı savaş yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Eserin yararlandığı çevirisi Volkan Atmaca tarafından yapılmış ve Kırmızı Kedi Yayınlarından çıkmıştır.

3.2.2 Georgios Pachymeres (öl. 1310?), *Relations Historiques*

Zamanının en büyük siyasî tarihçisi Georgios Pachymeres'in bilinen sekiz eserinden en önemlisi *Relations Historiques*'dir. Anlattığı dönemi bizzat yaşadığından, ayrıntıları titizlikle ele almasından, isimler ve coğrafyalar hakkındaki bilgisinden ötürü bir başvuru kitabı niteliğindedir. Pakhymeres, eserinde sık sık klasik metinlere atıflar yapmış, bilhassa antik Yunan mitolojisine çeşitli göndermelerle yazım tarzını klasik dönem tarihçilerine benzetmeye çalışmıştır. Araştırmacıların işaret ettikleri üzere Pakhymeres, bilhassa eserin ilk yarısında olayların kronolojik sıralamasını sık sık belirsiz bırakmıştır. Pakhymeres, tarihinde anlattığı hadiseler bazen bizzat dahil olduğunu belirtmiş ve çoğunlukla kendi şahitliklerini eserinde kullanmıştır.¹² Anadolu'nun 1255 ve 1308 yılları arasındaki panoraması eşsiz bilgiler eşliğinde verilmiştir. Bizans, Selçuklular ve Moğollarla ilgili detaylı bir çalışmanın ürünü olup; İlhanlar Abaka (1265-1282), Argun (1284-1291), Geyhatu (1291-1295), Gazan (1295-1304) ve Ölceytü (1304-1316)'de özenle işlenmiştir. Kitabın Türklerle ilgili kısmı, İlgi Kültür Sanat tarafından *Bizanslı*

¹¹ Askeri birlik; *Strategikon*'da genelde bandonla eşdeğer tutulur ve yaklaşık üç yüz askerden oluşur. Bkz. Mavrikios, *Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Haz. George T. Dennis, Çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi, I. Baskı, İstanbul 2011, s. 219.

¹² Lenora Neville, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, Çev. Süha Konuk, Selenge, I. Baskı, İstanbul 2021, s. 271-272.

Gözüyle Türkler adı altında ayrı bir kitap olarak, İlcan Bihter Barlas tercümesiyle dilimize çevrilmiştir.

3.2.3 Niketas Khoniates (öl. 1213), *Historia*

Bu kapsamlı eser, 1118 yılından XIII. yüzyılın ilk dönemine kadarki hadiseleri anlaşılması son derece güç ve kompleks bir klasikleştirilmiş üslupla ele alan bir tarihtir. Niketas'ın tarihi, XII. yüzyılın sonlarından elimize ulaşmış tek Bizans tarihi olup, XII. yüzyıl ile bilhassa üçüncü ve dördüncün Haçlı Seferleri için vazgeçilmez bir kaynak olarak görülür.¹³ Usta dili, duygulara hitap etmesi ve kelimelerindeki özen göze çarpmaktadır. Özellikle İmparator Alexios'un hükümdarlığı boyunca tutumları, mülayimliği, herkese açık olması huzuruna gelenleri sert ve korkutucu bakışlarla ürkütmemesi, Khoniates'in sözleriyle devam edersek: Kimsenin gözüne mil sokup dünyasını karartmadı, kimsenin bedenini bağda üzüm keser gibi kesmedi, insan kasabı olmadı. O hükmettiği sürece hiçbir kadın kocasının öldürülmesinden dolayı siyah matem elbisesi giymedi; ne değerli taşlarının ısıltısı gibi gözlerinden ateşler çıktı, ne de başkalarına inci taneleri gibi gözyaşı döktürecek hakaretler etti.¹⁴ 1204'te İstanbul'un Latin işgaline uğramasıyla özellikle Silifke yoluna doğru kendi gibi aristokratlarla yaptığı yolculuk esnasında yaşadıklarını son derece etkileyici bir dille anlatmıştır. İyi bir aileden gelen, döneminin en iyi eğitimini alan Khoniates, insanların ne kadar kötü olabileceklerini Latin işgali sırasında öğrenmiştir. Hem yolda yaşadıkları hem de Silifke yolunda rastladıkları, yardım edeceklerine: "Şimdi eşit olduk" diyen, başlarına geleni reva gören köylüleri unutamamıştır. Dünya Yayıncılık tarafından basılan, Işın Demirkent'in

¹³ a.g.e., s. 250.

¹⁴ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)*, Haz. Işın Demirkent, Dünya, II. Baskı, İstanbul 2013, s. 117-118.

yetkin çevirisiyle dilimize kazandırdığı eser ana kaynakların tümü içinde ayrı bir yerdedir.

3.2.4 Anna Komnena (öl. 1153), *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*

Okumaya ve bilgi edinmeye olan merakıyla tanınan Bizans'ın tarihçi Prensesi Anna Komnena'nın *Alexiad*'ı kaynaklar arasında müstesna bir yerdedir. Özellikle Haçlı Seferleri ve Latinlerin İstanbul'u istilasını sırasında yaptığı isabetli teşhisleriyle bilinmektedir. Haçlıların niyetinin baştan beri bu güzel şehri ele geçirip, zenginliklerine sahip olmak olduğunu sık sık belirtmektedir. Ganimetler toplandı ve Latin seküler kişileri ile din adamları arasında paylaşıldı. Bu Haçlı Seferinden sonra Konstantinapolis'ten taşınan hazineler sayesinde bütün Batı Avrupa zenginleşti.¹⁵ Latinlerin yamyamlık hadiseleri, katliamları, şişlere geçirilen süt bebekleri ve yangınlardan sonra harap edilen “Şehirlerin kraliçesi” birinci ağızdan gözlemler ile anlatılmıştır. İnkılap Kitabevi tarafından yayımlanan eser Bilge Umar tarafından çevrilmiştir.

3.2.5 Mikhail Psellos (öl. 1078 ya da 1096?), *Khronographia*

1018'de İstanbul'da doğan Mikhail Psellos aldığı iyi eğitim sayesinde, Bizans sarayına girmiş ardından bilgisi ve hitabetiyle şehrin en nüfuzlu kişilerinden biri olmuştur. Çocukluk yıllarında okuduğu Homeros'un da etkisiyle hümanist kişiliğiyle tanınan Mikhail Psellos'un, *Khronographia*'sı Türk tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Selçukluların Anadolu'yu yurt edinmek için verdiği üstün mücadeleyi aktarmasının yanı sıra Bizans'ın 976-1077 yılları arasındaki tarihini aydınlatmaktadır. Devletin savaş politikalarını ve iç dünyasını gerçekçi ve objektif bir şekilde anlatma çabası, çağdaşı olan

¹⁵ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa, II. Baskı, İstanbul 2017, s. 521.

tarihçiler tarafından da eserinden istifade edilmesini sağlamıştır. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkarılan Mikhail Psellos'un, *Khronographia*'sı Işın Demirkent tarafından çevrilmiştir.

3.2.6 Ioannes Kinnamos, *Historia*

Genç yaşta bilgisi ve görgüsü sayesinde Bizans sarayında kâtip olarak çalışmaya başlayan Kinnamos, eserinde on ikinci yüzyılda Bizans'a hükmeden Komnenos hanedanından II. Ioannes (1118-1143) ve oğlu I. Manuel'in (1143-1180) saltanatlarını anlatmaktadır. Metin imparatorların hayatlarıyla askerî işlerine odaklanır.¹⁶ Bizans'ın Balkanlarda Türkler, Macarlar ve Sırlarla olan çarpışmalarından bahsederken, Anadolu tarihine de ışık tutmaktadır. Türk kavimleri ve devletlerine dair gözlemlerini de anlatan Ioannes Kinnamos'un eseri Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkarılmıştır. Türk tarihinin daha doğru anlaşılması için Işın Demirkent tarafından yapılan yorumlarla zenginleştirilmiştir.

3.3 İslâm Kaynakları

3.3.1 İbn Bîbî el-Müneccime (öl. 1285'ten sonra), *Selçuk Nâme*

Farsça olarak yazılan eser 1192 ile 1280 yılları arası için temel kaynaktır. Çalışmam boyunca kullandığım çeviri Mürsel Öztürk'ün T.C. Kültür Bakanlığı Yayınlarının birinci baskısıdır. Aslen Harezmli olan İbn Bîbî, Moğol istilasından kaçarak ailesiyle birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Müellifin El-Bîbî el-Müneccime olarak bilinen annesi müneccimlik sanatını büyükbabasından öğrenmiş ve çok ilerletmiş, zamanının

¹⁶ Neville, a.g.e., s. 213.

aydın kadınlarından biridir. Babası Cürcan'ın ileri gelenlerinden Mecededdîn Muhammed Tercüman'dır. Aile Anadolu'ya ikametlerinin ardından Alâeddîn Keykubad'ın (1220-1237) hizmetine girmiştir. Selçuklu Devletinde divan-ı tuğra görevini îfâ eden babasının ölümüyle boş kalan konumu İbn Bîbî üstlenmiştir. III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanatı zamanında (1266-1282) Selçuklu hizmetinde çalışmıştır. Selçuk Nâme II. Kılıç Arslan (öl. 588/1192)'ın ölümünden itibaren 679/1281'e kadar olan Anadolu Selçuklu Devleti tarihini içerir. II. Kılıç Arslan dönemi ve öncesi için bilgi bulamadığından o devirler anlatılmamıştır. Kitapta olaylar Alâeddîn Keykubad (öl. 1220)'ın tahta çıkmasıyla ayrıntılı olarak anlatılmaya başlanır. Kronolojik tertip üzere edebî bir üslupla anlatılmıştır. Olaylarla ilgili resmî vesikalar verilmiştir fakat, tarihçi olmadığı için olayların tarihlerini genellikle vermemiştir.¹⁷

3.3.2 Minhâcüddîn Sirâc el-Cüzcânî (öl. 1266'dan sonra), *Tabakât-ı Nâsirî*

Eser XIII. yüzyıl tarihçisi Minhâcüddîn Sirâc el-Cüzcânî'nin hem Moğol istilasına dair verdiği bilgilerle hem de Cüzcânî'nin yazdığı olayların tanığı olmasıyla müstesna bir yere sahip olmuştur. Minhâcüddîn Ebu Ömer Osmân bin Sirâcüd-dîn Muhammed bin Minhâcüddîn Osmân bin İbrâhim bin İmâm Abdu'l-hâlık el-Cüzcânî, 589/1193 senesinde Fîrûzkûh'ta doğmuştur. İlim ve edebiyatla meşgul bir aileye mensup olan müellif, XIII. yüzyılın ilk yarısında Delhi Türk Sultanlığı'nda en yüksek dinî-kazâî mevkilere kadar yükselmiştir. Tabakât-ı Nâsirî adlı eseri ile Minhâc-ı Sirâc, Hint-İran tarihi müellifleri arasında önemli bir yere sahip olmuştur.¹⁸ Çalışmamda yararlandığım kaynak tez danışmanım Mustafa Uyar'ın dilimize kazandırdığı Moğol istilasına dair kayıtlar

¹⁷ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar, İstanbul 1998, s. 167.

¹⁸ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken, İstanbul 2016, s.15.

kısımıdır. Ayrıca Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsâhlar ile ilgili bölümler Erkan Göksu'nun tercümesiyle Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkarılmıştır.

3.3.3 Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî (öl. 1332-33), *Müsâmeretü'l-Ahbâr*

Yazarı Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî'dir. *Müsâmeretü'l-Ahbâr* İbn Bîbî'nin Selçuk Nâme eserinden sonra Türkiye Selçuklularının en önemli tarihî kaynağı sayılır.¹⁹ Hayatı hakkında yeterince bilgiye sahip olamadığımız müellifin nisbetinden Aksaraylı olduğu sonucu çıkmaktadır. Yazarın anlatımındaki ustalığından ve *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'da yer alan Arapça şiirlerden iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Naklettiği olayların bizzat tanığı olmuş, eserini Timurtaş'a ithaf etmiştir. Dört kısımdan oluşan eserde Hicrî, Rumî, Yezdgerd ve Celâlî takvimlerinden Hz. Peygamber, dört halife, Emevîler ve Abbasîler tarihlerinden, Büyük Selçukluların kuruluşundan yıkılışına kadarki olaylardan, II. Gıyaseddîn Keyhüsrev (1237-1246) zamanına kadarki Anadolu Selçukluları tarihinden bahsedilmektedir. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından Mürsel Öztürk çevirisinden yararlanılmıştır.

3.3.4 Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî (öl. 1340'tan sonra), *Târîh-i Güzîde*

Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî 1281 Kazvîn doğumludur. Arap asıllı şiî bir aileden Hür b. Yezid er-Riyahî'nin ahfadındandır. İlhan Ölceytü zamanı itibariyle devletin dikkat çeken bürokratlarından biri olmuştur. Eserin Türkçe çevirisi Bilge Yayıncılık tarafından Erkan Göksu editörlüğünde dilimize kazandırılmıştır.

¹⁹ Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK. Ankara 2000 s. 16.

3.4 Çin Kaynakları

3.4.1 *Meng Ta pei lu* ve *Hei Ta shi lu*

1221 ve 1237 tarihlerinde elçiler Shao Hung, Peng Da Ya ve Xiu Ting, Moğol ülkesine giderek Moğol tarihinin aydınlatılmasında büyük önem arz eden *Meng Ta pei lu* ve *Hei Ta shi lu* adlı kaynaklarını oluşturmuşlardır. Kuruluşundan devlet düzenine savaş taktiklerden yiyecek ve içeceğe kadar Moğol tarihi, kültürü ve yasaları hakkında bilgiler vermişlerdir. Mustafa Uyar'ın yayına hazırladığı ve Ankhbayar Danuu'nun çevirdiği eser Ötüken yayınlarından neşredilmiştir.

3.5 Süryânî Kaynakları

3.5.1 Abû'l-Farac (öl. 1286), *Abû'l-Farac Tarihi*

Abû'l-Farac (Bar Hebraeus, İbnü'l-İbrî) tarafından yazılmıştır. 1225 veya 1226 tarihinde Malatya'da dünyaya gelen müellifin babası Ehrun adında bir Yahudi hekimdir. Ana dili süryânîce olan Abû'l-Farac tıp ilmi yanında felsefe ve ilahiyat tahsil etmiştir. 1253 itibariyle Süryânî Metropolit makamlığına getirilmiş, Hülegü'nün yanına giderek Süryânîlerin korunması için ondan söz almıştır. 1286'da Meraga'da hayata gözlerini yuman yazarın otuz bir kadar eserinden en bilinenleri kendi adını taşıyan tarihi ve Târîhu Muhtasariddüvel'dir. Türk Tarih Kurumu tarafından 1999'da III. baskısı yayınlanan Ömer Rıza Doğrul'un Türkçeye çevirdiği Abû'l-Farac Tarihi iki ciltten oluşmaktadır. Özellikle Haçlı seferleri, Antakya'nın zaptı ve Cengiz yasasına dair kıymetli veriler içermektedir. Şerâfeddîn Yaltkaya'nın tercümesiyle Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkan Târîhu

Muhtasariddüvel'de ise özellikle Moğol tarihine dair malumat bulunmaktadır. Süryanilerin son büyük müelliflerinden, büyük tarihçilerindendi.²⁰

3.5.2 Anonim Süryânî Kroniği

Türk-Haçlı mücadelelerini (I. ve II. seferleri) Anadolu Selçuklularını, Dânişmendlileri, Artukluları ve Zengîleri tafsilatlı bilgilerle anlatmaktadır. Post yayınlarından çıkan eserin editörlüğünü Fuat Hacısalıhoğlu üstlenirken, tercüme İlhan Aslan'a aittir. I. ve II. Haçlı Seferlerini hem doğu hem de batı tarafından ilginç ayrıntılarla sunmaktadır.

3.6 Ermeni Kaynakları

3.6.1 Genceli Kiragos

Özellikle Moğolların Anadolu ve Kafkasya'daki faaliyetlerine dair verdiği malumat açısından önem teşkil etmektedir. Müellif, İlhanlıların ve Altın Orda Devleti'nin etkin olduğu sahaların on üçüncü yüzyılının geniş bir panoramasını sunmaktadır. Coğrafi bilgiler verirken gerçekleşen depremleri ve ekstrem hava olaylarını günü gününe not etmektedir. Ayrıca Moğolların elçilik heyetleri vasıtasıyla ya da savaş ve barış gibi her türden etkileşimde bulunduğu Anadolu Selçukluları, Memlûkler, Harezmşâhlar hakkında kayda değer bilgiler vermektedir. Moğol tahakkümünde bulunan çeşitli milletlerin kültür, örf ve âdetlerine yer vermesi yönüyle derinliğe sahip bir kaynaktır. Tercümesi Mahmut Kemal Bey'e ait olan eser Post Kitap tarafından basılmıştır.

²⁰ Şeşen, a.g.e, s. 154.

3.6.2 Aknerli Grigor

Okçu Milletin Tarihi adlı eserle Türk ve Moğol tarihinin muallakta kalan kısımlarını aydınlatmakta özellikle Yakın Doğu'da Moğolların ele geçirdiği topraklarda yıktıkları ve yeniden tesis ettikleri düzeni anlatmaktadır. Rahip Grigor halkın yaşadığı güçlüklerle tüm detaylarıyla değinmiştir. Kronikte çekirge istilaları, yaşanan kıtlıklar, kuyruklu yıldızlara dair gözlemler, sel ve depremler gibi doğal felaketler, Abbasî halifesi ve Hülegü arasında yaşanan diyaloglar gibi dinî ve tarihî şahsiyetlerin ilişkileri de işlenmiştir. Yeditepe Yayınevi tarafından basılan kitap Hrant D. Andreasyan'ın çevirisiyle sunulmuştur.

3.6.3 Müverrih Vardan

Haçlı seferleri, Cengiz Yasası, Hülegü'nün başta Bağdat'ın zaptı olmak üzere Yakın Doğu'daki faaliyetleri Vardan'ın kroniğinde yer almaktadır. Türk, Moğol, Ermeni, Rum ve Gürcü milletin tarihleriyle ilgili anlatılar bulunurken Papaz Avet gibi bazı kilise mensuplarının dokunaklı hikâyeleri Müverrihin kaydettikleri arasındadır. Hrant D. Andreasyan'ın çevirdiği eser Post Kitaptan neşredilmiştir.

3.6.4 Urfalı Mateos

XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başında yaşamış Ermeni müverrihin kendi adını verdiği vekayinâmesi, ana kaynaklar açısından çağdaşı tarihçilerin değinmediği olayları barındırması bakımından son derece önemli bir yer arz etmektedir. Eserin son kısmına Papaz Grigor'un zeyli eklenmiştir. Yakın Doğunun zengin mozağinde Türk, Ermeni, Bizans ve Arap halklarının tarihine dair Mateos'un düştüğü notlar Haçlı seferleriyle ilgili

detaylar Türk Tarih Kurumu Yayınlarından Hrant D. Andreasyan'ın bilgilendirici dipnotları ve özenli çevirisiyle sunulmuştur.

3.6.5 Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar

A. G. Galstyan'ın tek bir kitapta topladığı, çoğu rahipler tarafından tutulan kronikler din merkezli dünya görüşüyle yazılmıştır. Yaşadıkları istilalar, kaybedilen savaşlar ve doğal afetlerin sonuçları özetle her olumsuzluk Tanrıya ve onun yolundan çıkmış olmaya, ibadetlerini aksatmaya bağlanmıştır. Pek çok kaynağın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Yeditepe Yayınevi tarafından neşredilen eser Rusça'dan İlyas Kemaloğlu tarafından dilimize çevrilmiştir.

3.7 Moğol Kaynakları

3.7.1 Moğolların Gizli Tarihi

Moğollar kendi tarihlerini yazana kadar onlar hakkında Avrupalı misyoner ve seyyahların seyahatnâmeleri sayesinde bilgi edinilmekteydi. Elbette bu bilgiler yazarları tarafından onların gözleriyle görece objektif şekilde meydana getirilmekteydi. Yazarı bilinmeyen ancak Moğol kültür ve tarihi hakkında devletle ve Cengiz Han ile ilgili hanedan dışından birinin tanık olamayacağı verileri içermesi açısından çok kıymetli olan *Moğolların Gizli Tarihi* kendi milletinin tarihini anlatmaktadır. Cengiz Han'ın çocukluğu, gençliği, fetihleri, askerî ve idarî teşkilâta dair pek çok malumatı içermektedir. Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından basılan eser Ahmet Temir'in çevirisiyle dilimize kazandırılmıştır.

3.7.2 Alâeddîn Ata Melik Cüveynî (öl. 1283), *Târîh-i Cihan Güşa*

Alâeddîn Ata Melik Cüveynî tarafından yazılmıştır. Müellif, dünya fatihinin tarihi anlamına gelen eserinde Cengiz Han öncesi Moğolların durumu hakkında bilgi verdikten sonra Moğol gelenek ve göreneklerini anlatmış, ardından Cengiz Yasası hakkında bizleri bilgilendirerek, bu büyük hükümdarın fetihlerine değinmiştir. Cüveynî kendisinden sonraki tarihçileri etkilemiştir. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından neşredilen Tarih-i Cihan Güşa'yı Farsçadan tercüme eden Mürsel Öztürk'tür.

3.7.3 Reşîdüddîn Fazlullah (öl. 1318), *Câmiu't-Tevârih*

Moğol tarihini anlatan en kapsamlı eseri yazan Reşîdüddîn Fazlullah, Hemedanlı Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, sonradan mühtedî olmuştur. Tıp ilmi okuması dolayısıyla Abaka ve Argun zamanında İlhanlı Devleti hizmetinde doktorluk görevini yerine getirmiştir. Gazan Han döneminde vezirlik makamının sahibidir ayrıca seferlerinde kendisine eşlik etmiştir. İlhan Ölceytü'yü öldürmekle suçlanarak yargılanmasının ardından 1318'de idam edilirken mal ve mülkleri müsadere edilmiştir.

Eserin faydalandığım çevirisi İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani'ye aittir. Câmiu't-Tevârih'in Selçuklular ile ilgili kısmı ise Bilge Yayıncılık tarafından basılmış Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş tarafından tercüme edilmiştir.

3.8 Seyahatnâmeler

3.8.1 Marco Polo (öl. 1324), *Dünyanın Hikâye Edilişi-Harikalar Kitabı*

Venedik doğumlu tacir seyyah Marco Polo, özellikle Çin coğrafyasına çok hâkim olan tüccar babası ve amcası ile Papa Gregorio tarafından görevlendirilen iki keşiş

eşliğinde Pekin'e giderek Kubilay Han (1260-1294) ile bir araya gelmiştir. Moğol tarihini, kültürünü ve Kubilay Han'ın meşhur sarayını merak edenler için değerli gözlemlerde bulunmuştur. Batı için meçhul bir dünya olan Doğu'yu keşfinde yirmi yedi yılda tanık oldukları Avrupalılara acayip gelmiştir. Tercümesi Işık Ergüden (I-CVI) ve Z. Zühre İlkelen (CVII-CCXXXIV) tarafından gerçekleştirilen kitap Ötüken Neşriyatça yayımlanmıştır.

3.8.2 İbn Battûta (öl. 1368-69), *Rihlet-ü İbn Battûta*

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 1304 Fas Tanca doğumlu seyyah, Berberîlerin Levâte kabilesinden gelmektedir. Rihlet-ü İbn Battûta adıyla bilinen eserde yazar gezdiği coğrafyaların yalnızca flora ve faunasını değil sosyal hayatını, kültürünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini de anlatmıştır. Gideceğiniz ülkelerde karşılaşılabileceğiniz durumlarla ilgili tavsiyeleri, uyarıları, yanınıza almanız gerekenleri, taşımanız icap eden para miktarını dahi belirtmesi seyahatnâmeye ayrı bir hava katmaktadır.

Seyahatnâme, tarih-coğrafya ve kültür tarihi bakımından büyük önem arz etmektedir. Türk tarihi, Anadolu'daki Türklerin tarihi bakımından ayrı bir önem taşır. XIV. yüzyıldaki Anadolu'nun sosyal-kültürel hayatı hakkında önemli bilgiler verir. Bilhassa Anadolu'daki ahî teşkilâtlarını anlatır. Pek çok yemek, içki, elbise, âlet adı ihtiva eder. Ticaret malları, ticaret hayatı, limanlar, yollar, paralar, etnik tablo hakkında bilgiler verir. İslâm dünyasında seyahatnâme tarzının en büyük örneklerindendir. Hatta en geniş sahayı kapsayanıdır.²¹ Çevirisi A. Sait Aykut'a ait olan eser YKY tarafından basılmıştır.

²¹ Şeşen, a.g.e, s. 256-257.

4. ARAŞTIRMALAR

İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 30, Ankara 1997, s. 54-70. Moğol ve İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetlerini, dönemin düşünce yapısını ve devletlerin içinde bulunduğu şartların daha iyi kavranmasını sağladığından kaynaklarım arasında yer almaktadır.

Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı", İcanas, Türkiye 2007, Gazan Han'ın ordu komutanı Turanşah'ın bir hilesi ile saltanat köslerinin sağ kanatta çaldırılması ve Memlûklerin güçlerinin tümünü Gazan Han'ın olduğunu düşündükleri sağ kanata yöneltmek, savaş düzenlerini dağıtmaları dolayısıyla mağlubiyetlerine neden olan hile hakkında bilgi verilirken faydalanılmıştır.

Mustafa Uyar, "Buqa Chīngsāng: Protagonist of Qubilai Khan's Unsuccessful Coup Attempt against the Hülegüid Dynasty", *Belleten*, LXXXI/291, Ankara 2017, s. 373-386. Hülegü hanedanına karşı yapılan darbe girişiminin ne kadar desteklenirse desteklensin kırılmayacağını anlatan değerli bir çalışma; İlhanlı Devleti'nin ceza sistemini örneklediği için yararlanılmıştır.

Türk, Moğol ve İran tarihinin siyasî ve sosyoekonomik durumu hakkında bilgi verdiği için Osman Gazi Özgüdenli'nin Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar) adlı eserinden istifade edilmiştir.

Jonathan Riley-Smith'in *Haçlılar Kimlerdi?* adlı kitabı Haçlı seferlerinin tanımını üzerine farklı görüşleri toplayıp, değerlendirmesi bakımından alana katkı yapan eserler arasındadır. Hippolu Aziz Augustine'den başlayarak Seville'li İsidore ve Teolog Jacques Maritain'in görüşlerini önce açıklayıp ardından *haklı savaş*, *kutsal savaş* ve Haçlı seferlerinin *kefaretsel* boyutu üzerine bilgi verdiği için Malcolm Barber'in *Tapınak*

Şövalyelerinin Yargılanışında olduğu gibi J. Riley-Smith de Templier, Hospitalier ve Töton şövalyeleri nezdinde şövalye tarikatlarının âdetleri, giyimleri, zenginlikleri, ayrıcalıkları ve birbirleriyle rekabetlerini işlediği için faydalanılmıştır.

Osprey Askerî Tarih Dizisi Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından neşredilen Ian Heath Bizans Orduları 900-1461, David Nicolle Birinci Haçlı Seferi 1096-99, David Nicolle Haçlılar Çağında Bizans, Balkan ve Macar Orduları 1100-1568, David Nicolle İkinci Haçlı Seferi 1148 temel kaynaklar arasındadır. Bizans ve Haçlı ordularının savaş taktikleri, stratejileri ve hileleri yer aldığı için bu seriden istifade edilmiştir.

Simon Baker'ın *Eski Roma* adlı eseri bu kudretli imparatorluğu, kuruluş hikâyesinden başlayarak yükseliş ve çöküşüne kadar detaylı biçimde işlediği için kaynakçada yer almaktadır. Alexander A. Vasiliev *Bizans İmparatorluğu Tarihinde* hanedanlar hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan verileri paylaştığından ve Haçlı seferlerini kapsamlı şekilde sunduğundan sık sık başvurduğum kaynaklar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: BATILI SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİSİ
ÖRNEKLERİ

1. ROMA İMPARATORLUĞU

1.1 Askerî İnsan Unsuru ve Savaşa Dair Anlayış

Fetihçi her devlet yapısında olduğu gibi, bu büyük imparatorlukta gücünü ordusundan almaktaydı. Başlangıçta asker gereksinimi Roma yurttaşlarından giderilmekteydi, ancak sınırların genişlemesiyle artan güvenlik ihtiyacını mevcut asker karşılayamayınca orduya yabancı asker alınması zaruri hale gelmiştir. Böylece III. yüzyıldan itibaren orduya farklı etnik kökenlere sahip çok sayıda genç kabul edilmiştir.²² Germen şeflerini devlet hizmetine alıp, itibarlı mevkilere getirmişler fakat bu insanlar batıya göç ettikten sonra ücretli asker bulma konusunda güçlükler yaşamışlardır. İmparatorluğun bel kemiği lejyonların süreç içinde liyakat yerine iltimasla yükselmeleri, boşalan lejyonların yerinin doldurulmaması, teçhizatlarının ağır, görevlerinin katı bir disiplin gerektirmesi ve askerlerin daha çabuk mükâfata kavuşup, daha az efor harcayabilecekleri sahalara geçmeleri gibi nedenlerden güç yitirilmiş, ordu ağırlaşmıştır. Hantallaşarak barbar kabilelerine karşı gerekli savunmayı gerçekleştiremeyen lejyonlar yerine ağır zırhlı süvari birlikleri oluşturulmuştur.²³

Savaş tanrıları birbirinden farklı kültürlerde değişik isimlerle yer almıştır. Antik Yunanda Ares, Roma'da Mars, Eski Mısır'da Horus, Türk mitolojisinde Kızagan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahip oldukları ilâhlar, bu kültürlerin savaşa bakış açılarını yansıtmaktadır. Yunan dünyasında hile kullanmayı *aşağılık* bir davranış olarak gören *haklı savaşın tanrıçası* Athena; Roma mitolojisine daha çok *zekâ tanrıçası* kimliğiyle Minerva adıyla geçmiştir, ancak lejyonlar bu tanrıçayı strateji güden bir savaşçı gibi benimsemiştir. Antik Yunanda *kıyımın tanrısı* Ares, hor görülmüş, sevimsiz ve gülünç bir

²² Hatice Palaz Erdemir, *Roma'dan Doğu Roma'ya Değişim ve Dönüşüm*, Çizgi, I. Baskı, İstanbul 2019, s. 18.

²³ a.g.e., s. 20.

kişilik olarak canlandırılmıştır. Homeros'un destanlarında elleri kanlı, kaleler yıkan olumsuz bir varlık ²⁴ iken sel gibi kan döken Roma ordusu için Mars, hem yenilmez hem de soy ağaçlarına bağlayacakları kadar değerlidir.²⁵ Mars'ın Roma'daki yeri bize Roma'nın savaşa yüklediği anlamı gösterir.

Ganimet ve yayılmacılık için yapılan mücadeleleri antik Yunan halkı *utanmazca* bulmakta, yapı itibariyle çoğunluğu sorunlarını anlaşıma çerçevesinde çözmeye çalışan site devletleri ile Romanın fetihçi ve merkeziyetçi devlet yapısı farklılık göstermektedir. Harplerde her türlü hileye başvuran, kan dökmekten ve yeri geldiğinde iki yüzlü davranışlardan sakınmayan Mars karakteri, Roma'nın savaş politikalarının vücut bulmuş halidir. Antik dönemdeki zırhlarda, koruyucu etkisine inanılan, *bakanı taşa çeviren* Medusa başı, Geç İmparatorluk döneminde yerini daha çok Mars ve Minerva'ya bırakmıştır. Bu zırhlar aynı zamanda yılan ve kanatları açık şekilde duran kartal motifleriyle de bezelidir.²⁶

1.2 Ordu Teşkilâtı

Roma askerî teşkilâtı süvari, piyade ve deniz kuvvetleri olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Süvari lejyonu, özellikle her lejyona eklenmiş farklı türdeki bir süvari birliği eklemidir ve giydikleri hafif çizmelere binaen *ocreata* olarak bilinirler. Lejyonlar, işlevi bakımından değerlendirildiğinde; Flavius'a göre süvariler engebesiz arazi için tasarlanmış, piyadeler ise akla gelebilecek her arazi yapısında toprakların korunmasını sağlamakla görevlendirilmiştir. Hareket kabiliyeti sayesinde her yerde görev alabilir ve

²⁴ Erhat, a.g.e., s. 50.

²⁵ Erdemir, a.g.e., s. 77.

²⁶ M.C. Bishop-J.C.N. Coulston, *Kartaca Savaşlarından Roma'nın Düşüşüne Roma Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Çev. Samet Özgüler, Selenge, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 233.

diğerlerine nazaran daha az masraf ile devamlılığı sağlanabilir; sadece bu yüzden dahi bir devlet için en yararlı ve gerekli birlik biçimi onlardır.²⁷

Roma savaş sanatına göre; lejyonlar oluşturulurken önce askerliğe zihnen ve bedenlen uygun gençler dört ya da altı aylık sağlam bir idmandan geçirdi. Eğitim, askerî adım egzersizleriyle başladı. Silahların ve zırhların ağırlığına uyum sağlamaları için 20.5 kg. yükü hızlı adımla beş saatte 35 km. yürümeleri gerekirdi. Lejyonerlerin talimleri engelleri aşmak, çatışmaya girmek veya çatışmadan çıkmak, saf değiştirmek ve çarpışmaya giren birimlere kolaylık sağlamak üzerineydi. Eğitimin ardından *sacramentum* denen sadakat yeminleri ile Tanrıya, İsa peygambere, *Kutsal Ruh* ve dönemin imparatoruna bağlılık yemini ederek, askerlik mesleğinin Tanrısal bağlarla kutsallaştırılmasının ardından lejyondaki görevlerini yerine getirirlerdi.

Savaş sanatını diri tutmanın, düzenli yapılan talim olduğu düşünülürse Roma ordusunun başarısının sırrı anlaşılacaktır. Askerler hedef alma yeteneklerini geliştirmek için; cirit ve kurşun dartları atarlar, bedenlerini idmanla güçlendirmek içinse sık sık ağaç kesip yük taşımak, siperden atlamak, deniz ve nehirlerde yüzmek, hamle becerilerini sağlam tutmak için ise kılıçla antrenman yapmak zorundaydı. Flavius'a göre silah talimi zayıflayan bir askerin sivil vatandaştan hiçbir farkı kalmazdı. Tatbikat esnasında safların sıkı şekilde tutulması zorunlu tutuluyordu, yüzbaşılar ve talim görevlileri yavaş hareket edenleri dövmek için sopalarını kullanırdı.²⁸

²⁷ Flavius Vegetius Renatus, *Roma Askerî Teşkilâtı*, Çev. Recep Efe Çoban, I. Baskı, İstanbul, İdeal Yayıncılık, 2020, s. 71-72.

²⁸ Jane Penrose, *Roma Ordusu Roma Savaş Makinesinin Tarihi*, Çev. Samet Özgüler, Kronik, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 117.

1.3 Silah ve Teçhizat

1.3.1 Roma Ordusunun Saldırı Silahları

Roma'nın mucizevi silahı disiplin ile birlikte uzun kılıçlar, kısa kılıçlar, mızrak (hasta), kargı (pilum) ve kama kullanılmaktadır.²⁹ Cumhuriyet devrinde ağır piyadenin hepsi kılıç, kalkan, miğfer ve zırh ile silahlandırılmışlardı. Hafif piyadenin zırhları yoktu. Bunlar hafif bir kalkan, deri miğfer ve kargı kullanacaklardı. Düşman safları içine fırlatılan kargılar, yalnız insanı yaralamaya değil, aynı zamanda kalkanı zedelemek ve kullanılamayacak bir hale getirmek suretiyle, onu kullanan askeri muharebe dışı bırakıyordu.³⁰ Kuşatma silahı olarak Helenistik Yunanlardan mancınık teknolojisi ordudaki yerini almıştır.³¹ Hançer/kama (sax) ve fırlatma baltaları (franciska) gibi Germen silahları IV. yüzyıldan itibaren barbar topluluklar sayesinde imparatorluk topraklarında kullanılmaya başlamıştır.³² Geç dönem Roma lejyonerlerinin silahı yaklaşık 2,5 metreden biraz fazla uzunlukta (8 feet) ve metal bir uç, ağaç gövde ve arka uca sahip mızraktı (hasta; Yunanca kontarion).³³

1.3.2 Roma Ordusunun Savunma Silahları

İnsan ve hayvan zırhları kullanırlardı. Romalıların at zırhları iki işleve sahipti; spor gösterileri esnasında yüzün, savaşta ise kafa, boyun ve gövde bölgelerinin korunması için takılıyordu.³⁴ Bu ağır silahları savaşta zorlanmadan taşımaları, eğitimleri sayesinde

²⁹ Herwig Wolfram, *Germenler Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri*, Çev. Tuğba İsmailoğlu Kacır, Kronik, II. Baskı, İstanbul 2020, s. 59.

³⁰ Clemens Bosch, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Çeviren ve Hazırlayan: Sabahat Atlan, TTK, III. Baskı, Ankara 2000, s. 52.

³¹ Bishop-Coulston, a.g.e., s. 88.

³² a.g.e., s. 245.

³³ Michael J. Decker, *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2016, s. 161.

³⁴ Bishop-Coulston, a.g.e., s. 233.

gerçekleşmekteydi. Gençlerin gerçek zırhtan iki kat daha ağır zırh giymelerini gerekli gördüler, kılıç yerine onlara eğitim için kurşunla ağırlaştırılmış sopalar verdiler ki bunlar gerçek kılıca göre çok daha ağır olurdu. Sonuçta kullandıkları sahte silahlar çok ağır oldukları için, gerçek olanların onlara hafif gelmesini sağlamışlardır.³⁵

1.4 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Strategikon'da belirtildiği üzere önce düşman hakkında istihbarat sağlanmalı, asker mutlaka muharebeden bir gün önce dinlenmeli, iyi beslenmeli ve gücünü toplamalıdır. Uygun hitabetle kendilerine seslenilmelidir. Geçmiş zaferleri anımsatan konuşmalar yapılmalı cesaretlerini toplamaları sağlanmalıdır.³⁶ Piyadenin yorulmaması, üzerinde ısrarla durulan bir konudur. Kamplar çok uzağa kurulmamalı ve piyade uzun mesafeyi yürümemelidir aksi takdirde muharebe alanına varmadan yorgun düşecektir.

1.5 Savaş Stratejisi

Flavius'un tüm savaşlardaki prensibi düşmana kılıçtan ziyade açlıkla zarar vermek olmuştur. Yeterli erzakı hazırlamamış taraf, kılıca gerek kalmaksızın yenilir. Ele geçirilmek istenen kaleye top, tüfek ve un takviyesi engellenmelidir. En iyi tedbir ise kaleye gelen suyu kesmektir. Bu sayede ülke halkı ve memleket tebaası istilacılara meyledip hükümdarlarına yüz çevirirler.³⁷ Bu stratejiye ek olarak daha az ya da daha zayıf askeri olan taraf, bir kanadında bir dağ, nehir, şehir veya başka bir yardımcı bulundurmaktaydı.

³⁵ Machiavelli, a.g.e., s. 69.

³⁶ Mavrikios, a.g.e., s. 95.

³⁷ *Aristoteles'ten Savaş Âdâbı ve Ahlâkı*, Haz. Özer Şenödeyici, Büyüyen Ay Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014, s. 65.

Savaş meydanına dikdörtgen dizilimlerle (*falanks* düzeni) birbirlerinden ayrılmadan art arda saflar halinde çıkmaktaydılar. En yaygın savaş dizilimi olan *falanks*, saldırıları püskürtmek için yapıldı.³⁸ Orta Asya Türk Tarihi'nin farklı dönemleriyle ilgili çalışmalarını ilgiyle okuduğumuz tarihçi Mustafa Kalkan'a göre *falanks*lar teşkil edip, saflar halinde hareket eden ordu Germen ve Slav kavimleri bu yöntemle alt edebiliyordu. Taktik olarak yaptığı en büyük hata hareket serbestliği ve hız unsurunu elinde tutan süvari birliklerini geriden hareket ettirmesiydi. Bu şekilde ilk mücadeleyi zırhlı (yaya) birlikleri ile veriyor ve arkasından da süvari birliklerini harekete geçiriyordu. Zırhlarının ağırlığı dolayısıyla manevra kabiliyetini kaybeden Roma ordusu, son hamlenin dışında göğüs göğse muharebeye yanaşmayan; uzaktan ok atarak zayıat veren, hareket kabiliyeti yüksek Hun kuvvetleri karşısında mağlup oluyordu.³⁹

1.6 Taktik ve Hileler

1.6.1 Baskınlar ve Gece Saldırıları

Büyük stratejistlere göre ani baskınlar düzenlerken ülkeyi iyi tanıyan bir rehber eşliğinde ilerlemeli, asla borazanlar çalınmamalı ve gürültünün her çeşidinden kaçınılmalıydı. Birliklerin bazıları pusuya yatarak düşmana baskın düzenlerken, bazıları savaş meydanından çekiliyormuş gibi yapmakta, sonra aniden çark ederek düşmanın üzerine saldırmaktaydı. Bazıları da düşman askerleri sürülerin etrafından dolanmak zorunda kalsın diye önden hayvan sürüleri göndermekteydi.

Strategikon'dan takip ettiğimiz üzere baskınlar gece ve en iyi okçular ya da cirit atıcılarla yapılmaktaydı. Bunlar özellikle kamplarını düzgün şekilde kurmayan ya da

³⁸ Penrose, a.g.e., s. 185.

³⁹ Mustafa Kalkan, *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, Kaynak Yayınları, I. Baskı, İzmir 1995, s. 157-163.

tahkim etmeyen, çadırlarını gelişigüzel yerleştirip korunmasız bırakan halklara karşı etkili olmaktadır. Komutanlar askerlerini gönderip karşı tarafa teklifler sunar, ardından beklenmeyen hücumlarla düşmanlarını imha ederdi. Trajan döneminde, Romalı General Lucius bu taktiği izlemiştir. Düşmandan bir günlük uzaklıkta kamp kurmuş, barış önerisinde bulunmak için elçilerini göndermiştir. Karşı safta yer alanlar anlaşma ümidiyle gevşerken, Lucius ise şafak sökmeden saldırmıştır.⁴⁰

1.6.2 Kâhinlerin Kullanılması

Eskiçağ ve Ortaçağ'da falcılar ve kâhinler, rüyalar ve kehanetler büyük etkiye sahiptir. Bunlar vasıtasıyla tanrılardan haberler alınır. İlyada'da tanrıların gönderdiği düşler; geleceğe dair uyarılarda bulunur ve kralların kararlarına etki eder. Kuşların uçuş yönü, hayvanların karaciğerindeki, bağırsaklarındaki ya da doğa olaylarındaki herhangi bir gariplik, yaşanacakların habercisi olarak görölür. En sık rastlanan işaret yıldırım düşmesi olup (bazen meclis üyelerinden birinin epilepsi nöbeti (*morbus comitialis*) geçirmesi gibi beklenmedik bir hadise de olabilirdi); uğursuz bir kehanet (*servare de caelo*) şeklinde yorumlanabilirdi.⁴¹ Dönem yurttaşları sel, deprem, fırtına, kuraklık ve salgın hastalıkların tanrıların işi olduğunu ve cezalandırıldıklarını düşünürdü. Tanrıları yatıştırmak için onlara en gürbüz beyaz boğalarını kurban ederek minnetlerini sunarlar ve dualar ederlerdi. Kâhinler itibarlı olmakla birlikte, ordunun eylemlerini meşrulaştıracak şekilde vazife yapardı.

⁴⁰ Mavrikios, a.g.e., s. 128-132.

⁴¹ Bailey, a.g.e., s.110.

1.6.3 Savaş Boruları

Düşmanı korkutmak ve yıldırım üzerine tasarlanmış savaş boruları, farklı boyutlarda olup Avrupa'daki örnekleri hayvan başlarını andırırdı. Tarihin gördüğü en büyük taktik dehalarından Büyük İskender, muharebe meydanlarında düşmanlarını bu borularla tedirgin etmeyi başarmıştır. Antik Yunan ve Roma'da savaş boruları ve davullarla düşmana hem korku salmış hem de ordunun haberleşmesini sağlamışlardır.⁴²

1.6.4 Naralar Atmak

Kaynaklarda Roma askerlerinin düşmanlarını korkutmak ve şaşırtmak için naralarla beraber, korkunç çığlıklar attığı, savaş alanından hayvanlarınkini andıran homurtuların yükseldiği belirtilmektedir.⁴³

1.7 Savaş Sonrası Uygulamaları

1.7.1 Zafer Alayları ve Takları

Galiler savaşın ardından Jüpiter ya da tanrıça Victoria/Nike adına zafer alayı düzenleyerek, ülkenin tümünün durumdan haberdar olmalarını sağladı. Romalılar iyi bir zafer alayına bayılırlardı; kaynaklarımızdan öğrendiğimiz kadarıyla, toplamda 320 zafer alayı düzenlenmiştir. Tutsakların, egzotik yabancı liderlerin, vagonlar dolusu ganimet ve paranın görüntüsü ve geçit yapan, sokaklarda uygun adım yürüyen askerleri izlemek, Romalıların, onların keyfini sürmesi için dört bir yandan çeşit çeşit insan ve mal getiren Roma'nın gücüne ve onun dünyayı fethetme hakkına sahip olduğuna dair inandıkları her

⁴² Flavius, a.g.e., s. 73.

⁴³ Simon Baker, *Eski Roma Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Ekin Duru, Say, I. Baskı, İstanbul 2012, s. 67.

şeyi teyit ediyordu. Zafer alayları binlerce kişiyi cezbediyordu; Romalıların bu heyecan içinde ezilerek öldükleri de duyulmuştur.⁴⁴ Kutlamalar sırasında muzaffer generalin Jüpiter gibi giyindiği de anlatılar arasındadır.

Romalılar, düşmanın yenilgisini sembolize eden taklar inşâ ederek galibiyetlerini süslerdi. Bunlar imparatorluğun içinde bulunduğu malî duruma göre heykellerle ve kabartmalarla bezenir; imparatorun gücünü ve başarılarını halka duyururken, düşmanlarına göz dağı vermiş olurdu. Bu, görkemli bir zaferin gösterişli ve unutulmaz bir şekilde sergilenmesiydi.⁴⁵

1.7.2 Ordunun Büyük Bir Kısımını Firar Ettiğinde

Muhtemel bir yenilgi durumunda, umutsuzluğa kapılmadan haykırış ve borazanlarla arazi toplanır ve muzafferce ayrılıyor görünümü sergilenirdi. Eğer birliklerin mühim bir kısmı kaçmış ve yalnızca güçlüler direnişteyse yeni lejyonlar gelene kadar, askerler bir yerde toplanıp, uygun strateji ve donanımlarla güçlendirilirdi. Nasıl ki sürekli avında tavşanlar ve diğer küçük hayvanlar kendilerini kaybedip arkalarına bakmadan kaçmak yerine, peşlerine düşen avcılarının nasıl hareket ettiklerini gözlemleyip ona göre kaçış yönlerini belirliyorlarsa, böylesine bir dava uğruna savaşan akıl sahibi adamlar da savaşta düşmanın peşine takılırken ve geri çekilirken çok daha dikkatli olmalıdır.⁴⁶

⁴⁴ Peter Jones, *Geldim Gördüm Yendim*, Çev. Funda Sezer, Say, II. Baskı, İstanbul 2019, s. 160.

⁴⁵ Baker, a.g.e., s. 161.

⁴⁶ Mavrikios, a.g.e., s. 75.

2. BİZANS ORDUSU

2.1 Askerî İnsan Unsuru ve Savaşa Dair Anlayış

Bizans bünyesinde her zaman paralı asker müfrezeleri yer almaktaydı; ancak sayılarının bu kadar artması *thema* ordularının güçten düşmeye başlamasının bir sonucuydu.⁴⁷ Özellikle on birinci yüzyılın ortasına gelindiğinde, çeşitli etnik kökenlerden paralı askerler, ordunun yarısından fazlasını oluşturmaktaydı. Kıpçak, Peçenek, Hazar ve Uzlardan oluşan Türk askerlerin yanı sıra pek çok Alan, Norman, İtalyan, Sırp ve Rus genci görev yapmaktaydı. Alexios (1081-1118)'un generali Tatikios bir Türkopol (Yunanca *Tourkopouli*- Türkoğlu) olup, Hristiyanlığa geçen eski bir paralı askerdı ve imparatorun yakın çevresine girmişti.⁴⁸ XII-XIV. yüzyıllarda Türk birlikleriyle aynı çatıya koyulan ve çoğunlukla pek bir fark da göstermeyen Türkopoller (Türklerin evlâtları), kâğıt üzerinde, Hristiyanlığı kabul etmiş Türkler ile bunların nesebini yahut Türk-Bizans karma evliliklerinden doğma bireyleri kapsıyor ve Türkopol adında bir düzenli alay teşkil ediyorlardı. Georges Pachymeres'in anlatımına göre, bu birliğe girmek için kafasını Türk usulü tıraş eden Anadolu yerlileri de mevcuttu.⁴⁹

Bizans savaş anlayışına göre bütün harpler tedafü (savunmaya yönelik) olmalıydı.⁵⁰ Taarruzî seferler dahi antik Yunandan gelen *haklı savaş* tanımına göre şekillendirilirdi. Bu yaklaşım yasal olarak imparatorluğa ait olup da kaybedilmiş olan

⁴⁷ Ian Heath, *Bizans Orduları 900-1461*, Çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2014, s. 37.

⁴⁸ Decker, a.g.e., s. 125.

⁴⁹ Heath, a.g.e., s. 42.

⁵⁰ Decker, a.g.e., s.176.

toprakları geri almak veya düşmanları cezalandırıp bir daha saldırmamalarını sağlamak şeklindeydi.⁵¹ İslâm'daki cihat anlayışı Bizans'a ilerden savunma veya aktif savunma olarak yansımıştı.⁵²

2.2 Ordu Teşkilâtı

Yetenekli komutanlar, eksiksiz donanımları ile gece baskınları, pusu ve tuzak gibi bilinen taktikleri geliştirerek kullanmışlardır. Bizans ordusu, gücünün zirvesinde olduğu X. yüzyılda ve XI. yüzyılın ilk yarısında, dünyanın en iyi teçhizatlı ve en yüksek maaşlı askerî gücünü teşkil ediyordu.⁵³ Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Bizans ordusu, esas gücünü teçhizatından alıyordu. Her kültürde olduğu gibi Bizans'ta da sıcak çatışmadan ziyade, düşmanı yenmek ve kayıpsız zaferler sağlamak için çeşitli hileler tercih nedeniydi. Bunun için uygun görülen yollar arasında; yitirilen asker sayısının düşmandan gizlenmesi amacıyla ölülerin geceleri gömülmesi, yaralıların komutan tarafından ziyareti ile morallerinin yükseltilmesi, birliklerin ordugâhta aile ve arkadaşlarıyla bulunarak onları koruma arzularının uyandırılması ve muharebe esnasında kötü alâmetlerin görmezden gelinmesi bulunmaktaydı.

Elçilik heyetleri, diplomasiden ziyade düşmanın sayısı ve etkinliği hakkında istihbarat toplamak, hediyelerle karşı tarafın hükümdar ve görevlilerini etkilemek, rüşvet vermek, suikasta yardımcı olmak, komşulardan müttefik edinmek gibi pek çok görevle yükümlüydü.⁵⁴ Düşman topraklarında kurdukları muhbir ağı vasıtasıyla gerek duydukları

⁵¹ Decker, a.g.e., s.185.

⁵² a.g.e., s.176.

⁵³ Heath, a.g.e., s. 5.

⁵⁴ C.W.C. Oman, *Ok, Balta ve Mancınık Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515*, Çev. İsmail Yavuz Alogan, IV. Baskı, İstanbul 2013, Kitap Yayınevi, s.43.

her bilgiye ulaşabiliyorlardı. Hemen sonra haklarında yanlış bilgi verecek *sığınmacılar* gönderiyorlardı.⁵⁵

Bizans, uzun vadeli savaş planları yapmamasıyla birlikte, uygun olan stratejisini o savaşın ihtiyacına göre hazırlamaktaydı. İmparator Nikephoros (1078-1081)'un taktikleri arasında hasmın, Bizans kuvvetlerinden süvari ve piyade üstünlüğü olması durumunda, yakın dövüştten mümkün olduğunca kaçınarak; düşmana tuzak ve pusularla zarar verilmesi yer almaktaydı.

2.3 Silah ve Teçhizat

2.3.1 Saldırı Silahları

Ortadoğu tarihçisi Harold Lamb'e göre yağmurlu bir havada kullanabileceğiniz en iyi silahlar kılıç ve balta diğer ordular gibi Bizans'ta da temel teçhizat arasındaydı. Saldırı silahları kılıç, uzun mızrak, kısa mızraklar/ciritler, orta ve geç dönemlerde yaygın olarak kullanılan gürz, hançer, X. ve XI. yüzyıllarda savaş baltası, ok ve yay, arbalet ve grejuvadan oluşmaktadır. Gürz, üstünde genellikle zırh, kemik ve yumuşak doku tahribini sağlamak için çivili boğumların bulunduğu simetrik bir metal kafaya sahip Ortaçağ'ın en yaygın saldırı silahlarından biriydi, dolayısıyla Bizans ordusunda da yeri vardı. Bizans'ın kullandığı savaş baltaları ağzı bir çekiç veya sivri bir uçla destekli, tek saplı, çift ağızlı bir piyade silahıydı.⁵⁶ Tipik olarak piyadenin dörtte biri okçuydu ve bu okçular imparatorluk kuvvetlerinin başarısında pay sahibiydi.⁵⁷

⁵⁵ Decker, a.g.e., s.198.

⁵⁶ Decker, a.g.e., s.165-166.

⁵⁷ a.g.e., s.169.

Sıvı ateş olarak tanımlanan, suda bile yanan *grejuva*, Bizans'ın gizli silahıydı. Kaynaklarda sadece denizin sakin bulunduğu zamanlarda kullanılabildiği kaydolunmuştur.⁵⁸ İçeriği ve mucidi halen tartışılan bu gizemli silahı vakanüvis Theophanes, Heliopolis'li Kallinikos ile irtibatlandırırken, içeriği günümüzde dahi tam olarak çözülememiş kimyasalın esas maddesi, çok büyük ihtimalle petrol olmalıydı.⁵⁹ Ağzı sıkıca kapatıldıktan sonra, yüksek basınç altındaki kazanlarda ısıtılan bu ecza, çanak çömleğin içine doldurularak gemilerin pruvasına oturtulan metal muhafazalı tüplerden fırlatılırdı.⁶⁰ Gemilerin *grejuva*dan, sirkeye bulanmış keçe ile korunabileceği düşüncesi hâkimdi. Petrolten, sirkeye batırılmış derilerle korunmaya çalışanları düşündüğümüzde, esas maddenin petrol olabileceği tezi makul görünmektedir.

2.3.2 Savunma Silahları

Zincir zırh, pullu ve katmanlı zırh, plakalı zırh, *kabadion*, *thoracomachus* denen keçe ceket, miğfer ve kalkan kullanılmaktaydı. Demircilerden çok kuyumcuların faaliyet alanına yaklaşan, bir halkasının çapı 12 mm olup en küçük halkaları 3 mm'ye kadar inen bir zincir zırh en azından 12.000 kenetlenmiş halkadan oluşmaktaydı. Zincir örme zırhlar yerine konması en pahalı ve sorunlu olan malzeme olmakla birlikte imalatı 4.800 adam/saat (1,3 iş/yılı) gerektirmekteydi. Yapımı son derece zahmetli bu zırh, askerleri en çok kılıç darbelerinden korumakla birlikte, mızrak ve ok atışlarından da zarar görmemelerini sağlamaktaydı. Pullu zırh, birbiri üstüne binen ve kumaş bir astara tutturulmuş küçük bronz, deri veya demir pullardan yapılmaktaydı. Katmanlı zırh daha geniş metal plakalardan, plakalı zırh çoğunlukla demirden yapılmakta ve genellikle 5-6

⁵⁸ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Haz. Işın Demirkent, TTK, III. Baskı, Ankara 2020, s. 293.

⁵⁹ Decker, a.g.e., s. 294.

⁶⁰ Bennett, a.g.e., s.217.

kg gelmekteydi. Birbirinin üstüne binen plakalar korunma derinliğini etkin bir şekilde iki katına çıkarıyor ve deri de ilave bir koruma sağlıyordu.⁶¹ Sözü edilen zırhlar imparatorluk tarihi boyunca kullanılmıştır.

Ammianus Marcellinus'a göre; savaşçıların tüm vücutları metalle kaplı olduğundan, oklar yalnızca gözün etrafında bulunan küçük aralığa isabet ettiğinde etkili olabilmekteydi. En temel Ortaçağ koruyucularından kabadion zırhlı birlikler için iç giysisi, hafif silahlı askerler için ise tek koruyucu hizmeti veren kaba ipekten yapılma bir giysi özelliği taşımakta ve bilhassa oklara karşı büyük oranda koruma sağlamaktaydı. *Thoracomachus*, zırhın dayanıklılığını artıran, yağmurda giyilen ve askerleri ıslanmaktan koruyan giysilerden biriydi. Enseyi ve başı bir zırh gerdanlık (*gorgeré*) korumaktaydı. Bizans'ın üstü yuvarlak ve altı sivri damla şeklinde kalkanları kullanımdayken daha sonra Frank etkisi olduğu düşünülen üstü düz, uçurtma şeklinde kalkanlar tercih edilmiştir.⁶²

2.3.3 Kuşatma Silahları

Koçbaşı, mancınıklar, yürüyen kule (*helepolis*), taarruz merdiveni (*sambuka*) kullanılmaktaydı.⁶³

2.3.4 Binit ve Yükletler

Eşek, katır, deve ve öküz yük hayvanı olarak kullanılmıştır. Sadece imparatorluk levazımı için 1086 yük katırı gerekmekteydi.⁶⁴

⁶¹ Decker, a.g.e., s.148-155.

⁶² Decker, a.g.e., s.160.

⁶³ Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, Çev. M. Efe Tuzcu, Epsilon, I. Baskı, İstanbul 2012, s. 327.

⁶⁴ Decker, a.g.e., s.143.

2.4 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Birlikler belli savaş malzemelerini yanlarında taşımak zorundaydı. *Strategikon*'da belirtildiği gibi öküzler tarafından çekilen hafif arabaların her biri bir el değirmeni, baltalar, nacaklar, bir keser, iki kazma, bir çekiç, kürekler, sepetler, bir tırpan ve demir dikenleri taşımaktaydı.⁶⁵ Ordugâhtan ayrılan birlikler yanlarında yedek atlar, çadırlar, palto, on beş kilo kadar peksimet, un veya bu türden yiyecek eksik etmemekteydi.⁶⁶

2.5 Savaş Stratejisi

Yüksek rütbeliler arasına nifak sokmak ve taşları yerinden oynatmaya çalışmak standart bir Bizans stratejisiydi. Ayartılmaya yatkın olanları türlü yollarla müttefik olarak yanlarına çekmekte ve devletlerin içişlerini kurcalamakta, isyan çıkarmakta ve haber ağlarının bir parçası olarak kullanmaktaydılar. İmparator Theophilos (829-842), imparatorluğun askerî kabiliyetlerini artırabilmek için zaman kazanmak üzere, Pers Hürremîlerle Abbasîlere karşı isyan etmeleri için müzakereler yapmıştı. Normanlara karşı yaptığı savaşlarda Alexios'un nihaî başarısını sağlayan etkenlerden biri *hain* ⁶⁷ Bryennios'u hizmetine alması olmuştu.⁶⁸ Bizans'ın her döneminde uyguladığı böl ve fethet stratejisi VIII. Michael (1259-1282)'in imparatorluk döneminde en göz alıcı biçimde başarılı olmuştu.⁶⁹ VIII. Michael, Sicilya adasında, Bizans'a yönelik büyük bir sefer planlayan kral Anjoulu Charles'a (1266-1285) karşı, casusları vasıtasıyla 30 Mart 1282'de Palermo'da Bizans altınlarını dağıttırarak tebaası arasında bir isyanın çıkmasını sağlamakla kalmadı, müttefiki III. Peter ile aralarındaki akrabalık bağını da kullanarak

⁶⁵ Decker, a.g.e., s.146.

⁶⁶ Mavrikios, a.g.e., s. 89.

⁶⁷ Decker, a.g.e., s. 194-195.

⁶⁸ İsyancı komutan Bryennios. Bkz. Tuğrul Kihitir, *XI-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2017, s. 72.

⁶⁹ Decker, a.g.e., s. 195.

Aragon ile Fransızlar arasında yirmi yıl süren bir savaşın fitilini de ateşledi, tarihleri boyunca Bizanslılar *hainlere* güvenmeyi, kuşatılan düşman şehrinin içinde ihtilaf çıkarmayı ve halkları aç bırakarak kaleleri ele geçirmeyi yeğlemişlerdir.⁷⁰ Bizans'ın tüm stratejilerini kendi döneminde uygulayan VIII. Michael hem Altınorda hem İlhanlı hem de Memlûklerle arasını iyi tutmaya çalışmıştır. Meryem⁷¹olarak da bilinen gayrimeşru kızı Despina'yı İlhanlı hükümdarı Hülegü'ye gelin olarak gönderen VIII. Michael, kız henüz yoldayken Hülegü'nün ölümü üzerine onu hükümdarın oğlu Abaka ile evlendirmiştir. İmparator diğer bir kızı Eufrosyne'i -bazı anlatılarda kralın meşru kızı Maria⁷²olarak geçer- Altınorda Devleti'nin kumandanlarından Nogay'a gelin olarak göndermiştir.⁷³

2.6 Taktik ve Hileler

VI. Leon'un (886-912) *Tactica*'da belirttiği üzere Tanrı'nın da yardımıyla sayıca üstün kuvvetleri bile dize getirebileceklerini düşünmüşlerdir. *Strategikon*'da belirtilen askerlerin cesareti ve morali yerine gelene kadar savaş hilelerine, aldatmacaya ve zamanı doğru ayarlanmış ani saldırılara bel bağlayıp, kaçak dövüşmek daha iyidir prensibini uygulamışlar ve en önemli taktikleri ise birliklerinin moralini yüksek tutmaya çalışmak olmuştur. Bunlarla beraber düşmanın süvari sayısı fazlaysa otlaklar yakılmış, piyadesi fazlaysa açık araziye çekilip güvenli bir uzaklıktan cirit atılarak vurulmuş, birliklerinin sayısı çoksa erzak ikmali kesilmiş, okçuları bertaraf etmek istediklerinde göğüs göğse mücadeleye mecbur bırakarak, mızraklarına güvenenleri engebeli alanlara çekmişlerdir. Nemli havadan ve yağmurdan kirışı gevşeyen yayları kullanmak imkânsız olduğundan

⁷⁰ a.g.e., s. 213.

⁷¹ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. İlhan Aslan, I. Baskı, İstanbul, Post Yayın, 2017 s. 119, dipnot 347.

⁷² Gibbon, a.g.e., s. 380.

⁷³ Süleyman Özbek, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, Berikan, Ankara 2018, s.67.

okçularına güvenen orduları alt etmek için yağmurlu hava beklenmiştir. Yağmurda yayın üzerindeki zank erimekte, kiriş gevşemekteydi dolayısıyla yaylar kullanılamayacak hale geldiğinden Türk orduları da yağmurlu havalarda savaşmaktan daima kaçınmakta idiler.⁷⁴

Kumandanın mizacı askerlerine etki edeceğinden onlar gibi sade, ölçülü ve ihtiyatlı bir yaşam sürmeli, her zaman kendine hâkim olmalı, her subayının ve askerinin eğilimini ve yatkınlıklarını bilmeli yönlendirmelerini ona göre yapmalı, silahlar eşitse daha iyi taktisyenin kazandığını bilmeliydi. Yeri geldiğinde uydurma bir haberle askerlerinde cesaret uyandırmalı, zaferden sonra gevşememeli farklı türde yöntemlerle onları diri tutmalıydı. Orduda piyadeden çok süvari bulundurmalı, gerektiğinde süvariye atından indirip göğüs göğse çarpıştırmalıydı. Düşmanını iyi tanımalı taktiklerini ona göre vermeliydi. Bretonlar ve Ruslar ormanlık alanda, Germen kökenliler bataklıklarda üstünken Türk kavimleri ve devletleri geniş düzlüklerde destan yazan okçu süvarileriyle bilinmekteydi. İspanyollar ve Liguryalıları dağ ve tepelerde mücadelede başarılı olurlarken, kavurucu sıcaklara katlanabilen Persler, saldırılarını günün en sıcak saatinde yaparak düşmanlarının direncini düşürmekteydi. Ruslar mızrağı, Vikingler ve onların Rus ardılları Vareg muhafızları baltaları ustalıklı kullanmaktaydı.⁷⁵

Komutanın tavırlarının asker üzerindeki etkisi yadsınmamalıydı. Asker kendisini neyin beklediğini generalin yüz ifadesinden okuyacağından adamlarını savaşa sürerken neşeli görünmeli ve yüzünde en ufak bir endişe belirtisi olmamalıydı. Herhangi bir zafiyet emaresi, bozuk sağlık veya diğer belirtiler birlikleri paniğe sokabiliyordu. 917’de Leo Phokas’ın binicisiz atı, asker safları arasına başıboş bir şekilde kaçıp da askerler generalin öldüğünü sanınca ordu paniğe kapılmıştı. Bu gibi durumların yaşanmaması için ağır bir disiplin uygulanmaktaydı. Öyle ki disiplin ve talimatlara uymaya verilen önem, küçük

⁷⁴ Salim Koca, *Selçuklular’da Ordu ve Askeri Kültür*, Berikan, I. Baskı, Ankara 2005, s. 139.

⁷⁵ Mavrikios, a.g.e., s. 126.

rütbeli askerler arasında inisiyatif arzulanmayan bir hale getiriyordu. Zaferde veya yenilgide ferdî hareket eden bir asker, birliğin uyumunu bozar ve arkadaşlarını tehlikeye maruz bırakırdı.⁷⁶

2.6.1 Mezarları Tahrip Etmek

Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180)'un ordusu II. Kılıç Arslan'ın faaliyetlerini durdurmak, Anadolu Selçuklularını yıkmak ve Türkleri Anadolu'dan çıkarma amacı taşıyan Miryokefalon Savaşı (1176)'nda pek çok Türk mezarını harap etmiştir. Denildiğine göre, Roma ordusu şehrin dışındaki Türk mezarlarını tahrip ederek mümkün olduğunca çok cesedi mezarından dışarı çıkardı.⁷⁷ Bu faaliyetin amacı, Türkleri kıskırtmak, motivasyonlarını düşürerek savaştan yenik bir şekilde ayrılmalarını sağlamaktır. Ancak sonucu itibariyle bu taktiğin işe yaramadığını biliyoruz. Mezar tahribi, Türk savaşçılar için kabul edilemez bir durumdur, bundan etkilenmedikleri gibi galeyana gelmelerine sebep olmuştur.

2.6.2 Düzmece Mektuplar Yoluyla Yalan Haber Yaymak

Düşmanı yenmek ve dağıtmak için, hile, rüşvet ve yanıltıcı haberler kanlı çatışmalara tercih edilmiştir.⁷⁸ En olağan ve ahlâkî tavsiyelerinin bir parçası olarak, yenilgiye uğrayan bir generalin düşman komutanına bir elçi aracılığıyla teslim olma önerisinde bulunması halinde (gerçek bir teslim olma niyeti olmadığı halde) çoğu kez geri çekilebilecek kadar zaman kazanabileceğini ima eder. Bizans, düşman ordusunun küçük rütbeli subaylarını ihanet etmeye yönlendiren mektuplar göndermek ve bir yolunu bulup

⁷⁶ Decker, a.g.e., s. 65.

⁷⁷ Işın Demirkent, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK, II. Baskı, Ankara 2020, s. 40.

⁷⁸ Decker, a.g.e., s. 184.

bu mektupların başkomutanın eline geçmesini sağlamak böylelikle komutanların, subaylarından kuşgulanmasına yol açmak gibi hilelere dahi başvuruyordu.⁷⁹

Yalan haber yaymak karşı tarafın dağılmasını sağlamak amacıyla uygulanan taktiklerden biridir. Bizans İmparatoru Manuel, Türk askerlerini psikolojik açıdan çökertmek için bir mızrak ucuna miğfer taktırıp, bu Mesud'un miğferidir diye savaş meydanında dolaştırttı.⁸⁰

2.6.3 Nehri Gübrelemek

Atların dışkı ve ayak izlerine bakarak düşman ordusu hakkında istihbarat toplamak en çok kullanılan taktikler arasındaydı.⁸¹ Müverrih Vardan, Genceli Kiragos'tan aldığı bilgiler dahilinde Bizans imparatorunun Maraş'ı istilas sırasında nehri gübreleyerek gerçekleştirdiği ilginç bir hileye yer vermiştir. Bir günde beş aslan öldürdüğü rivayet olunan Leon'un oğlu Konstantin, Kızılırmak'a at gübresi attırarak ordusundaki asker sayısını çokmuş gibi göstermiştir. Bu suretle Arap askerlerini kaçırdı ve bunun için kendisine gübre toplayan namı verildi.⁸² Böylece bu hile vasıtasıyla savaşa gerek kalmadan karşı tarafın çekilmesini sağlamıştır.

2.6.4 Demir Diken (Calcitrpa) Kullanmak

Demir dikeninin atların ayağına batması için tasarlanan, uçları dışa dönük üç ya da dört iri çividen oluşan metal nesneler⁸³ ve dört sivri ucu olan ve yerdeyken her zaman bir sivri ucu yukarıda olup insanların ve atların ayaklarını delen bir engel olarak birbirine

⁷⁹ Oman, a.g.e., s. 43.

⁸⁰ Koca, a.g.e, s. 214.

⁸¹ Mavrikios, a.g.e., s. 142.

⁸² Vardan, a.g.e., s. 18.

⁸³ Mavrikios, a.g.e., s. 216.

yakın tanımları bulunmaktadır.⁸⁴ Arazi kayalıksa ve siper kazmaya vakit yoksa ordugâhın önüne ve düşmanın geçeceği yollara ve Bizans cephesinin etrafına serpiştirilerek kullanılmaktaydı.⁸⁵ Alexios Komnenos, Normanlarla mücadelesinde demir dikenlerini kullanmıştır ancak Normanlar bunu fark ederek Roma ordusunun etrafından dolaşarak sağ ve sol kanatlardan bastırmıştır.⁸⁶

2.6.5 Nara Atmak

Etkileyici savaş naraları atarak haykıran bir ordu düşmanı dehşete düşürür.⁸⁷ Özellikle arka sırada yer alan askerlerin naralar atması düşmanın sinirini bozar, bizim askerleri de galeyana getirir.⁸⁸

2.6.6 Dua Etmek

Pagan tanrıların döneminde, onlara ikramlar sunulur ve dualar edilirdi. Tapınmalarının sonucunda tanrıların takdirini toplayıp, başarılı olacaklarına inanırlardı. Hristiyanlığın kabulünden sonra, askerler dindar olup, tanrılara ibadet ederlerse onların kendilerini muvaffak kılacağı yönünde inançlara sahip oldular. Yedinci yüzyılda ve sonrasında ordulara rahip eşlik ediyor, kutsal ikonalar savaş sembolleri olarak görev yapıyordu.⁸⁹ Ordunun tümü Kyrie eleison (Tanrı merhametlidir) duasını okuyordu.⁹⁰ Sonra her *meros* ⁹¹, kamptan ayrılırken zafer umuduyla üç kez Nobiscum Deus (Tanrı bizimle) diye bağırıyordu.⁹²

⁸⁴ Decker, a.g.e., s. 55.

⁸⁵ Mavrikios, a.g.e., s. 204.

⁸⁶ Decker, a.g.e., s. 55.

⁸⁷ Mavrikios, a.g.e., s. 121.

⁸⁸ a.g.e., s. 59.

⁸⁹ Decker, a.g.e., s. 183.

⁹⁰ Mavrikios, a.g.e., s. 58-59.

⁹¹ Üç *moiradan* oluşan yani ortalama altı ila yedi bin adamdan oluşan birlik. Bkz. a.g.e., s. 218.

⁹² a.g.e., s. 59.

2.6.7 Yoksunluk Yaratmak

Strategikon'da süvari sayısı fazlaysa otlakları yakmak, birliklerin sayısı çoksa erzak ikmalini kesmek, karşı tarafın suyunu içilmez hale getirmek ve tahılına zehir katmak düşmanı zorlamanın yolları arasındadır. II. Nikephoros Phokas (963-969) modern hafif süvari erlerinin atası olan *trapezites*'e kuşatılan şehirlerin etrafındaki ekili alanları ve şarapları tahrip etmelerini emretmişti; bu yıkım düşmanın ikmal maddelerini depolamasını engelliyor, onun moralini bozuyor ve böylece müstahkem mevkillerin kuşatmaya dayanma gücünü azaltıyordu.⁹³ Yine öğütlendiği üzere civarda bulunan şarap ya da hububatın mahkumlara verilip test edilmesi, kuyu sularının içilmemesi gibi konulara da dikkat edilmekteydi.⁹⁴ Perslerle yapılan savaşlar, Bizans'a oldukça tecrübe kazandırmıştı. Persler, atın değerini çok iyi bildikleri için onları otlatmaya dahi göndermeyip, kendi elleriyle ot toplamaktaydı.⁹⁵ Düşmana saldırırken atına zarar vermeyi tercih ederek, arpaya zehir katmakta ve Bizans askerlerinin bu yolla çok sayıda at kaybetmesine yol açmaktaydılar.

2.6.8 Düşmanı Bataklığa Çekmek

Komutan önceden bataklığın üzerine sert ve sağlam zeminli iki ya da üç geçit kurdurur ve ordusunu sıraya dizerek bu geçitleri gösterir. Birlikler bataklığın önünde dizilir ve harekât başlayınca, kaçarmış gibi yapıp geçitlerin üzerinden karşıya geçerek düşmanı bataklığa çeker, kanatlarda pusuya yatan askerler aniden ortaya çıkar, çekilme numarası yapan adamlar da düşmanın üzerine çullanarak hakkından gelir.⁹⁶

⁹³ Decker, a.g.e., s. 199.

⁹⁴ Mavrikios, a.g.e., s. 136.

⁹⁵ a.g.e., s. 153.

⁹⁶ a.g.e., s. 81-82.

2.6.9 Hendek ve Çukurlar Kazmak

Muhtelif yerlere atkıran denilen türde yuvarlak çukurlar kazılırdı. Bir ayak çapında ve iki veya üç ayak derinliğinde olan bu çukurların altlarına sivri kazıklar çakılarak daha tehlikeli hale getirilmekteydi.⁹⁷ Atlar çukura düştüğünde taarruza geçilerek düşman yok edilmekteydi.

2.6.10 Nehrin İçinden Yol Yaptırmak

Nehir kenarlarına derin bir çukur kazılarak, içi tahta parçaları ile doldurulmak suretiyle geçilebilecek bir platform yaratılmaktaydı. Ordu nehrin diğer kıyısına geçtikten sonra, geride kalan az sayıdaki asker, çukurdaki tahtaları ateşe verip, birliklerine katılmaktaydı.⁹⁸

2.6.11 Büyük Bir Orduyu Küçük Göstermek

Gece kampta az sayıda ateş yakmak.⁹⁹

2.6.12 Küçük Bir Orduyu Büyük Göstermek

İyice önde tutulan az sayıda süvariye, eşek ve katırlara binmiş adamlar eklemek¹⁰⁰ ve askerleri geniş bir aygır ve kısrak sürüsünün takip etmesi sıkça başvurulmuş taktikler arasındaydı.¹⁰¹ Hücum ordusu büyükse bir ya da iki; küçükse, düşmanın büyük olduğunu

⁹⁷ Decker, a.g.e., s. 81-83.

⁹⁸ Mavrikios, a.g.e., s. 114.

⁹⁹ Luttwak, a.g.e., s. 319.

¹⁰⁰ Luttwak, a.g.e., s. 318-319.

¹⁰¹ Mavrikios, a.g.e., s. 156.

sanması için daha da fazla borazan çalınmalıdır.¹⁰² Yine düşmanın olduğundan daha fazla birlik bulunduğunu zannetmesi için çok sayıda flama kullanılırdı; birliklerin ve hatların derinliği de değiştirilirdi, tekdüzelik düşmanın birlik sayısını tam olarak anlamasını sağlardı.¹⁰³

2.6.13 İmparatorun Ordunun Başında Sefere Çıkması

I. Manuel (1143-1180), bizzat yönettiği muharebede Macarlar tarafından desteklenen, Sırp ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Macar komutan Bagan ve İmparator I. Manuel karşılaştıklarında Bagan imparatorun yanağına bir kılıç darbesi savurmuştu. Manuel'in kalın zırh maskesi darbeyi savuşturmuş bu defa Manuel saldırıya geçmiş Bagan'ın elini keserek esir almıştı imparator, böylece yorgun askerlerini cesaretlendirmişti.¹⁰⁴

2.6.14 Baskın Yapmak

İstihkâmları içinde çadırlarını etrafa gelişigüzel kuran düşman kamplarına yapılan gece baskınları etkili olmaktadır.¹⁰⁵ Gece pusuları ve tacizler sadece kuşatmacıları yıpratmakla kalmaz, aynı zamanda düşmanın dikkatini başka tarafa çekerek kuşatılmış olan kale veya şehre ikmal maddeleri ve takviyelerin girmesini sağlardı.¹⁰⁶

¹⁰² a.g.e., s. 131.

¹⁰³ Decker, a.g.e., s. 201.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 268.

¹⁰⁵ Mavrikios, a.g.e., s. 154.

¹⁰⁶ Decker, a.g.e., s. 217.

2.6.15 Farklı Halklardan Müteşekkil Orduları Yanına Çekmek

Bizans diplomasisi bu gibi durumlarda değerli ipekler, gümüş servis takımları, gümüş kaplama tabak takımları, işlemeli kumaşlar, imparatorluk arması taşıyan hediyeler ve nakit ödemelerle düşmanlarını baştan çıkartmış, yanında olmasalar dahi en azından tarafsız kalmalarını sağlamıştır.¹⁰⁷ Altıncı yüzyıl boyunca komşuları Perslere ve Avarlara binlerce libre altın ödeyen Bizans, Kuzey Afrika eyaletlerinin savunması için insan gücü sağlayan Berberî konfederasyonlarına imparatorluk unvanları, altın ve silahlar yağdırmıştı, Araplarla karşılaşmada, 717 kuşatması boyunca Bulgarların imparatorluk adına müdahalede bulunması sonuca etkili olmuştu; Bulgar kuvvetleri devamlı olarak Müslüman ordugâhını taciz etmiş ve uzun kış boyunca kuşatmanın sefaletini artırmıştı.¹⁰⁸

2.6.16 Hitabetin Gücünden Yararlanmak

Bizans da dahil olmak üzere askerlerine moral mesajı aşıl原因 konuşmalar yapmak her kültürde ve coğrafyada görülmektedir. Onları cesaretlendirmek üzere uygun bir dille seslenerek geçmiş zaferleri anımsatan, devlete sadakatle hizmet etmeleri karşılığında imparator adına mükâfatlar vaat eden konuşmalar yapılmaktaydı.¹⁰⁹ Topluluk önünde konuşma becerisi olan general, geçmişte olduğu gibi, savaşta ürkekleri ateşleyebilir ve yenilen bir ordunun cesaretini yeniden kazandırabilir.¹¹⁰

2.6.17 Düşmanla Aynı Irktan Olan Adamları Ordudan Uzaklaştırmak

Hiçbir asker kendi halkına karşı savaştırılmamalıdır. Bizans ordusunda kilit role sahip olan Kıpçak, Peçenek, Hazar ve Uzlar çarpışma başladığında saf değiştirerek Türk

¹⁰⁷ Decker, a.g.e., s. 178.

¹⁰⁸ a.g.e., s. 184-186.

¹⁰⁹ Mavrikios, a.g.e., s. 93.

¹¹⁰ a.g.e., s. 124.

ordusunun yanında yer almış ve Malazgirt Meydan Muharebesi'nin (1071) kazanılmasında etkili olmuştur.¹¹¹

2.6.18 Düşmanın Moral Dengesini Bozmak

Karşı tarafın moralini bozmak ve uykusuz bırakıp harpte hata yapmasını sağlamak, saldırılara durmaksızın devam etmek ve panik yaratmak için mancınıklarla surların üzerinden yanıcı madde dolu kaplar fırlatmak Bizans askerlerinin taktikleri arasındaydı.¹¹²

2.6.19 Sahte Ricat

Bizans'ın Avarlardan, Hunlardan ve Peçeneklerden görüp kendine uyarladığı taktikler arasındaydı. Alexios Komnenos, Normanlar karşısında oldukça inandırıcı bir sahte ricat ile Bohemund'u Bizans Teselyası'ndaki Larissa'da geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bohemund kaçan Roma ana kuvvetlerini takip ederken, imparator tuzağını gerçekleştirdi ve başka bir kuvvet Normanlara arkadan taarruz ederken kendisi düşman ordugâhını yakıp yıktı.¹¹³

2.6.20 Muharebe Meydanı Seçimi

Güneş, rüzgâr ve toz arkada kalacak ve düşmanın yüzüne çarpacak şekilde hareket etmek hasmın görüşünü engelleyerek, nefesini güçleştirmekte ve en kısa sürede zafere ulaştırmaktaydı.¹¹⁴

¹¹¹ a.g.e., s. 96.

¹¹² Decker, a.g.e., s. 215.

¹¹³ a.g.e., s. 55.

¹¹⁴ Mavrikios, a.g.e., s. 121.

2.6.21 Müttefik Güçler

Strategikon'a göre müttefiklerden yardım alma konusunda oldukça temkinli davranılmalıydı. Akıllı komutanlar kendi ordusundan daha büyük bir müttefik kuvveti ülkesinden içeri sokmaz; bugün bizimle olan müttefikimiz, ortaklık biterse isyan çıkarabilir ve ülkeyi ele geçirebilir. Müttefikler farklı milletlerden oluşmalı ve bizim birliklerimizle karışmamalıydı. Bugünün müttefikleri yarının düşmanları olabiliyordu. Dolayısıyla başka yerde kamp kurulmalıydı, her eylem birlikte gerçekleştirilmemeliydi. Aksi taktirde işbirlikçi, sırt çevirdiğinde savaş düzeni ve yöntemleri öğrenip, harbin gidişatını değiştirebilirdi. Son olarak general hem kendi askerlerini hem de müttefikleri idare ederken tarafsız, ödüllendirirken eşit davranmalıydı.¹¹⁵

2.6.22 Ateş Kullanılarak Yapılan Hileler

Güvenli bir şekilde geri çekilmek için bir yerde ateş yakıp fark ettirmeden başka bir yere geçin; düşman ateşi görünce oraya gidecektir.¹¹⁶

2.6.23 Görünüşü Değiştirmek

Strategikon'da vurgulandığı üzere sık sık görünüşü değiştirmek, düşman ya da suikastçılar tarafından kolayca yakalanmayı engellediği gibi Kartacalı Hannibal'ın kanatlar ve çeşitli tarzda sakallar kullanarak, ordusunun doğaüstü varlıklardan oluştuğunu düşündürmesi uygulanmış taktikler arasındaydı.¹¹⁷

¹¹⁵ Jack Weatherford, *Cengiz Han ve Dünyayı Anlamak*, Çev. Sermin Karakale, İnkılap, İstanbul 2009, s. 84.

¹¹⁶ Mavrikios, a.g.e., s. 115.

¹¹⁷ a.g.e., s. 125-126.

2.6.24 Oyalama Taktiği

Strategikon'da anlatıldığı gibi karşı taraf hazırlıklarının tümünü tamamlamış bir halde savaşa hevesliyse müsademe geciktirilmeliydi. Erzak kıtlığı, olumsuz hava koşulları gibi sorunlar baş gösterdikten sonra, şevkleri kırılmakta ve kazanma ihtimalleri azalmaktaydı.¹¹⁸

2.6.25 Casus Kullanımının Önemi

Özellikle rakip devletler ve sınır komşularında casuslar bulundurmayı çok seven İmparator Konstantinos'a bilgi sızdıran Bulgaristan'daki Bizans işbirlikçileri oldukça önemli noktalardaydı. Kendi planları hakkında imparatora bilgi sağlayan Bizans sempatizanlarının bizzat kendi adamları olduğunu öğrenmiş olan Bulgaristan Kralı Telerig, söz konusu hainleri ortaya çıkarmak için güya muhalifler kendisine karşı komplo hazırlığı içindelermiş gibi Konstantinos'a şöyle bir mektup yazdı: "Size kaçmayı düşünüyorum, ama bana zarar görmeyeceğime dair bir garanti gönder. Ayrıca buradaki arkadaşlarının kim olduğunu söyle, böylece onları benimle gelmeleri için teşvik edebileyim." Telerig'in samimi olduğuna inanan imparator, Bizans yanlısı *boyarların*¹¹⁹ isimlerini ifşa etti. Ancak Bulgar Kralı Telerig onların kim olduklarını öğrenir öğrenmez hemen yakalattı ve idam etti.¹²⁰

¹¹⁸ a.g.e., s. 160.

¹¹⁹ Kiev döneminde hükümdarın hizmetkârlarına ve yöreye ait soylulara verilen ad. Daha sonra bunların soyundan gelenlere de aynı unvan verilmiştir. Bkz. Hélène Carrère d'Enausse, *Tamamlanmamış Rusya*, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken, I. Baskı, İstanbul 2003, s. 245.

¹²⁰ Emrullah Kaleli, *Bizans Casusluk ve İstihbarat Faaliyetleri*, Gece, Ankara 2021, s.89.

2.6.26 Kâhinlerin Kullanılması

Kehanetler Bizans halkı ve ordusu için büyük mânevî göstergelerdi. Herhangi bir işin sonucu tanrıya dayanırdı.¹²¹ Bizans imparatorlarının da kâhinlere düşkünlüğü vardı. Özellikle VIII. Michael'in sezgilerine güvendiği ve sıklıkla görüştüğü, onlar için geleceğin başarılarla dolu olduğunu söyleyen kâhinleri bulunmaktaydı.¹²²

2.6.27 Şölen ve Eğlencelerle Oyalamak

İmparatorlardan elçilere kadar devlet sınırlarına giren tüm konukların halkla bir araya gelmeleri engellenir ve onların Bizans'ın sosyal hayatı da dahil olmak üzere herhangi bir dedikoduya ulaşmamaları için yoğun çaba sarf edilirdi. Ortaçağ tarihçisi Emrullah Kaleli'nin eserinde vurguladığı üzere Bizans'taki güzellikler kime ne kadar gösterilmeliydi? Devlet erkanı ve yabancı elçiler eğer Bizans sınırlarına komşu olmayan çok uzak bir ülkeden geliyorsa, o halde herhangi bir tedbire ihtiyaç duyulmadan onlara Bizans'taki bütün güzellikler gösterilebilirdi. Aynı durum Bizans'a komşu olan, ancak imparatorluk için herhangi bir tehdit olamayacak kadar çok zayıf ülkelerin elçileri için de geçerliydi. Bizans'a saldırmaya cüret edebilecek çok güçlü devletlerden gelen elçilere ise imparatorluğun zenginliği ya da Bizanslı kadınların güzellikleri değil, daha ziyade askerlerin sayısı, silahların parıltısı ve İstanbul surlarının yüksekliği gösterilmeliydi.¹²³

2.7 Savaş Sonrası Uygulamaları

Strategikon'da aktarıldığı üzere asker arasında düzenin korunmasına muharebe esnasında olduğu gibi galibiyetin ardından da dikkat edilmeliydi. Firariler, generalin

¹²¹ Decker, a.g.e., s. 66.

¹²² Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, III. Baskı, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2019, s. 64.

¹²³ Kaleli, a.g.e., s.110.

uygun gördüğü şekilde cezalandırılırken, düşman kuvvetleri ise fidye alabilmek ya da esir mübadelesi gerçekleştirmek amacıyla hapse atılmalı ya da güvenli bir yerde tutulmalıydı. Konuşturulan düşman kaçakları söylediklerinin doğru çıkması halinde ödüllendirilmekte, yanlış istihbarat vermeleri durumunda asılmaktaydı. Büyük zaferlerin ardından başkentte eğlenceler düzenlenmekteydi.¹²⁴

3. ŞÖVALYE SINIFI

3.1 İnsan Unsuru

Cesaret, sadakat, adalet ve asalet Hristiyanlık değerleriyle birleştirilerek yeni bir savaşçı sınıf tipi ortaya çıkarılmıştır. Otoritelere göre kralın defans gücü olan şövalyeler, tanrının tahtının çevresindeki melekler korosunun bir taklidi olarak görülüyordu.¹²⁵ Bu koroya girebilmek için erdemli bir erkek olmak ve asil bir aileden gelmek gibi şartları karşılamak gerekiyordu. Soyluluk, toplumun büyük bir kısmına göre; dünyayı ayakta tutma ve saflaştırma kabiliyetine sahip olduğundan *asillerin erdemli hayatı zamanın felâketlerinin ilacıydı* ve savaşların yokluk, kıtlık, açlık ve hastalık gibi sonuçlarına en fazla halk maruz kaldığından şövalyeler halkı korumak için yaratılmıştı.

Profesör, yazar ve edebiyatçı Umberto Eco'nun savında şövalyelik kurumunun yükselmesinin sebebi kılıcın Karolenjlerle birlikte güç ve adâletin simgesi haline gelmesiydi. Otto döneminde imparatorların askerî işlevini kutsallaştırmayı amaçlayan kılıç kuşanma törenlerinin eklenmesiyle, bu estetik değerler çeşitliliği zihinlerde büyük

¹²⁴ Mavrikios, a.g.e., s. 133.

¹²⁵ Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, I. Baskı, Ankara 1997, s. 97.

etkiler yarattı. Aynı nedenden *Tanrı Barışı* yoluyla seferler düzenleyen kilise arınma amaçlı yıkanma ve dua nöbetleriyle her bir şövalyeyi *İsa'nın Savunucusu* haline dönüştürmeyi hedefledi.¹²⁶ Böylece şövalyelik kurumu meşruiyetini Hristiyanlığı temel kurallarıyla birleştirmesinden aldı. Gençler bu anlayışla yetiştirilip, fiziksel zindelik ve silah kullanma becerisinden çok daha fazlasını içeren bir eğitimin ardından şövalye unvanına sahip olabiliyordu.

Bir şövalyenin becerilerini ve üstün karakterini gösterdiği asıl sahne turnuvalar ve elbette savaşlardı.¹²⁷ *Parıl parıl* zırhları ve görkemli silahlarıyla halk üzerinde uyandırdıkları etki büyüktü. Ancak kısa bir süre sonra kişisel şan arzusu ve gösteriş yanı ağır basmaya başlayınca kilise, şövalyelerin derin yaralar almasını bahane ederek bu karşılaşmaları engelledi. Başta İngiltere kralı olmak üzere aristokratların araya girmesiyle yasaklar, kör uçlu mızraklarla dövüşülmesi çözümüyle büyük oranda aşıldı.

Şövalyelerden bahsederken bu görkemli atlı süvarilerin uymak zorunda olduğu katı kurallar bütünü de unutulmamalı. Tarih profesörü olmasının yanı sıra farklı disiplinlerde uzmanlaşmış Huizinga dondurucu soğuklarda dahi, manto, şapka ve eldiven giyemezler prensibinin birçok üyenin ölmesine neden olduğunu yazmıştır. Kendilerini düşmanlarıyla dövüşmeden et yememek, zırh giymemek, şarap içmemek, yatakta yatmamak, sofrada oturmamak ve keçi kılından aba giymek gibi çeşitli yoksunluklara sokmuşlardır.

¹²⁶ “Tanrı Barışı (Treuga Dei/Truce of God)” fikri 1027’deki Toulouges Konsili’nde şövalyeler arası savaşı sona erdirmek üzere kullanılan bir müessese idi. Daha sonraki yıllarda ve X. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar olan dönemde Tanrı Barışı müessesesinin bir anathema veya aforoz belgesi gibi müesseseleşmiş safhalarını görmekteyiz. Bkz. Güray Kırpık, “Haçlı Seferlerinde “Tanrı Barışı” Müessesesi”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2007, Sayı:16, ss.81-90, s. 83.

¹²⁷ Ronald D. Gerste, *Hava Nasıl Tarih Yazar*, Çev. Meltem Karaismailoğlu, Kolektif, I. Baskı, İstanbul 2017, s. 64.

Canlı haldeki hayvanların üzerine yemin etmenin de dahil olduğu ilginç geleneklere sahiptirler. Önce yaban domuzu ya da tavuk ve kaz gibi kümes hayvanlarını masaya koyarak düşmanlarıyla ilgili vaatleri artırıp durumu iddiaya dökerler.¹²⁸

Haçlı Seferleri'nde saygınlıklarının zedelenmesi ve barutun ateşli silahlarda kullanımının ardından beyhude görülene kadar, Ortaçağ Avrupa'sında vazgeçilmez bir yer işgal etmişler, şövalyelik tarikatları ise kendi ekonomik çıkarlarına hizmet eder hale geldiklerinde, ruhbanlar tarafından itibarsızlaştırılıp, halkın gözünden düşürüldükten sonra, engizisyon mahkemelerinde yargılanmışlardır.

3.2 Şövalyelerin Eğitim Süreçleri ve Donanımları

Ortaçağ'da sıradan ailelerin çocukları ya da köylüler, hem aile durumu hem malî durum hem de silah taşıma ayrıcalığına sahip olamadıklarından, şövalye olma onuruna erişemezdi. Teçhizata ulaşabilmek başlı başına bir sorundu. Önce güçlü bir ata sahip olmalı, ardından savunma ve saldırı silahları edinmeliydi. Şövalyenin zenginliğini atın sergilediği düşünülmekteydi, ancak Marc Bloch'a göre; esas zenginlik onun sahip olduğu donanımdan gelmekteydi çünkü *en adi* işlerini gören seyisi de at binmekteydi. Türk kültüründe olduğu gibi Avrupa için de at, savaşçının şerefiydi. Bu soylu genç adamlar, ilkin atını donatır sonra kendi donanımlarını düşünürdü. Kılıç, arbalet, mızrak, gürz, balta ve kama gibi saldırı silahları yanında hem kendisi hem de atı için zırh, miğfer, deri kaplı ahşap kalkan gibi savunma teçhizatına sahip olurlardı.¹²⁹ Özellikle iyi bir demircinin elinden çıkmış, kullanışlı bir zırha sahip olmak büyük maliyet gerektirmekteydi.

¹²⁸ Huizinga, a.g.e., s. 131-136.

¹²⁹ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Kahramanları*, Çev. Füsun Önen Pinard, YKY, I. Baskı, İstanbul 2010, s.86.

Donanımlar şövalyeleri kendi içlerinde gruplandırılabilir kadar önem taşımaktaydı. Saray şövalyeleri (*royal knights*), asil şövalyeler (*noble knights-caballeros hidalgos*) ve halktan şövalyeler (*commoner knights-caballeros villanos*).¹³⁰ Saray şövalyeleri, ataları gibi piriç levhalar, uçurtma şeklinde (üstten alta doğru uzayan) kalkanlar, at üzerinde savaşırken kullanılmak üzere tasarlanmış uzun kılıçlar, baltalar, kargı ve mızraklar kullanırlardı.¹³¹

Eğitim tamamladıktan sonra şövalye için kılıç kutsama töreni yapılırdı. Pagan geleneklerden kökünü alan bu törenlerin merkezine, daha sonra Ortaçağ'da hayatın her alanına sızan kilise oturmuştur. Kilise ile şövalyenin birbirine bağlanması amacıyla seremoni de kilisede yapılmaktaydı. Şövalye adayı kilisede oruç tutarak, günah çıkartarak gününün ve gecesinin tümünü ibadetle geçirirdi. Seremoni öncesinde gururunu ardında bırakmasının göstergesi olarak saçlarını kestirirdi. Dönemin ruhuna uygun olarak erdemli bir kimsenin aşırı süs, ihtişam ve gösterişten kaçınması gerekiyordu. Böyle törenler öncesinde saç kestirmenin anlamı kişinin gururundan arınmasıydı. Kadınlarda manastıra kapanmadan önce süslü kıyafetlerini çıkarır, güzelliklerinin ve çekiciliklerinin önemli unsuru saçlarını kısacık kestirerek tümüyle sadeleştikten sonra, manastır kapısından içeri girerdi.

Şövalyeler saç kesiminin ardından banyo yaparak kendilerini öncesinde işlemiş olduğu günahlarından arındırırdı. Şövalyeliğe kabul edilecek kişinin uzun bir oruçla arınması, düşüncelerinin saf, vicdanının temiz olması gerekmektedir.¹³² Sırada uygun şekilde giyinmek vardı. Beyaz, Ortaçağ'da masumiyetin simgesi olarak görülen bir renkti, bu yüzden kadınların düğün günlerinde giydikleri beyaz gelinlik âdeti bu dönemde başlamıştı. Şövalyenin beyaz gömleğine eşlik eden siyah ceket, ölümün herkesi bulacağı

¹³⁰ İsmail Güleç-H. Neslihan Demiriz, *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalyelik Eğitimi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2015, s. 163.

¹³¹ a.g.e., s. 189-190.

¹³² George W. Cox, *Haçlı Savaşlarının Tarihi*, Çev. İhsan Durdu, İstanbul 2018, Ark, s. 69.

gibi kendilerini de ziyaret edeceğinin göstergesiydi. Haçlı seferlerinde de beyaz bir gömlek üzerine kırmızı ile işlenmiş haç taşımaları, rahiplerin seferlere gidenlerin günahlarının bağışlanacağı düşüncesinin simgesiydi. Şövalyeler tıpkı kardinaller gibi Hristiyanlık için kanlarını seve seve akıtacaklarının nişanesi olarak kırmızı pelerin giyerdi. Kilisede seremoninin gerçekleştirilmesinden sonra resmen şövalye olabiliyorlardı.

Eğitim yaş dönemlerine göre belirlenmiş üç aşamadan meydana gelmekteydi.

3.2.1 Page (Uşak/Ayakçı Dönemi 7-14)

Çocuklarının şövalye olmasını arzu eden soylular, yedi yaşına geldiğinde evlâtlarını bir asilzadenin kale şatosuna gönderirdi. Burada değerler eğitimi ve askerî eğitim alan *page* yaşamının bu dönemini şato halkı ile sürdürürdü. Şato toplumu senyöre hizmet etmek, askerî öğrenimlerini tamamlamak- gerektiğinde rehine olarak verilmek üzere gönderilen vassalların genç oğullarını, uşakları ve feodal sınıfın saygınlığını ve eğlenme gereksinimlerini gidermekle yükümlü olan herkesi kapsar.¹³³

3.2.2 Squire (Yaverlik Dönemi 14-21)

Şövalyeye hizmet ederken çeşitli deneyimlerin kazanıldığı bir dönemdir. Askerî eğitim bu dönemin temeli olmakla birlikte, *squire* hem değerler eğitimine hem de âdâb-ı muâşeret kurallarını öğrenmeye devam eder. *Squire*lar oluşturulan sahte savaş ortamlarında birbirleri ile savaşıyor, at üzerindeki reflekslerini geliştirmek ve mızraklarını etkili bir şekilde kullanmak için *quintain*lerde çalışırdı. Quintain; ahşaptan yapılmış, şövalyenin at üzerinden düşmemeye çalışarak çeşitli manevralar yaparak karşısında bir düşman varmışçasına mızrak ile talim yaptığı bir alettir. Amaç at üzerinde dört nala

¹³³ Le Goff, a.g.e., s. 350.

giderken uzun mızrakla tahta kısma vurmak ve kum torbasına değmeden oradan uzaklaşmaktır.¹³⁴

3.2.3 Şövalyelik Dönemi (21-...)

Şövalye adayı önceki aşamalarda aldığı değerler, ahlâk, âdâb-ı muâşeret ve askerî eğitimin ardından üçüncü aşama için hazırdır. Artık turnuvalara katılarak, aldığı eğitim ve deneyimlerinin etkisiyle yeteneklerini geliştirir.

3.3 Prensipleri

- *Kilisenin askeri ol.*
- *Zayıfları koru.*
- *Ülkeni sev.*
- *Düşman karşısında geri çekilme.*
- *Yalan söyleme.*
- *Sözüne sadık ol.*
- *Cömert ol.*
- *Senyörüne karşı sorumluluklarını yerine getir.*
- *Hristiyan olmayanlara karşı merhametsiz ol.*

Prensipler soylu davranış kalıplarından meydana gelmekteydi.¹³⁵ Şövalyeler, bu işi maddiyat için yapmadıklarından, para kazanma kaygısına da sahip değildi. Söz konusu emirlerdeki düşman karşısında geri çekilmeme Ortaçağ savaş anlayışının özeti gibiydi, savaş meydanından hiçbir koşulda kaçılmaz ve ölene kadar mücadele edilirdi.

¹³⁴ Güleç-Demiriz, a.g.e. s. 162-163.

¹³⁵ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, VI. Baskı, Ankara 2019, s. 467.

Şövalyelerin tekniklerinin başarılı olması hayatta kalmak anlamına gelirken en ufak bir hata hayat boyu devam edecek sakatlık, esir düşme, fidye ödeme ve hatta ölüm anlamına gelmekteydi.¹³⁶

Johan Huizinga, Fransızların Flandre’da 1382 yılında büyük saldırı öncesinde müzakereler sırasında, şövalyelik zihniyetinin iyi stratejiyle sürekli zıtlastığını aktarır. Düşmanı kısa yollardan mağlup etmenin derdinde olan Clisson ve de Coucy'nin tavsiyelerine, şövalyeler başka yollardan gidersek, dürüst savaşçılar olduğumuzu gösteremeyiz cevabını vererek dönemin anlayışını yansıtmıştır. Yine Huizinga’ya göre şövalyece taleplerin retle karşılaşması telafisi olmayan bir şeref kaybına yol açmaktaydı. İyi Philippe (1419-1467) aynı gün içinde kendisine yapılan çarpışma teklifini üç kez reddederek saygınlığını büyük oranda kaybetmiştir.

3.3.1 Şövalyeliğin Koruyucu Azizi

Aziz George, pagan dönemden Hristiyanlık’a geçilen periyoda ilişkin bilgi veren figürlerden biriydi. Ejderha gibi mitolojik varlıkların öldürüldüğünü gösteren yarı Hristiyan betimlemelerde (Hristiyan ikonografide demonların, ejderhaların ve yılanların pagan kültürü temsil ettiğini düşünürsek) öldürülen figürler artık, söz konusu dinin egemen olmaya başladığını, insanların elleriyle yarattığı tanrıların öldüğünü, onların yerini ilâhî kaynaklı dinlerin aldığını göstermekteydi. Aziz George’un kilisenin hizmetine sokulmaya çalışılan şövalyelerin *koruyucu azizi* olarak seçilmesi tesadüf değil, kilise-şövalye birlikteliğinin simgesiydi.

¹³⁶ Güleç-Demiriz, a.g.e., s. 114.

3.3.2 Silahları

Öncelikle şövalye teçhizatından ziyade yol arkadaşını; atını dikkatle seçmeliydi. Atın şövalyenin başarısında büyük pay sahibi olduğu bilinen bir gerçektir. Büyük İskender'in atı Bucephalus, Caligula'nın atı Incitatus, Kül Tegin'in atı Öksüz, Hz. Ali'nin atı Ankabil sahipleri kadar kendi varlıklarıyla anılmış cenk atlarıydı. Atın ağır zırh ve silahlarla kuşanmış şövalyeyi taşımakla kalmayıp aynı zamanda aldığı yaralara dayanıklı olması, etrafındaki kargaşadan ve gürültüden ürkmemesi hem gayet gürbüz hem de hızlı koşmaya, ava, savaşa uygun olması şövalye ile uyumluluğu elzemdi.¹³⁷ Şövalyelerin silahları arasında kılıç, arbalet, mızrak, gürz, balta ve kama yer alırken savunma silahları ise miğfer, kalkan ve zırhtan meydana gelmekteydi.

3.3.3 Zırhları

Dönemin gözdeleri örme, pullu ve plaka zırhlardır. Örme zincirli zırhlar kılıç darbelerine karşı oldukça dayanıklı olmakla birlikte, Ortaçağ'ın en önemli askerî taktik gelişimi olan yeni bir saldırı tekniğiyle kullanılan mızrak darbeleri karşısında yetersiz kalıyordu.¹³⁸ Levha zırhlarla birlikte kılıçlar saldırıda etkisiz kalmaya başlamıştır. Kamanın savaş meydanlarında görülmesi levha zırhların ortaya çıkmasından sonradır.¹³⁹

3.4 Savaş Sonrası Uygulamaları

¹³⁷ Güleç-Demiriz, a.g.e., s. 114.

¹³⁸ Le Goff, a.g.e., s.85-86.

¹³⁹ Güleç-Demiriz, a.g.e., s. 128.

3.4.1 Geceyi Savaş Alanında Geçirmek

Bütün muharebeler, yakınında cereyan ettikleri kalenin adını taşımak zorundadır. V. Henry (1413-1422), Azincourt Muharebesi'nde bu geleneğe bağlı kalmıştır çünkü çarpışmanın ardından savaş alanında geçirilen bir gece galibiyetin ilânıdır.¹⁴⁰

3.4.2 Esir Âdeti

Önemli kişiler kurtarılmak üzere esir alınmaktaydı. Böylece asker terfi beklerken ordu dolaysız bir kazanca sahip olmaktaydı. Fidyeye alınmasının yanı sıra esir mübadelesi de gerçekleştirilmekteydi.

3.4.3 Savaş Firarileri

Doğu ve Batı medeniyetlerinde savaştan korkmak ve kaçmak büyük ahlâksızlık olarak nitelendirilmiş ve hoş görülmeven davranışlar arasında yer almıştır. Şövalyelerin ülkesi için savaşması gurur meselesi olmakla birlikte zaman zaman istisnai durumlar yaşanmıştır. Bu şartlar altında lort veya şövalye, ceza olarak unvan, toprak veya şatosundan mahrum bırakılabilirken, daha alt tabakadan gelenler, kızgın demirle damgalama, sakat bırakma ve idam gibi cezalarla karşılaşabilirdi.¹⁴¹ Şövalyenin değerleri kutsallıkla ilişkilendirildiği için söz konusu cezaları beraberinde getirmiştir.

3.5 Kale Şatolar

Askerî tahkimata sahip, hem sivil hem de askerî nüfusu barındıran feodal sistemin simgesel ölçütü kale-şatolar dönemin güvenlik faktörü en yüksek mekânıydı. Marc Bloch,

¹⁴⁰ Huizinga, a.g.e., s. 148-151.

¹⁴¹ Bennett, a.g.e., s. 164-165.

kale şatonun gerekliliğini dinsel bir metnin parçasından yola çıkarak anlatmaktadır: Sürekli olarak kavga ve katliam içinde yaşayan bu insanlar için düşmanlarından korunmak, benzerlerine galip gelmek ve kendilerinden aşağıdakilere egemen olmak için tek kelimeyle korunmak ve egemen olmak için şato dikmekten başka yol yoktur.¹⁴² Şüphesiz konumu en sağlamları dağ başında kurulup burçları kuvvetli duran, sırtını uçuruma dayayan, etrafı su dolu hendek ve hendek üstünde köprüsü olan, yolu üzerinde orman, bataklık ya da kumlu alanlar bulunanlar doğal savunma setlerine sahip olanlarıydı.¹⁴³

Kale-şatolar X. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar iki değişik şekilde ortaya çıkmıştır: Kuzey Avrupa’da kuleler ve doğal ya da yapay yükseltilere inşa edilmiş, güçlendirilmiş mütevazı evler şeklindeyken (bunlar toprak tabanlı şatolardır), Orta Avrupa’da ilk şatoların doğal ve kayalık yükseltilere inşa edilmesi (bunlar taş tabanlı şatolardır) eğilimi daha fazla olmuştur.¹⁴⁴ Ahşap bir kuleyle taçlandırılan tepe, etrafı surlarla çevrili toprakların çekirdeğini oluşturuyordu.¹⁴⁵ Yapılan saldırılar içinde en etkilisi yangın çıkarmaktı. Tümsek, aleve karşı tahta binayı koruyan unsurdu.¹⁴⁶ Bu çevrili araziler birbirinden hendeklerle ayrılmıştı, çıkıntılarına kazıklar yerleştirilmiş birer yapay toprak tepelik olan mazgal siperleriyle korunuyordu.¹⁴⁷ Gerekğinde bakım ve onarımdan geçirilen kaleler saldırganlar için daha zorlu hale getiriliyordu. Toprak ve ağaçtan meydana gelen surun dış tarafı çamurla sıvanıp sonrasında ateşe verilmesiyle sur yüzeyinde seramik benzeri parlak ve kaygan bir zemin meydana gelirdi.¹⁴⁸ Zamanın kuşatma ve silah teçhizatına göre bu yapılarda güçlendirme ve değişikliklere gidilirdi.

¹⁴² Bloch, a.g.e., s. 443.

¹⁴³ *Aristoteles’ten Savaş Âdâbı ve Ahlâkı*, a.g.e., s. 64.

¹⁴⁴ Le Goff, a.g.e., s. 71-72.

¹⁴⁵ Mesqui, a.g.e. s. 16.

¹⁴⁶ Bloch, a.g.e., s. 445.

¹⁴⁷ Mesqui, a.g.e., s. 16.

¹⁴⁸ Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2015, s. 27.

Eski Helen ve Roma'nın mirası dikkörtgen kuleler artık yerlerini çok köşeli ya da dairesel kulelere bırakmaya başlamıştı. Böylelikle saldırganların sıklıkla müracaat ettikleri koçbaşı gibi kuşatma silahlarının verebileceği zararlara, lağım teşebbüslerine karşı daha fazla korunma sağlanmaktaydı. Ayrıca yeni tip kuleler karşı ateş imkânları bakımından da daha elverişli idiler.¹⁴⁹ Şato-kaleler barutun ateşli silahlarda kullanımı, topçuların şiddetli ateşi, döner top arabaları gibi dönemin teknolojisinin gelişmesiyle, kültürel miras olarak değerlerini korumaya devam etmiştir.

4. HAÇLI ORDULARI

Türk ilerleyişinin Bizans'ın başkentine dayanması neticesinde, İmparator VII. Michael Dukas'ın (1071-1078) Avrupa'dan paralı asker isteğine Papa VII. Gregorius'un (1073-1085) cevabı *Kutsal Savaş* çağrısı başlatmak olmuştur. Alexios Komnenos tacı taktığında yardım amaçlı destek kuvvetlerinin gönderilmesi için çağrıyı yineledi.¹⁵⁰ Papa II. Urbanus (1088-1099), Clermont Konsili'nde Kudüs'e yönelik bir sefer için çağrı yapmıştır. Konsildeki "Tanrı böyle istiyor!" söylemleri savaşlarda naralara dönüşmüştür. Ortaçağ Avrupa'sının en etkin silahlı gücü durumundaki şövalyelerden savaşabilecek durumdaki Hristiyanların tümüne varan geniş bir kitlenin davet edilmesinin ardından silahlı hacılar yollara düşmüştür.¹⁵¹ 1081 yılında yönetimi devralan Alexios Komnenos, Avrupa'dan gelen güruhu endişe içinde beklemiştir. Çünkü kısa süre önce İtalya'daki Normanların Balkanlardaki Bizans topraklarına saldırısı sonucu yaşadığı zorlu tecrübe hâlâ aklındaydı. Üstelik gelen ordulardan biri, bu mücadeleyi vermiş olduğu Robert Guiscard'ın oğlu Bohemund'un komutası altındaydı.¹⁵² Alexios, Bizans'ın kadim dolaylı

¹⁴⁹ a.g.e., s. 36.

¹⁵⁰ Vasiliev, a.g.e., s. 453.

¹⁵¹ Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları*, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2008, s. 40.

¹⁵² a.g.e., s. 132.

harp prensipleri (savunma, durdurma ve yıpratma) sayesinde muharebelerde Bizans okçularının düşman atlarını vurup kuşatılan şövalyeleri yok etmesiyle Bohemund'u onur kırıcı bir anlaşma ile İtalya'ya göndermişti ancak Bohemund bu defa Haçlı ordusunun kumandanlarından biri olarak Bizans topraklarına giriş yapmıştı.¹⁵³

4.1 Haçlı Ordularını Oluşturan İnsan Unsuru

Clermont Konsili'nde 15 Ağustos olarak belirlenen Haçlı harekât tarihi sefer için sabırsızlıkla bekleyen Haçlılarca planlanandan daha erken başlamıştır. İstanbul sınırlarına yapılan hücum için Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'un kızı Anna tarafından yapılan çeşitli benzetmeleri kullanacak olursak çekirgeler gibi, deniz kumu gibi, çiçekler ve yaprakları gibi çok sayıdaydılar. Erzak azlığına, uzun ve zorluklarla dolu yollara rağmen hepsi de farklı motivasyonlara sahip olan bu kişiler, Bizans'a Avrupa'nın dört bir tarafından sel gibi akıyordu.

Yağma yaparak ilerleyen Haçlı güruhu şehre verdikleri telâfisi çok güç zarar sonucu Bizans halkında nefret duyguları uyandırmıştı. Birinci seferin kayıplarını unutmayan halk, şehirlerinin kapılarını kapatarak Alman askerlerinin girişine izin vermedi. Almanlar ihtiyaçlarını surlardan sarkıtılan sepetlere para koyarak karşılamaya çalışıyordu. Haçlıların, bunun karşılığında alacakları yiyecek maddeleri Bizanslıların insafına kalmaktaydı. Çünkü sepet çoğu zaman aşağıya boş inmekteydi. Bazen de sarkıtılan sepete koyulan unlara kireç tozu karıştırılıyordu. II. Haçlı Seferinde Bizans'ın başında olan Manuel Komnenos ise alış-verişlerde Haçlılara verilmek üzere ayarı bozuk sikkeler bastırmıştı.¹⁵⁴

¹⁵³ Decker, a.g.e., s. 240.

¹⁵⁴ Usta, a.g.e., s. 148.

Almanların yolculuk boyunca yarattığı problemleri II. Haçlı Seferinde Fransa Kralı VII. Louis'ye refakat eden Deuilli Odo özellikle belirtmiştir. İmparator I. Manuel'in yapılan anlaşma gereği kurdurduğu pazarlarda Frank ve Alman ordusu arasında yaşanan anlaşmazlık Odo'nun "Almanlar sonra kendilerine yeteri kadar kalmaz diye Frankların herhangi bir şey satın almasına izin vermediler" notunu düşmesine neden olmuştur.¹⁵⁵ Deuilli Odo'nun kroniği yolculuk ilerledikçe bir şikâyetnâmeye dönüşmüştür. "Grekler pazardaki mallarla bizi soymak ve onların tavsiyeleriyle olabildiği kadar hayatı kötüleştirmek suretiyle yapabildikleri bütün kötülüğü yaptılar." Orduyu tamamen çıplak bırakmak için altın yerine kılıçlarını ve göğüs zırhlarını isteyerek çok pahalıya sattıkları yiyeceklerle koşturdular. "Bir soğan veya sarımsağı yedi ya da sekiz (*dinara*) (büyüklüğüne göre fiyatı değişiyordu), iki cevizi bir dinara alıyorduk. Elinde at veya katır kalanlar onları ekmekle takas ediyor ya da bir büyükbaş hayvan gibi mezbahada satıyorlardı. Zira Greklerle birlikte durumumuz buydu, kazançsız satmak ve kuralsızca (biçilmiş) pahalı fiyata almak." Odo, yolculuk boyunca çektikleri sefaletten I. Manuel'i sorumlu tutmuştur. Rehber yerine kendilerine *hainlerin* verildiğini, seferlerde *hacı* olarak görülmediklerini dile getirmiştir. II. Haçlı Seferinde bu durumun bir benzerini Alman ve Frank orduları yaşamıştır. Ancak Haçlı askerleri halkın evlerini ve zeytinliklerini yaktığı ve özellikle Alman ordusu Bizans halkına çok zarar verdiği için Odo, halkı suçlayamamaktadır fakat sefer boyunca büyük çileler çektiklerini ve piyadelerin nizamla sokulması, zayıfların geride bırakılması, güçlülere heybe yerine kılıç ve asa yerine ok verilmesi gerektiğini, silahsızların kendi adamları için bir yük, düşmanlar için de yem olduklarını anlatmıştır. VII. Louis'nin ordusu Sultan I. Mesut tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılmış, sefer sonunda dindaşlarının kendilerine sırt çevirmesine karşın, Türk ordusundan gördükleri destek üç bin Fransız askerinin İslâm'ı seçmesiyle

¹⁵⁵ Deuilli Odo, *II. Haçlı Seferi*, Çev. Caner Togaç, Kronik, I. Baskı, İstanbul 2021, s. 59.

sonuçlanmıştır. Deuilli Odo “Ah, bütün ihanetlerden daha gaddar olan merhamet!” dizelerini satırlara dökmüştür.¹⁵⁶

Anna Komnena, Avrupa’dan gelen kitlenin başından beri amacının İstanbul’u ele geçirmek olduğunu, bu isteklerine ancak dördüncü seferle birlikte kavuştuklarını söylemektedir. “Şehirlerin kraliçesi”nin Latinler tarafından ele geçirilmesi, müsademelerin dinci ve fanatik kökeninin bir yana bırakılıp basit ticarî kâr saikine oturtulduğunu gösterir.¹⁵⁷

4.2 Savaş Anlayışı

Kudüs’ü Kurtarmak amacıyla yola çıksalar da sefer için yol kat edenlerin çoğu farklı motivasyonlara sahipti. Ordusu ile şehirlere girip katliamların çoğunu gerçekleştiren Toulouse Kontu Raymond St. Gilles ve Flandre kontu II. Robert görünüşte *kutsal haçı* dinî duygularla kabul etmişti; ancak Flandre ve Fransa’da nüfusun arttığı kesinlikle biliniyordu. Fransa’da XI. yüzyıl kıtlık, kuraklık, şiddetli salgın hastalıkların ve sert kış mevsimlerinin sık sık görüldüğü bir yüzyıldı.¹⁵⁸ Dolayısıyla *sokaklarından süt ve bal nehirlerinin aktığı* Doğu’nun kaynakları, Batı Avrupa’nın sorunlarının tümünden kurtulmaları için bulunmaz bir fırsattı. Kontların topraksız kalan küçük çocuklarının toprak edinme çabası seferin nedenlerinden biriydi.¹⁵⁹ Fransa’nın büyük oranda katılım göstermesinde *prophetae* denen vaizlerde pay sahibiydi.¹⁶⁰ Genel dinî heyecanı paylaştan feodal soylular, baronlar ve şövalyeler, macera ruhu ve savaşma isteği ile doldu. Halkın alt sınıfları söz konusu olduğunda, feodal despotizm altında ezilmiş ve temel dinî

¹⁵⁶ a.g.e., s. 153.

¹⁵⁷ Nomiku, a.g.e., s. 53.

¹⁵⁸ Vasiliev, a.g.e., s. 456.

¹⁵⁹ Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi Bir Tanığın Kaleminden Kudüs’e Yolculuk*, Çev. Süleyman Genç, Kronik, I. Baskı, İstanbul 2019, s. 90, dipnot 111.

¹⁶⁰ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1999, s. 19.

duygular ile heyecanlanmış köylü sınıf Haçlı Seferleri'ni feodal baskılardan en azından geçici bir süreliğine de olsa rahatlama, borçlarının ertelenmesi, ailelerinin ve mütevazı mal varlıklarının emniyet altına alınması ve günahlarından arınmasının yolu olarak gördüler.¹⁶¹ Papa'nın amacıysa kiliseleri birleştirerek Hristiyan dünyasında tek otorite olmaktı. Kendilerince dindaşlarının tehlikede olduğu yolunda *meşru* nedenler yaratmaya çalışsalar da her grubun beklentisi diğerinden farklıydı.

4.3 Ordu Teşkilâtı

Gautier Sans Avoir (Meteliksiz Gautier) ve Pierre L'Hermitte'in gruplarının aksine, harp meydanında profesyonel bir ordu kendini göstermiştir.¹⁶² Dorylaion'da birinci kol Bohemund komutasındayken takviye için gelen ikinci kol Türk ordusunun bütün savaş düzenini bozmuştur. Türk kuvvetleri Bizans ile çarpışmalardaki tecrübelerine dayanarak uyguladığı taktikle geniş bir alana yayılmıştır. Bu dağılma neticesinde asker sayısı hem daha fazla görünmekte hem de Bizans süvarileri paniğe kapılmaktadır, ancak Haçlılara gelen destek kuvvetleriyle kurulan düzen bozulmuş, Bohemund'un kuvvetleri yenik durumdayken, muharebe meydanından zaferle ayrılmıştır. İznik ve Eskişehir yenilgileri beraber değerlendirildiğinde Haçlıların sayı üstünlüğüne sahip olmaları, ordularını uygun şekilde takviye etmeleri, Kılıç Arslan'ın karşı saf için Pierre L'Hermitte'in kuru kalabalığı gibi bir orduyu baz alması vesair nedenlerden birinci sefer merhametsiz bir strateji izleyen Haçlıların üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.

4.4 Silah ve Teçhizat

¹⁶¹ Vasiliev, a.g.e., s. 454.

¹⁶² Usta, a.g.e., s. 43.

4.4.1 Haçlı Ordularında Saldırı Teçhizatı

Ok ve yay, mızrak, kılıç, kama, balta, pala, topuz ve arbalet yer alırken kuşatma silahları arasında çeşitli mancınıklar, yürüyen kule, merdiven, tekerlekli devâsâ koçbaşı¹⁶³ ve özellikle Akkâ önlerindeki mücadelede kuşatma kulelerini yakmak için¹⁶⁴ kullandıkları grek ateşi de bulunmaktadır.¹⁶⁵

4.4.2 Savunma Teçhizatı

İnsan ve hayvan zırhları, kalkan, sorguçlu miğfer, ağırlığı on sekiz kiloyu bulan zincir zırh gömlek.¹⁶⁶ Seferlerin tümü boyunca piyade ve süvari Franklar ağır kalkanlar kullanmışlar ve vücut hatlarını yuvarlak ve hafif zırhlarla Doğululardan *daha iyi* korumuşlardır.¹⁶⁷

4.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

4.5.1 Yağma Seferleri

Haçlıların çarpışmalar boyunca yaşadıkları en büyük sıkıntı açlıkla baş etmek olmuştur. Kuşattıkları bölgelerde yağma seferlerine çıkıp yiyecek bulmaya çalışırken Anadolu halkını büyük zarara sokmuşlardır. Aralarında seferin düzenlenmesinde büyük pay sahibi olan Keşiş Pierre L'Hermitte ve balyozla savaştığı için marangoz diye anılan Melunlu William'ın da yer aldığı bir grup, sefaletle dayanamayarak ordugâhtan

¹⁶³ Barber, a.g.e., s. 470.

¹⁶⁴ Psellos, a.g.e., s. 294.

¹⁶⁵ Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2015, s. 171.

¹⁶⁶ Kelly Devries-Iain Dickie-Martin J. Dougherty-Phyllis G. Jestice-Christer Jörgensen-Michael F. Pavkovic, *Dünya Savaş Tarihi Cilt V Haçlı Seferleri Selçuklular, Eyyûbîler ve Osmanlılara Karşı 1097-1444*, Çev. Emir Yener, Timaş, I. Baskı, İstanbul 2012, s. 39.

¹⁶⁷ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe, IV. Baskı, İstanbul 2018, s. 98-99.

kaçmıştır.¹⁶⁸ Willermus ayrıca Lambert der Arme, Guido von Trussel, Bohemund'un kız kardeşinin kayın biraderi Albert gibi çok sayıda soylunun kaçtığını eklemektedir.¹⁶⁹ Daha sonra firariler yakalanarak ordudaki yerlerini yeniden almışlardır. Pierre L'Hermitte'e başka vazifeler verilerek itibarı iade edilmiştir. Erzak ikmali konusunda güçlükler çekilmiş, imparatorun kendilerini bile bile aç bıraktığı, yanlış yollara sevk ederek kaybolmalarına ve hayvanlarının telef olmasına seyirci kaldığı gibi nedenlerle ona serzenişte bulunmuşlardır. Değişmeyen tek şey hükümdarları tanımlayan sıfatlar olmuştur. Alexios ve Manuel *hain, aşağılık ve düzenbaz*, İsaakios *Yahuda'dan ve Ganelon'dan bile daha hain* olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁰ Askerler sefer öncesi ihtiyaçlarını yağma ve talan ile gidermeye çalışmıştır.

4.5.2 İstihbarat Sağlamak

Seferler boyunca güvercinler, casuslar ve ulaklar vasıtasıyla haberleşmişlerdir. Haçlı ordugâhına yaralı bir güvercin düşünce Apt Piskoposu kuşa sarılı mektubu okuyarak karşı cepheden önemli bir sırrı öğrenmiştir. Mektupta şöyle diyordu: “Akkâ Kralı'ndan, Şeyzer Dükü'ne selamlar. İt soyu, ahmak, dik kafalı ve düzensiz bir millet topraklarımdan geçti. Şayet yaşam biçiminize kıymet veriyor iseniz, siz ve diğer müminler onlara zarar getirmelisiniz; zira arzu ettiğiniz her şeyi kolayca yapabilirsiniz. Bu mesajı diğer şehirlere ve kalelere iletin.”¹⁷¹ Aldıkları haberi Tanrı'nın bir lütfu ya da kaderin bir iltiması olarak değerlendirmişlerdir. Mektubun ordunun tümüne okunmasının ardından bölgeden hızla ayrılmışlardır. Akkâ Muhasarasında tedbirler sıklaştıkça iki tarafta yüzücüler vasıtasıyla haberleşmiştir. Sultan, dalgıçlar ve güvercinler aracılığıyla

¹⁶⁸ Cox, a.g.e., s. 85.

¹⁶⁹ Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, Haz. Süleyman Genç, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2019, s. 97, dipnot 193.

¹⁷⁰ Barber, a.g.e., s. 480.

¹⁷¹ Raimundus Aguilers, a.g.e., s. 186.

kentle iletişimi sağlıyordu, deniz açılınca, tükenmiş olan garnizonun yerini başka birlik alıyordu.¹⁷² Selçuklu ve Haçlı seferleri uzmanı Aydın Usta'nın *Haçlı Hikâyeleri* kitabında da benzer şekilde İsa adlı askerin mühürlü mektup ve para torbalarını beline dolayarak, geceleri yüzmek suretiyle sultana bilgi ulaştırdığından bahsedilir. Düşman karakol gemilerine rastladığında ise dibe dalıp onlardan uzak bir noktada su yüzüne çıkarak kurtuluyordu. Sultan Selahaddîn'in beklediği güvercin gelmeyince İsa'nın hayatından endişe etmişlerdi. Günler sonra Akkâ müdafileri şehrin kıyısında karaya vurmuş bir ceset ile karşılaşmışlar ve yapılan araştırmadan sonra bunun yüzücü İsa olduğu anlaşılmıştı.¹⁷³

4.6 Savaş Stratejisi

Korku ve panik yaratmaya (tedhiş) dayalı bir harp stratejisine sahiplerdir. İznik kuşatmasında şehri savunan Türk askerlerin mâneviyatını yıkmak için ele geçirdikleri savaş esirlerini canlı kalkan olarak kullanırken bazılarını da mancınıklarla kale duvarlarına fırlatmışlardır. Elbette bu durum İznik'in kaybedilmesinde başlıca etkenlerden biridir. Kudüs kuşatması sırasında da aynı yöntemi izlemişlerdir. Peter Tudebodus kroniğinde kuvvetli bir biçimde fırlatılan kişinin daha surlara çarpmadan eklemleri kırıldı ve parçalara ayrıldı sözleriyle durumun vahametini anlatmıştır.¹⁷⁴ Antakya'da katlettikleri kişilerin başlarını kazıklara dikerek göz dağı vermeye çalışmışlardır. Şehir halkıda bu zalimlikten payını almıştır. Guibertus, 5 Haziran'da şehrin tüm sokaklarını dolduran cesetler yüzünden dayanılmaz bir pis koku yayıldığını, eskiden göz alıcı mermerlerle süslü sundurmaların, pazarların ve toplu yerlerin artık tamamen kuru kan lekeleriyle dolu olduğunu, her yerde sınırsız sayıda ceset yığınları olduğunu anlatmaktadır.¹⁷⁵ İznik, Antakya ve İstanbul'da yaşanan yamyamlık hadiseleri

¹⁷² Gibbon, a.g.e., s. 139.

¹⁷³ Aydın Usta, *Haçlı Hikâyeleri*, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2017, s. 95.

¹⁷⁴ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 177.

¹⁷⁵ Raimundus Aguilers, a.g.e., s. 91, dipnot 184.

savaşılan gürhunun insanlık sınırlarını ne denli terk ettiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca *hacıların kurtarmaya gittiği* üç dinin merkezi Kudüs Haçlı eline geçtiğinde sokaklardaki cesetler, insan uzuvları ve ayak bileklerine kadar çıkan kan bu kutsal şehirde yaşanan katliamın boyutları hakkında fikir vermektedir.

4.7 Taktik ve Hileler

4.7.1 Sayı Üstünlüğü

I. Haçlı Seferi sayı üstünlüğü neticesinde Haçlılarca başarılı oldu. Piyadelerin bir kısmı keşif, öncü ve okçulardan oluşuyordu, ne var ki bu kalabalık sınıfta sürüp giden düzensizlik bunların sayısı üzerinde bir kaniya varılmasına olanak vermemektedir.¹⁷⁶ Dorylaion’da ikinci ordunun yardıma gelmesiyle savaş Haçlı üstünlüğüyle neticelense de Peter Tudebodus “ Muhakkak, Türkler İsa ve Hristiyanlık inancında olsalar ve dinimizin akîdelerine, yani birde üç olan tek Tanrı’nın bakire bir anneden doğup, çarmıha gerilip, tekrar dirildiğine, iman etseler; sonra da *Kutsal Ruh*’un yardım olarak gönderildiğini kabul edip akabinde O’nun müsavi biçimde cennette ve bu dünyada egemenliğini tanısalara, yani demem o ki doğru meşrep ve imanda olsalar bu Türklerden daha maharetli, cesur ve zeki savaşçılar bulunamazdı.”¹⁷⁷

4.7.2 Yoksunluk Yaratmak

Antakya kuşatması esnasında Alexios’un askerlerine Türkler geldiklerinde hiçbir şey bulamasın diye her şeyi yakın emri, açlık yaratarak düşman orduyu çökertmeye

¹⁷⁶ Gibbon, a.g.e., s. 54.

¹⁷⁷ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 83.

çalışmanın en açık göstergesidir.¹⁷⁸ Haçlılar karşı saftaki askerler için yarattıkları kadar kendileri de seferlerin tümünde erzak sıkıntısıyla karşılaşmıştır. Dorylaion'da Haçlıları durduramayan Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Kılıç Arslan ve diğer Türk beylerinin faaliyetleri neticesinde tarlalar ve ekinler yakılmış, su kuyuları kullanılamaz hale getirilmiş, diğer su kaynakları kirletilmişti. Üstüne üstlük olumsuz iklim şartlarıyla mücadele ederek Antakya önlerine geldiklerinde savaşabilecek uygun fiziki güce ve psikolojiye sahip değillerdi. Haçlıların yaşadığı açlığın hangi boyuta ulaştığını en tafsilatlı şekilde Fulcherius Carnotensis aktarmaktadır. Radulphus Cadomensis ise açlık nedeniyle kuşatma başlangıcında mevcut her on attan sadece birinin canlı kalabildiğini, diğerlerinin açlıktan telef olduğunu, ayrıca kış şartları nedeniyle tüm savaş teçhizatını pas sardığını, kalkanların çivilerinin ve derilerinin çürüyüp koptuğunu aktarmaktadır.¹⁷⁹ Bundan kısa bir süre sonra Frenk askerlerle alay eden Türkler, bazı yoksul hacılardan ele geçirdikleri her yanı paslı, pek çirkin ve kıymetsiz bir kılıç, ahşap bir yay ve pek faydasız bir mızrağı Kürboğa'nın önüne getirdiler. Kürboğa bu acınası silahları görür görmez kahkaha atıp huzurundakilere şöyle dedi: "Hristiyanların Asya'yı usandırdıkları, ıslıl ıslıl silahlar bunlar." Kürboğa yazdırdığı bir mektupla Frenk güruhundan alınan silahların ne ölçüde mükemmel ve iyi olduklarını herkesin öğrenmesini istemiş bu yolla Frenk silahlarının sefer sürecinde geçirdiği değişimin duyurulmasını emretmiştir.¹⁸⁰

Haçlı orduları, büyük yoksunlukların ardından erzak sıkıntılarını Ermeni beylerinin desteği ile gidermiştir. Rupen ailesinin bu yardımları ileride kuracakları Ermeni Baronluğunun zeminini hazırlamıştır. Haçlı seferleri esnasında zaman zaman Selçuklu orduları da erzak sıkıntısı çekmiştir. Müverrih Vardan'ın kayıtlarına göre Haçlıların Konya'yı ele geçirmesi esnasında otuz üç gün süren savaşta o kadar kıtlığa

¹⁷⁸ a.g.e., s. 139.

¹⁷⁹ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 97-98, dipnot 134.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 122-123.

maruz kaldılar ki on sekiz gün yiyecek bulamadılar. Yine Vardan'a göre yaşanan gıda sıkıntısı eşeklerin yenmesi ile giderilmiştir. Kon'a varıncaya kadar altmış bin beygir yediler.¹⁸¹ Hazine­lerden ve ganimetlerden elde kalanları en basit yiyecek maddesi bulabilmek için harcadılar, yokluk o dereceyi bulmuştu ki bir keçiye üç gümüş mark, cılız bir deveye on beş mark bedelle sahip olabiliyorlardı; Flanders kontunun bir akşam yemeği için, Godfrey'in de ödünç bir at bulmak için dilenecek hale geldikleri düşünülürse fakirlerin durumu çok daha beter olmalıydı.¹⁸² Tudebodus'un kroniğinde Haçlıların incir ve asma yapraklarını suda haşlayıp yediği yer almaktadır. Bazıları, beş-altı yıllık kurumuş at, merkep, deve, öküz, vahşi boğa postlarını bir gün iki gece suda beklettikten sonra kaynatıp yiyordu.¹⁸³ Birçokları normalde hayvan yemi için kullanılan keçi­boynuzu çekirdekleriyle hayatlarını sürdürüyorlardı.¹⁸⁴

Kaynaklar çekilen açlık kadar su sıkıntısına da vurgu yapmaktadır. Kısa sürede öyle bir susuzluğa düştüler ki atlarının ve eşeklerinin kanlarını akıtıp içtiler. Diğerleri kıyafetlerini lağımlara batırıp sonra bezleri ağızlarına sıkıyorlardı.¹⁸⁵ Haçlılar bir bardak suyun bir gümüşe satıldığı bir bozkırdan geçtiler; dayanılmaz bir susuzluk yüzünden kıvrandılar, ilk ulaştıkları bir derede susuzluklarını gidermek için daha çok telâşa ve sıkıntıya uğradılar.¹⁸⁶ Eskişehir'den Konya'ya doğru susuzlukla dolu bir yürüyüşün ardından yeni Selçuklu pâyitahtına vardıklarında su bulmuşlar ancak bu kez de çok su içmekten pek çok hayvan ve Haçlı telef olmuştu.¹⁸⁷ Yakalarını bırakmayan başka güçlükler de yaşamışlardır. Denildiğine göre Raymond, bir mucize eseri, umutsuz bir hastalıktan kurtulmuştu, Godfrey Pisidia dağlarında, keyif için avlanırken bir ayı

¹⁸¹ Vardan, a.g.e., s. 84.

¹⁸² Gibbon, a.g.e., s. 68-69.

¹⁸³ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 136.

¹⁸⁴ Barber, a.g.e., s. 473.

¹⁸⁵ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 62.

¹⁸⁶ Gibbon, a.g.e., s. 62.

¹⁸⁷ Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Av ve Avcı*, Çizgi, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 32.

tarafından ağır yaralanmıştı.¹⁸⁸ III. Haçlı Seferinde *Arslan Yürekli* Richard, diğer kralların tümü gibi zorlu bir yolculuk geçirerek Akkâ'ya gelmişti. Yağmur gibi akan oklar ordunun ana kısmındaki askerleri ve atları ya öldürüyor ya da yaralıyordu. Öte yandan geceleri sıcaklık ve böcekler dinlenmelerini engellemekteydi.¹⁸⁹ Yoldayken yakınlarına iki kez yıldırım düşmesi Henry ve maiyetinin sınırlarını iyice harap etmişti.¹⁹⁰

4.7.3 Haçlıların Kendi Karargâhlarını Ateşe Vermesi

Haçlı seferinin ilkinde Arka Kalesi muhasarasında ordunun elinde bulunan altmış bin attan, kuşatma bitmeden yalnız iki bin tanesi kalmıştı, bunlardan da ancak iki yüz tanesi bir günlük savaşta yararlanılabilecek haldeydi.¹⁹¹ Askerler ordugâhtaki kötü koşullar dolayısıyla kaderlerine boyun eğmişlerken Godfrey, Flander kontu Robert ve Tancred, işe yaramayan öğüt ve cezaların ardından çareyi kaleyi savunmaya mecbur kalmaları için karargâhı yakmakta bulmuştur.

4.7.4 Mezarları Tahrip Etmek

Haçlılar seferler esnasında şehrin yakınlarındaki türbeleri tahrip ederek ölülerin mezarlarını yağmaladı. Tabutları çadırlarına alarak yemeklerine sandık olarak kullandılar. Kefenleri soyup, masfalları ayrılmamış ölülerin ayaklarına ip bağlayarak Haleb surları önünde yerlerde sürüklediler.¹⁹² Raimundus Aguilers'e göre Türk mezarlarından aldıkları taşlarla eski bir manastırı müstahkem hale getirdiler.

¹⁸⁸ Gibbon, a.g.e., s. 62.

¹⁸⁹ Barber, a.g.e., s. 486.

¹⁹⁰ Cox, a.g.e., s. 157.

¹⁹¹ Gibbon, a.g.e., s. 69.

¹⁹² Usta, a.g.e., s. 116.

4.7.5 Çok Sayıda Ateş Yakmak

Birinci Haçlı Seferinde Raymond Pilet ve Vikont Raymond of Turenne adamlarıyla beraber liman kenti Tartûs'a gelir gelmez şehri ele geçirmeye çalışmış, gece olduğunda askerlerinin sayısını daha fazla göstermek için çok fazla meşale kullanmıştır.

4.7.6 Hainler Vasıtasıyla Kaleleri Ele Geçirmek

Peter Tudebodus, Antakya'nın normal şartlarda ele geçirilemeyecek bir şehir olduğunu kaydetmiştir. “Antakya, çok önemli, güzel ve meşhur bir şehirdi; etrafı pek büyük ve yüce dört dağla âdeta sur gibi çevrilmişti. Bu dağların en yükseklerinin tepesinde sağlam, yüksek iç kale vardı. Ünlü, makbul şehir buranın aşağısında uzanıyordu. Göze gayet hoş gelecek biçimde tasarlanmıştır; öyle ki şehrin içinde, kaynağını dağlardan alan pek güzel sular vardır. Bin iki yüz kilise ve keşişleriyle birlikte üç yüz altmış manastırın dışında yüz elli üç piskoposluğun bağlı olduğu bir patriklik vardır. Antakya iki surla çevrilidir; bunlardan en önemli olanı büyük taşlarla inşâ edilmiş çok yüksek bir duvardır ve dört yüz elli kulesi vardır. Kısacası Antakya harikulade planlanmıştır. Doğu kıyısı dört yüksek dağla çevrili, batı kıyısı ise şehir surları boyunca akan büyük Asi Nehri'yle korunmaktadır. Çok arzu edilen ve güzel bir şehir olduğundan hiç kimse bu harikulade Antakya şehrini bırakıp gidecek kadar ahmak değildir.”¹⁹³

J. F. Michaud, Peter Tudebodus ile paralel bir biçimde yıkılmaz surlarla kaplı sağlam bir kale ile çevrili Antakya'nın ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu; ancak içeriden bir hain yardımıyla ele geçirilebileceğini yazmaktadır. Haçlılar da bunun bilincindedirler; bu duvarlara karşı mızrak ve kılıç gibi silahlar etkili olamazdı.¹⁹⁴ Bohemund, bir araştırmanın ardından bu işi yapabileceğine kanaat getirdiği Fîrûz ile

¹⁹³ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 153.

¹⁹⁴ Gibbon, a.g.e. s. 66.

yüklü miktarda akçe karşılığı, kaleyi teslim için anlaşmıştır. Fîrûz'un ihaneti öncesinde Antakya surları önünde, Türk kuvvetleriyle yapılan çatışmalarda gecenin karanlığında yürüyerek kaçan Haçlılara dair Peter Tudebodus şunları söylemektedir: "Kaçırları sırasında ellerinin ve ayaklarının derileri, etleri, kemikleri görünecek derecede soyuldu."¹⁹⁵

Fîrûz'a dair kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bir kısım kaynakta Fîrûz'un asil bir aileye mensup, ihtidâ etmiş bir Ermeni olduğu yazmaktadır. Bazı kaynaklarda ise demirci bir aileden gelmekle beraber mülk ve makam hırsları dolayısıyla her şeyi yapabilecek karakterde bir adam olduğu anlatılmaktadır. J. F. Michaud anlatımı ikinci tip bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Edward Gibbon'a göre Suriyeli ve din değiştirmiş olan Fîrûz, emirin gözdesi durumundaydı. Anlatıların ortak noktası din değiştirmiş olmaktan duyduğu pişmanlıkla Latinler ve belki kendisi için alçaklığını ve kallesliğini kullandığı yönündedir.

Antakya Valisi Yağısıyan, Anadolu'da Haçlı tehlikesinin belirmesiyle Antakya savunmasını kuvvetlendirmeye ağırlık vermiştir. Bütün bunlar yaşanırken bir işbirlikçinin şehri Haçlılara teslim edeceği yönünde dedikodular çıkmıştır. Yağısıyan kale içinde yer alan Hristiyanların yakalanıp, bağlanarak katledilmesi de dâhil olmak üzere çeşitli tedbirler almıştır. Bazı kaynaklarda Fîrûz'un Antakya'yı teslim etme kararında rüyasında gördüğü Hz. İsa'nın öğütleriyle kale teslimini gerçekleştirdiği yazmaktadır. Bu düşüncenin sağlam temele dayanmadığını görüyoruz. Fîrûz böyle bir durumda kale halkının kendisi yüzünden katledilmesine seyirci kalmayacaktır. Mülk ve makam hırsı anlatısına daha yakın bir karakter çizdiği ortadadır. Ayrıca Fîrûz ihaneti öncesinde konuşup, iş birliğine ikna edemediği kardeşini de öldürmüştür.

¹⁹⁵ Peter Tudebodus, a.g.e., s. 129.

Fransız ve Norman prenslerin her biri, duvarlardan sarkıtılan ip merdivenlerden çıkarak, kişisel olarak da bu baskına katıldılar, dine yeniden giren, çok titiz olan kardeşinin öldürülmesinden sonra Mesih'in hizmetkârlarını kucakladı ve onları kente soktu, onlar da kale kapılarını haçlı ordusuna açtılar, Müslümanlar baş eğmenin yararsız olduğunu ve dayanmanın da olanaksız bulunduğunu gördüler.¹⁹⁶ Yağısıyan'ın muhtemel hainler listesinden aklanarak çıkan Fîrûz kale duvarına merdivenler koydurmuş, kale kapılarından birini kırıp Haçlı askerlerine yol göstermiştir. Haçlılar şehre hücum etmiş, Hristiyanlığa dair bir emâre bulamadıkları evleri yakıp yıkmış, insanları da kılıçtan geçirmiştir. Kürboğa'nın ordusuna katılmak üzere ilerleyen Yağısıyan da bir Ermeni kömürcü ğruhu tarafından şehit edilmiştir. Fîrûz'un söz verildiği şekilde mükâfatlandırıldığı, Kudüs'e gittiği ancak tekrar İslâm'a girdiği Michaud tarafından aktarılan malumatlar arasındadır.

4.8 Savaş Sonrası Uygulamaları

4.8.1 Firariler

Asker kaçaklarına karşı toleranslıydılar; azarladıktan sonra bir daha kaçmayacaklarına dair yemin alıyor ve yakalanan kişileri birliğine iade ediliyorlardı. George W. Cox'un anlatısından askerleri bir arada tutan disiplin hakkında çıkarımlara varabiliyoruz. Katiller öldürdükleri kişinin cesedine bağlanarak denize atılacak, öfkeyle kılıcını kınından çıkaranların eli kesilecek, hırsızlık yapanlar ziftlenip kuş tüyüne bulanacak ve bu şekilde sahile bırakılacaktı.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Gibbon, a.g.e., s. 66.

¹⁹⁷ Cox, a.g.e., s. 160.

4.8.2 Esirler

Ele geçirilen düşman askerlerine, fidye alabilmek için bile hoşgörü gösterilmediği kaynaklarda yer almaktadır. Türk gençlerini kafalarını kesmek suretiyle idam ettiklerini biliyoruz. Ordugâhlarında yakaladıkları casuslar da aynı kaderi paylaşmıştır. Çeşitli işkencelerle konuşturulmalarının ardından infaz edilmişlerdir. Willermus Tyrensis, Antakya muhasarası sırasında Haçlı ordugâhına çeşitli milletlerden insanların yakalanarak getirildiğini ve Bohemund'un yıldırma amaçlı bir strateji gereği ordu içine sızan casuslardan kurtulmak için birkaç Türk esiri öldürtüp, yemek hazırlığı için yaktırdığı büyük ateşte bu esirleri kızarttığını yazmıştır. Durumu soranlara, ordugâhta yakalanan casusları pişirip yediklerini söyleyerek bu dedikodunun yayılmasını sağladı.¹⁹⁸

Sadece askerler değil halklarda bu şiddetten etkilenmiştir. Yağmaladıkları halklardan pek çoğunu kılıçtan geçirip bir kısmını da köle pazarlarında satmışlar hatta birkaç esirin ağzında buldukları sikkelerden dolayı tüm esirlerin bağırsaklarını yarmış başka zenginlikler aramışlardır. Fulcherius Carnotensis kroniğinde “Bu insanların yakılmalarının sebebi haçlıların onlara ait her şeyi ele geçirme istekleriydi, ölmeden önce bizlerden saklamak için yuttukları ya da dişlerinin arasına gizledikleri Bizans sikkelerini bile” sözleriyle durumun vahametini aktarmaktadır.¹⁹⁹

4.8.3 Dönüş Yolu

1099'da Kudüs düştükten sonra, seferin sonunda hayatta kalanlar, silahlarını ve zırhlarını atarak haç yolculuğunu tamamladıklarını gösteren hurma yapraklarıyla geri dönmüşlerdir.²⁰⁰ Papalık tarafından sefere katılanların mülklerinin korunacağı güvencesi

¹⁹⁸ Peter Tudebodus, a.g.e, s. 159, dipnot 273.

¹⁹⁹ Fulcherius Carnotensis, a.g.e., s. 137.

²⁰⁰ Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, Çev. Berna Kılınçer, Bileşim, I. Baskı, İstanbul 2005, s. 21.

verilmiş ancak çoğu sözde kalmıştır. Her bölge aynı imtiyazdan yararlanamamıştır. Döndüğünde ailesinin, evinin ve topraklarının başında yağmacıları bulan çok sayıda şövalye ve asker olmuştur. İlk dinî coşku ve heyecan dalgası tükenmiş seferlerin arka planında yaşananlardan haberdar olanlar gelmek için pek de gönüllü olmamıştır.

Birinci sefer Haçlıların amaçları doğrultusunda başarı olarak değerlendirilse de dokuz seferin tamamı incelendiğinde batı için hayal kırıklığı, sefere katılanlar içinse derin bir sefalettir. Çilelerle geçen yolculukları boyunca ordunun mukavemetini kıran çeşitli salgın hastalıklar; veba, cüzzam, sıtma, dizanteri, tifüs ve kolerada seferlerin başarısızlığının ardında yatan nedenler arasındadır. Kıtlığın ayrılmaz yoldaşı olan hastalıklar, kış mevsiminin yağışları, yazın sıcakları, sağlıksız yiyecekler ve kalede âdetâ üst üste yaşamalarıyla sıkıntıları büsbütün arttı.²⁰¹ Bu faktörlerin tümü bir araya gelince seferler Haçlılar açısından arzulandığı şekliyle sonlanmamıştır.

Hastalıklar kadar düşüncesizlikler de seferlerin kaderini tayin etmiştir. Fırat üzerindeki Rum Kale'ye yaklaştıkları zaman aptalca bir şey düşünüp boruları çalan Haçlı kumandanı *Şişman* Robert teknesi kıyıya yaklaştığında bir ip atacak veya bir mızrak tutup onlara uzatacak kişi olmamasından, Fırat'ın sularına atlamış, askerlerinin şanssız olanları boğulurken nispeten şanslılar Türk askerlerinin eline geçmiştir, teknesini savunacak kimse kalmadığından tekne de kaybedilmiş kendisi kıyıya çıkmayı başarmış ancak yalın ayak ve çok yavaş olduğu için çok uzağa gidememiş, saklandığı ahırda saman almak için köye gelen Türk askerler tarafından yakalanmıştır.²⁰²

²⁰¹ Gibbon, a.g.e., s. 68.

²⁰² Anonim *Süryânî Kroniği (I. ve II. Seferler)*, Çev. İlhan Aslan, Post, I. Baskı, İstanbul 2019, s.

**İKİNCİ BÖLÜM: DOĞU ORDULARI SAVAŞ SANATI VE
TEKNOLOJİSİ ÖRNEKLERİ**

1. SELÇUKLULAR

1.1. Askerî Yapısı

Selçuklu ordusu yedi gruptan meydana gelmekteydi; Saray Gulamları, Hassa Birlikleri, Meliklere, Devlet Adamlarına ve Emirlere Bağlı Kuvvetler, Türkmenler ve Uç Kuvvetler, Yardımcı Kuvvetler, Paralı Askerler, Bölge-Şehir Kuvvetleri ile Gönüllüler. Ordu bir devletin hayat damarlarından biri olup, zarar görmesi devletin sonunu getirebilmekteydi. Sultan Sencer zamanında Selçuklu ordusu, Melikşah Devrinin taktik ve tekniklerini uygulamaya devam etmiş ancak 1137’de, Semerkand Hanı’nı mağlup eden kuvvetli Kara-Hitay ordusu karşısında Katvan Meydan Muharebesi’nde (1141) tamamen yok olmuştur.²⁰³ Sultan Sencer, ordusunu Katvan Savaşı’nda kaybettikten sonra gücünü ordusundan alan devlet toparlanamamıştır.

1.2. Savaş Anlayışı

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin tümü gibi Türkleri yerleşik hayata geçirmek, Türk dilini yaymak ve cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek temel hedefti. Selçuklu Türkleri, bilinçli ve hesaplı olarak başlattıkları Anadolu’yu yurt edinme ve Türkleştirme amacına uygun bir şekilde gaza ve cihat politikaları izlemişlerdir.²⁰⁴ Özellikle 1071 Malazgirt Zaferi sonrası Bizans ve Haçlılara karşı bölgedeki Türk varlığını kabul ettirmek için çetin mücadelelere girilmiştir. Tuğrul Bey devrinde gerçekleştirilen Anadolu akınları, gelecekte Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah zamanlarında Anadolu’nun kalıcı olarak fethinin ve Türk yerleşme hareketlerinin sağlam

²⁰³ Necati Ulunay Ucuşsatar, *Türklerde Harp Sanatı taktik ve Strateji*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s. 227.

²⁰⁴ a.g.e., s. 121.

bir altyapısını tesis etmiştir.²⁰⁵ Miryokefalon galibiyetiyle dünyanın tümüne bu topraklardan Türk hâkimiyetinin silinemeyeceği gösterilmiştir. Hedefler doğrultusunda bazen diğer Türk devletleriyle çarpışmalar yaşanmıştır. Orta Doğu toplumlarına yepyeni bir dinamizm kazandırdılar ve İslâmiyet, Türklerin sayesinde yeniden yükselişe geçti.²⁰⁶

1.3 Ordu Teşkilâtı

1.3.1 Harp Düzeni

Ordunun sefer sırasında yürüyüşü, “5’li düzen” (hamîs) içinde gerçekleşmekteydi.²⁰⁷ Kalb, sultan ya da ordu komutanı bu kısımda yer almaktaydı, Meymene, Meysere, Mukaddeme, Talia, Pîşdar ve Sakalara, gece baskınıyla görevli 50 ile 400 arasında askerden oluşan seriyeye ve karavullar eşlik etmekteydi. Merkez kuvvetlerin başında sultan bulunmakta diğer kuvvetlere sipahsâlâr, beylerbeyi, emirler veya sübaşılar komuta etmekteydi.

1.4 Silah ve Teçhizat

1.4.1 Saldırı Silahları

Orduda en çok kullanılan silahlar; ok ve yay olmakla beraber bunları kılıç, meç, mızrak, gürz/topuz (kûpâl zincirli topuz, sârih demir topuz), balta (büyük balta teber),

²⁰⁵ Halil İbrahim Gökbörü, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Nobel Yayıncılık, I. Baskı, Ankara 2020, s. 344.

²⁰⁶ Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Yayıncılık, I. Baskı, Ankara 2015, s. 13.

²⁰⁷ Koca, a.g.e., s. 121.

hançer, kement, her iki tarafı da keskin kingırak adlı bıçak²⁰⁸ ve pala takip etmekteydi.²⁰⁹ Düşmanı veya av hayvanını tutmak, bağlamak için kullanılan kement hem göğüs göğse çarpışmalarda hem de kuşatmalarda kullanılan değeri azımsanmış silahlardan biriydi.²¹⁰

Ok ve yay en temel savaş malzemelerinden olup, yayın eski Türkler için başka bir fonksiyonu daha vardı; hanedan üyelerinin katlinde, kan dökme memnuiyeti gereği hanedan mensubu, yayının kirişi ile boğdurulmaktaydı. Bu yasak kökünü kanlı ölümün en korkulan ölüm olmasından almaktaydı. Ölüme mahkûm edilen kişinin kanını akıtmamak, ona saygı göstermekti bunun karşılığında kurbanın öbür dünyada katilinin hizmetine girmesi ve onun koruyucu cini olması beklenmekteydi.

Henüz küçük yaşlarda yapılan talimler neticesinde ileri yaşlarda ok ve yay kullanma mahareti iyice gelişen Türkler, tarihî süreç içerisinde çok çeşitli ok ve yaylar yapmışlardır. Mete'nin ıslık çalan okları en ünlü olanlarıdır. Hedefe ulaşırken ıslık sesi çıkaran bu oklar, daha çok işaret vermek, askerin yükleneceği yeri; hedef göstermek amacıyla idi. Aynı zamanda Mete'nin ıslıklı okları araştırmacı-yazar Tuğşad Ata Türkmen'e göre aynı anda çekilen binlerce okun kulakları sağır edercesine çıkardığı ıslık sesiyle, düşmanın moralini bozarak savaşların kazanılmasında pay sahibi olmaktaydı.²¹¹

²⁰⁸ Koca, a.g.e., s. 141.

²⁰⁹ Oman, a.g.e., s. 36.

²¹⁰ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken, III. Baskı, İstanbul 2019, s. 237.

²¹¹ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Dergâh Yay., II. Baskı, İstanbul 2020, s. 133.

1.4.2 Savunma Teçhizatı

İnsan ve hayvan zırhları, Selçuklu için at zırhı (bergüstevân) ve atın yüzünü koruyan burka büyük önem arz etmekteydi. Kalkan ve miğfer ise savunma için kullanılan diğer önemli donanımlar arasındaydı.²¹²

1.4.3 Binit ve Yüklemler:

Eşek, katır, deve, öküz gibi hayvanlar ulaşım için kullanılmaktaydı.²¹³

1.4.4 Kuşatma Silahları

Gerek doğuda gerek batıda Ortaçağ'da kuşatmaların vazgeçilmezi mancınık ve arrâde Selçuklular için de kıymetliydi. Tuğrul Bey döneminde 445/1054 yılındaki Malazgirt kuşatmasında Büyük Selçuklu ordusu dev bir mancınık kullanmış, şehirdekiler bu mancınığı görünce ümitsizliğe kapılmıştı. Böylelikle Selçuklu ordusunda mancınığın aynı zamanda psikolojik baskı unsuru olarak da kullanıldığı sonucuna varılabilir. Diğer önemli kuşatma silahları arasında çarh, kuşkencir, koçbaşı, nefî çömlekleri ve şişeleri, kuşatma kulesi, debbâbe, nerdban, kement, sapan ve divarken gibi duvar deliciler yer almaktaydı.²¹⁴

1.4.5 Kuşatma Kuleleri

Kale surlarına yaklaşan askerlerin surlara tırmanmaları sağlanmıştır. Bir kuşatma kulesini hareket ettirmenin en basit ve yaygın yöntemi, halat kullanmaktır; ama makaralar

²¹² İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Selenge, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 161.

²¹³ a.g.e, s. 161.

²¹⁴ a.g.e., s.161.

gibi, daha girift mekanizmalara başvurulduğu da olmuştu, bazen bu kuleler, altlarında sürmekte olan lağım faaliyetini şüpheli gözlerden saklamak için kullanılıyorlardı.²¹⁵

1.4.6 Ateş Kuleleri

Tarih boyunca insanlar iç ve dış tehditlere karşı haberleşmek ve özellikle saldırılara karşı birbirlerini uyarmak için ateş, duman, davul ve çeşitli savaş boruları kullanmıştır. Bu haberleşme yollarından biri de karguy adıyla da bilinen ateş kuleleri olmuştur. Karguyar dağ doruklarına veya yüksek yerlere kondurulan kulelerdir. Hasmına karşı hazırlıklı olmak amacıyla kulelerin üstünde ateş yakılıyor ve tehlike böylelikle duyurulmuş oluyordu²¹⁶.

1.4.7 Hafif Silahlar-Saldırı Silahları

Ok-yay, alevli oklar, kılıç, mızrak, kısa mızrak olan kaçut, meç, gürz (topuz), çomak şeklindeki Türk topuzu (bozdoğan), balta, hançer-bıçak, kama, kement (ukruk), kamçı (berge).²¹⁷ Ateşli silahlar çıkmasına rağmen popülerliğini yitirmeyen belki de tek silah; kılıçtı. Özellikle eğri kılıçlar düşmana daha fazla zayıat vermesi nedeniyle daha çok tercih edilmekteydi.

1.4.8 Savunma Silahları

Zırh (yarık), kalkan (tura), miğfer (tolga/tulga). Selçuklular kalkan yapımında ahşap, demir ve deri gibi materyalleri kullanmaktaydı.

²¹⁵ Bennett, a.g.e., s. 199.

²¹⁶ Ömer Soner Hunkan, *İpek Yolu'nun Muhafızları Bozkırlardan Kentlere Türk Hakanlığı Ordusu (Karahanlılar)*, Bilge Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2019, s. 162.

²¹⁷ Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilât, Editör A. Sefa Özkaya, Kronik, I. Baskı, İstanbul 2019, s.264.

1.4.9 Ağır Silahlar-Kuşatma Silahları

Mancınık, arrâde, kuşkencir, çarh (kundaklı yay-tatar yayı-arbalet), koçbaşı (kebş), bir tür koçbaşı (ahşap kaplumbağa) debbâbe, sapan ve duvar deliciler, neffâte-neft çömllekleri-şışeleri, nakkâbe, merdiven, diğer kuşatma aletleri), kuşatma kulesi (başure) tekerlekli burç (kule) ve kementten oluşmaktaydı.

Mancınık Çin’de ortaya çıkmış savaşlarda ve muhasaralarda sağladığı üstünlük dolayısıyla Bizans’a oradan da Avrupa’ya kadar ulaşmış Ortaçağ’ın en etkili silahlarından biriydi. Kullanımındaki temel amaç surlara hasar vererek gedik açmaktır, farklı malzemelerin yanı sıra atılanlar arasında büyük taşlar ve kayalar, yuvarlak şekil verilmiş kayalar, sivri iğneler, sepetin içinde zehirli yılanlar, zehirli ve bulaşıcı hastalığı olan hayvan ve insan ölümleri, yanıcı ve yakıcı maddeler, arı yuvaları, boğucu gazlarla dolu balçık şişeler de bu mancınıklardan kalelere atılmıştır. Mancınık kullanımının amaçlarından bir tanesi de kaleye saldıran askerlerin desteklenmesiydi. Kuşatmalarda ayrıca yanıcı ve yakıcı bileşimler de kullanılırdı. Kömür, kükürt, petrol, yağ, reçine ve güherçile gibi maddelerin karıştırılmasıyla elde edilen bu maddeler mancınıklar yardımıyla, okların ucuna sürülmek veya varillerle atılmak suretiyle kale kuşatmalarında kullanılmıştır.²¹⁸

Kırım’daki Ceneviz kolonisi Kefe, Moğollar tarafından mancınığa koyulan vebalı ceset parçaları ile 1345’te ele geçirilmiştir.²¹⁹ Bozkır orduları surlarda gedik açmak için mancınık kullanırlardı, lakin o mancınığa vebalı insanların ceset parçalarını koyarak kaleyi düşürmek, daha önce görülmemiş bir stratejiydi. Böylelikle Moğollar dünyadaki

²¹⁸ Dokur, a.g.e., s. 64.

²¹⁹ Roux, a.g.e., s. 446.

ilk biyolojik silahı meydana getirip kullandılar. Kuşatmadan kurtulanlar bakterileri Kırım'dan Akdeniz'e ardından Avrupa'nın tümüne yaydılar.

Selçuklu teçhizatında at, silah ile birlikte hayatî bir öneme sahipti. Hız üzerine kurulmuş Türk savaş geleneğinin başat unsuru at olmakla beraber, her atı savaşta kullanamazdınız. Atlar türlerine göre farklı kullanım alanlarına sahiplerdi. Düşman karşısına sürülebilecek atlar, taşımada ya da merasimlerde yararlanılanlardan farklıydı. Eğitime seçilecek at, bazı özellikleri taşımalıydı. Mübârek Zengî'ye göre sürüden ayrı otlayan, başını dik tutan, sürünün başında yürüyenleri tercih edilmeliydi. Uygun taylar belirlenmekte ve bu hayvanlara özel bir eğitimle; binicisini koruma, başka hayvanlardan korkmama, gürültü ve yüksek sestten etkilenmeme başta olmak üzere, ileri düzeyde koşu eğitimleri verilmekteydi.²²⁰ Ömürleri ortalama otuz yıl olmakla birlikte eğitimleri beş yaşına kadar devam etmekteydi.

Savaşa her zaman hazır, açlığa, soğuğa, sıcağa alışkın, hızlı ve güçlü atlar usta süvarileri ile bir araya gelince savaş meydanında âdeta yenilmez olmaktaydı. Yüzyıllar öncesinden bunu kavramış olan VI. Leon (886-912) *Tactica* kitabında atın önemine vurgu yaparak, süvariye savaşın dışına itmek için önce atın oklanması gerektiğini yazar. Atın Türk'ün kanadı olduğu düşünülürse, onun yaralanmasıyla süvaride yarım kalmış olurdu.

Türk atı son derece çevik, süratli ve olumsuz iklim şartlarına dayanıklıdır. Yelesi oldukça sık ve uzun, arka bacakları çok kuvvetli bu at; genellikle dörtlüyle koşmaktadır. Yine Salim Koca'nın verdiği bilgilerde koş at denen yedek atlar savaşlarda kullanılan Turan taktığının en önemli ayağını oluşturmaktadır. Ordudaki atlar savaşların kaderine etki edebilmektedir. Misal, Sultan I. Mesud (1116-1155) ve Ermeni Kralı II. Thoros (1145-1169), Kilikya'da hem veba salgını ile uğraşırken hem de dabak denen atların ve

²²⁰ Tuğşad Ata Türkmen, *Türklerde At*, Zengin Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 120.

katırların telef olmasına ve diz kapaklarının düşmesine neden olan bir hastalık ile mücadele etmişlerdir.²²¹ Bu hastalık neticesinde süvariler atsız kalmıştır. Bütün bozkır halklarında olduğu gibi Türkler için de atın yeri bir binek hayvanı olmasının çok ötesindedir. Dede Korkut'ta da belirtildiği üzere at boyların namusudur ve süvari için büyük değer taşımaktadır. Yokluğu da savaşların kaybedilmesine etki eder.

At ve silah kullanımındaki ustalık, Türk tarihi üzerine çalışan yabancı tarihçilerin de dikkatini çekmiştir. Çocuklar, bozkır yaşam tarzının bir gereği olarak koyunlara binip, kuş ve farelere ok atarak talim yapar ustalık kazanırdı. Türk savaşçıların atıyla, ok ve yayı âdeti bir bütünmüş gibi muazzam bir hız ve ustalıkla kullanması, Yunan mitolojisindeki varlık Sentor'un arkasındaki gerçekliği Türk okçularından aldığı teorisini makul göstermektedir. Efsanenin arkasındaki gerçekte olduğu gibi Heredotos, Historia'da Türklerden ata bindiğinde, uzun saçları dalgalanan muhteşem savaşçılar olarak bahseder. At, Türk kültürüne, inançlarına, efsanelerine, deyimlerine, atasözlerine sözün özü hayatının tümüne yayılmıştır. Dede Korkut'ta Alpler her daim atıyla birlikte anılır. Bamsı Beyrek zindandayken on altı yıl kendisini bekleyen atına: "At demem sana, kardeş derem; kardeşimden ilerisin bana" derken, dile getirdiği tüm Türklerin meramıdır. Yine Dede Korkut'ta kahramanların atları gelecek felâketi ve düşmanın yaklaştığını sezer, ayağını yere döğerek tozu göğe çıkarır. At kişinin itibarıdır ve bozkır hayatında yaya bir neferin değeri yoktur.²²²

1.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

²²¹ Kesik, a.g.e., s. 97.

²²² *Dede Korkut Hikayeleri*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı, s. 90.

1.5.1 Erzak Temini

Eski Türklerde sık sık süreklilik avlarına çıkılarak, muharip sınıf eğitilir ve ayrıca Türkmen obaları için de et ihtiyacı karşılanırdı. Kurutulmuş etler savaşçıların heybelerinde yer alırdı. Avrupalı savaşçılar yiyecek sorununu ordunun arkasında konuşturarak sığır sürüleri vasıtasıyla gidermekte bu durum ise kendilerine kaybedilen zaman olarak dönmekteydi. Savaş, barış ve elçilik gibi birtakım münasebetlerle etkileşime girdikleri Türk devletlerinden eti bozulmadan saklayıp tüketme tekniklerini öğrenmişlerdir.²²³

1.5.2 Arazi Seçimi

Selçuklu hükümdarı I. Mesud'un parlak başarıları Bizans'ın tepkisini üzerine çekmiştir. Haçlı elindeki Göksun ve Maraş bölgelerine yaptığı akınlar, Manuel Komnenos'u iyice kaygılandırınca Komnenos, Konya üzerine yürümüştür. Ancak burada da bir bozguna uğrayınca Türk varlığını Anadolu'dan çıkarmaya karar vermiştir. I. Haçlı Seferi sonrası başkentini İznik'ten Konya'ya çekilmesinin ardından Komnenos, bir cesaret ile Selçuklularla büyük bir meydan savaşının hazırlıklarına girişmiştir. Mücadelenin yer şekillerinin sadeliği ile bilindiği Konya'da gerçekleşeceğini düşünerek, taktiklerini ve stratejisini bunun üzerine inşa etmiştir. II. Kılıç Arslan'ın önerisiyle savaş alanı değişmiştir. Bu önerinin ne kadar yerinde olduğunu görüyoruz; eşit konumda ve açık alanda yapılan bir savaşta, onlara hemen yaklaşması ve uzaktan karşılıklı ok atışına girmemesi tavsiye edilen Bizans ağır süvarisi tarafından alaşağı edilebiliyorlardı.

Türk tarihinde bir kırılma noktası olan Miryokefalon'da Bizans ve Selçuklu ordusunun esas unsuru süvari birlikleridir. Bizans ordusunun savaş arabaları, sağlam zırhları ve ağır silahları, onları daha avantajlı duruma getirse de II. Kılıç Arslan seçtiği

²²³ Karakuş, a.g.e., s. 22

derin yamaçlardan oluşan muharebe bölgesiyle, Bizans'ın bu üstünlüğünü kullanmasına engel olup, seçilen coğrafi alan dolayısıyla iki rakibi eşit kılmıştır. Dağlık arazide Bizans savaş arabalarını kullanamadığı gibi donanımının tümü ona ağırlık olarak geri dönmüştür. Dağlık arazide çarpışma öğüdünü Manuel Komnenos dikkate almamış olmalı. II. Kılıç Arslan düşmanı istediğimiz yere çekip, şartlarımıza uygun bir biçimde savaşmaya zorlamalıyız taktiğini uygulamıştır. Doğanın güçleri de dâhil olmak üzere her türlü koşulda ve çeşitli arazilerde mücadele edebilmeye alışkın Türk ordusu, bu hayati cepheden de zaferle çıkmayı bilmiştir. Rakip devletlerin bile hayranlığını kazanmıştır. Türk ordusunun pusu ve manevra kabiliyeti özellikle keşif kollarını yerleştirirken dikkatli oldukları için sürpriz saldırılarla nadiren karşılaşmaları ve hızlı toparlanmaları takdir toplamaktadır.²²⁴ Türkmen destekli elli bin kişilik ordusuyla II. Kılıç Arslan ağır ve âtil olan Bizans ordusunun yanında hareket ve manevra yeteneği bakımından kıyaslanamayacak derecede güçlüydü.²²⁵

Savaşın yeri konusu halen tartışmalı olmakla beraber kaynaklardan edindiğimiz bilgilerde bölgede Tzipritze denen, pusuya elverişli yüksek bir arazi ve dar bir geçidin olduğu bilinmektedir. Coğrafya, bu savaşta âdeta bir silah gibi kullanılmıştır. Bunun yanında tüm taktik ve hileler uygulanmıştır. Selçuklu keşif kolları Bizans ordusunu gece ve gündüz baskınlarla yormuş, askerlerin, atların ve arabaları çeken öküzlerin yiyecek ve içecek kaynaklarını kirletmiş; hatta su kaynaklarının bozulması dolayısıyla orduda dizanteri dahi görülmüştür.

1.6 Savaş Stratejisi

²²⁴ Oman, a.g.e., s. 38.

²²⁵ Ucuzsatar, a.g.e., s. 234.

1.6.1 Esir, Tehdit ve Hediyelerle Düşmanı Etkileme

Düşmanın taraf değiştirmesini sağlamak için uygun yollar seçilirdi. Duruma göre bazen tehdit bazen de hediye ile düşman askeri karşı ordu ile iş birliği içerisine girebilirdi. Musul Valisi Emir Çavlı, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Kılıç Arslan'ın Büyük Selçuklularla olan mücadelesinde Kılıç Arslan'ın adamlarını satın almış ve sultanın ölümüne neden olmuştu. Sultan'ın sertliğinden ve kibrinden incinmiş olan emirler ona ihanet ettiler. Bir fırsatını bularak onu Habur nehrinde boğdular.²²⁶

1.6.2 Yoksunluk Yaratma

Türk ordularının bozkır hileleri arasında sahte ricat, tarla-mera ve ekinlerin yakılması, su kaynaklarının etkisiz hale getirilmesi, kuyuların zehirlenmesi gerçekleştirilen faaliyetlerdendi. Düşmanı susuz bırakmak için bütün su kaynakları mutlaka zehirlenir, kirletilir, taşla doldurulur ve tahrip edilmek suretiyle kullanılamayacak duruma getirilirdi. I. Kılıç Arslan, Nevers Kontu topraklarına girmeden istihbarat sayesinde onun gelişinden haberdar olmuştu. Su kaynaklarının tümünü tahrip ederek tarlalardaki ekinleri yaktırdı. Bazen bunu onların gözü önünde yaparak morallerini altüst ettiler.²²⁷ Düşmanın geçtiği alanlardaki yiyecek kaynaklarının yakılması savaş alanında sahte ricat uygularken de gerçekleştirilmekteydi.

Kale kuşatmalarında da şehir halkı aç ve susuz bırakılırdı. Georges Pachymeres susuzluğun açlıktan daha korkunç olduğunu öğlen parlayan güneşle iyice arttığını belirtmiştir.²²⁸

²²⁶ Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2000, s. 22.

²²⁷ Ahmet N. Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı*, Timaş, II. Baskı, İstanbul 2019, s. 126.

²²⁸ Pachymeres, a.g.e., s. 61.

1.6.3 Mayınlama Sanatı (Nakb)

Kale duvarına doğru tüneller kazılıp, temellerinin oyulmasının ardından taş yapıyı desteklemek üzere tahta direkler yerleştirilir ve duvar kendi ağırlığı ile çökerdi.²²⁹

1.6.4 Piyadeden Ziyade Süvari Tercih Etmek

Türk ordusunun temel unsurları arasındaki süvari, turan taktiğinin uygulanmasında atlardan sonra baş aktördür. Piyadenin dezavantajı, yürüme esnasında aşırı yorulması ve yıpranmasıydı. Anatolikon ya da Armeniakon *thema*'sında da durum farklı değildir. Onlar da akın haberleri aldığında, derhal kendi bölgesindeki güçlü atlıları toplamak ve düşmana saldırmak zorundaydı. Talimsiz adamlar ve zayıf atlar arkada bırakılıyor, piyade ise bu görevin gerektirdiği hıza ulaşamıyordu. Bizans için de durum farklı değildir; Bizanslı komutanın başarı umudu süvarisindedir.²³⁰

1.6.5 Zehir Kullanmak

Nizamü'l Mülk, Siyâsetnâme adlı eserinde Gazneli Sultan Mahmut'un Kirman'ın sarp dağlar ve engebeli çetin geçitlerle ayrılmış bir yöresi olan Kuç u Beluç'da türeyen bir eşkıya çetesi ile ilgili aldığı şikâyetler üzerine bu çeteyi yok etmek için görevlendirdiği bir emirine zehirli elmalar kullanmasını önermiştir. Emir sultanın kendisine buyurduğu gibi hazırlığını yapmış ve küfelerin şakîlerin yollarına saçılmasını sağlamıştır. Haydutlar tuzaktan habersiz kafiyele yaklaştıklarında sahte ricatta bulunmuşlardır. Adamların zehirli elmaları yemelerinin ardından sorun çözümlenmiştir. Bir saat sonrasında hepsi tek

²²⁹ V. J. Parry, (1974-1975) "İslâm'da Harp Sanatı", Çev. E. Merçil-S. Özbaran, İÜFTD, Sayı 28-29; Uyar, a.g.e., s. 171.

²³⁰ Oman, a.g.e., s. 40.

tek yere yığılarak ölüyorlardı.²³¹ Nizamü'l Mülk'ün bu anlatısından Gazneli Sultan Mahmut'un hem ahalisinin şikâyetleri hem de sahip haber ve casusları vasıtasıyla ülkenin dört bir yanından haberdar olduğunu anlıyoruz.

1.6.6 Sığır

Kaynaklarda sığır olarak geçen Kaşgarlı Mahmut'un sığır olarak adlandırdığı; sultanların öncü kuvvetlerden istihbarat beklerken çıktıkları av olarak bilinir. Hanın adamları ormanlara ve kırlara dağılırlar, yaban hayvanlarını önlerine katarak hanın olduğu yere doğru sürerlerdi. Han da “yorulmaksızın” bulunduğu yerden önüne çıkan hayvanları vururdu.²³² Kaşgarlı'ya göre On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Türk hakanının böyle bir sürgün avına çıkması ile teşkil edilmiştir ki, Kaşgarlı kendi eseri Dîvânü Lugâti't-Türk'ün bu takvime göre hangi yılda yazıldığını da belirtmiştir.²³³

1.7 Taktik ve Hileler

1.7.1 Turan Taktiği

Kurt kapanı da denen turan taktiği bozkır kavimlerinin vazgeçilmeziydi. Amaç zayıat vermeden zafere ulaşmaktı. Kurtların özellikle kış aylarında yaptıkları avlanma biçimi bu taktiğe ilham olmuştur.²³⁴

²³¹ Nizamü'l Mülk, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2011, s. 92.

²³² Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, TTK, I. Baskı, Ankara 2020, s. 34.

²³³ Hunkan, a.g.e., s. 159.

²³⁴ İyat, a.g.e, s. 36.

1.7.2 Yıldırma ve Yıpratma

Mücadele başlamadan önce yapılacak ilk şey; düşman ordunun mâneviyatını yıkmaktı. Türk devletlerinin tarih boyunca başvurduğu yöntemlerden biri düşmanın gerilmesini sağlamaktı, uydurulan abartılı hikâyelerde bu amaca hizmet etmekteydi. Düşmanla karşı karşıya geldiklerinde ise sürpriz saldırılarla korkunç naralar atarak onları şaşırtırlardı. I. Haçlı Seferine bizzat katılan Fulcherius Carnotensis kroniğinde Kudüs yolunda karşılaştığı Türk savaşıçılarla mücadelelerini en korkunç savaş olarak tanımlamakta köpekler ve kurtlar gibi uluyarak kılıçlarını savuruyorlardı sözleriyle yaşadığı korkuyu anlatmaktadır.²³⁵

1.7.3 Sahte Ricat

Türk kavimleri ve devletlerinin geleneksel taktiğinde komutanlar geri çekilme emri vererek kaçıyor gibi görünerek merkez birliklerin ortasına kadar çekilirlerdi. Düşman birlikleri de öncü birliklerin kaçtığını zannederek kurulan pusuya düşerler ve nihaî aşamada topyekûn saldırıyla imha edilirlerdi.²³⁶

1.7.4 Nehirde Geçiş Esnasında Saldırı Taktiği

Düşman birliklerini üzerine çekerek bir nehirde geçirmek, sık sık uygulanan taktiklerden biriydi. Karşı ordu suya ulaştığı zaman nehrin diğer tarafında gizlice mevzilenen kuvvetler harekete geçerdi.²³⁷ Birlikleri ikiye bölmek için ordunun yarısının nehri geçmesini bekleyip, ardından askerlerin yarısı sudayken saldırılması üzerine kurulu olan bu taktikle hasımlarla büyük bir mücadeleye girmeden ilerleyebiliyorlardı.

²³⁵ Fulcherius Carnotensis, a.g.e., s. 124.

²³⁶ Gökbörü, a.g.e., s. 526.

²³⁷ Mustafa Kalkan, *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, Kaynak Yayınları, I. Baskı, İzmir 1995, s. 148.

1.7.5 Vurkaç (Gerilla) Taktiği

Selçuklular, düşmanla temas halinde olmaktan, yakın dövüğe girmekten kaçınmıştır. Onlar, atlı okçuluk becerisine dayanan, şimşek hızıyla yapılan vurkaç stratejilerini tercih etmişlerdir.²³⁸ Düzen bozmak üzere planlanan bu ani saldırılar ordu, yiyecek deposu, zeredhâne ve karargâha yapıldı. Gerilla savaşından güdülen maksat, rakip ve düşman kuvvetleri yıpratmak, yıldırmaq ve faaliyetlerini büyük ölçüde engellemek veya baltalamak suretiyle geciktirmektir.²³⁹

1.7.6 Akıncılarla Baskınlar Düzenlemek

Öncü kuvvetler keşif yaparak tuzak ve pusuları araştırırdı. Bunun yanı sıra yörenin halkı ile karşılaştıklarında onları korkutarak kaçıırırlardı. Halkın dehşeti ordusuna dahi yansırı. Keşif seferleriyle hasımların zeredhâne, malzeme deposu ve önemli yol kavşaklarına baskınlar düzenlenirdi. Düşman askerlerinin üzerine vızıldayan oklar yağdırmak; umulmadık anda karşılarına çıkmak; baskınlar ve pusular üzerine kurulu bir gerilla savaşı vermek onların yüreğine korku salan taktiklerdi.²⁴⁰

1.7.7 Düşman Tamamen Yok Edilinceye Kadar Durulmamalıdır

Kösedağ Savaşı'nda (1243) Anadolu Selçukluları, Moğollar tamamen kırılmadan galibiyet sevincine girmiş ve Baycu Noyan'ın hücumu ile ağır bir yenilgi almıştır. Moğollar ilk kez sahte ricat yapmış, önce Moğolların bozguna uğradığı haberi gelmiş ise de geri dönen Baycu Selçuklu ordusunu büyük bir mağlubiyete uğrattı. Selçuklu ordusu

²³⁸ İyat, a.g.e., s. 75.

²³⁹ Koca, a.g.e., s. 181.

²⁴⁰ Özdağ, a.g.e., s. 151.

kendinden az olan Moğol ordusuna utanç verici bir şekilde yenildi. Bu yenilgi ile Moğol hâkimiyeti altına girdi ve Anadolu'da çöküntü, düşkünlük ve feryat devri başladı.²⁴¹

1.7.8 Çöle, Bataklıkla, Uçuruma ve Nehre Çekme Taktiği

Hile erbablarının sıklıkla uyguladığı bir taktiktir. Su ve erzak depolandıktan sonra düşman çeşitli tuzaklarla çölün iç bölgelerine, uçuruma ya da nehre doğru çekilerek yok edilirdi. Dandanakan Savaşı'nda Selçuklular Gazneli ordusunu çöle çekerek önce bunalmalarını ve dirençlerinin kırılmasını sağlamış sonra da kendi arasında ihtilafa düştüğü sırada nihaî darbeyi indirerek hezimete uğratmıştı.²⁴²

1.7.9 Sarp Arazide Pusuya Düşürme

Arazinin doğal avantajlarının tümü askere en büyük müttefik olacaktır. Uçurumlar, sel yamaçları, dağlık ormanlar, sarp kayalıklar, derin oyuklar, bataklıklar, sık çalılıklar ve sazlıklarla çevrili göller; düşmanın rahat bir şekilde kamufle olabileceği alanlardır. Birlikleri böyle arazilerden uzak tutarak düşman askerlerini bu alanlara çekmenin yolları her zaman bulunmaktaydı. Taktiğin başarıya ulaşması için arazinin engebeli ve küçük tepelerin olduğu bir bölgenin bulunması gerekiyordu.²⁴³

²⁴¹ Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim, İstanbul 2013, s. 58-59.

²⁴² Özdağ, a.g.e., s. 125.

²⁴³ Kalkan, a.g.e., s. 177.

1.7.10 Boğazda İmha

Dar boğazlarda ve büyük su kenarlarında, zapt edilen düşmanın korku ve çekinme alâmeti şeklinde yorumlayacağı tüm davranışların tam tersi yapılmaktaydı.²⁴⁴ Büyük bir gizlilik içinde tuzağa çekilen hasımların tümü yok edilmekteydi.

1.7.11 Savunma Setleri Kurmak

Ordugâhların önünde siperler açıp, buralara çeperler ve tura adlı savunma topları yerleştirmek ya da ateş yakmanın ve konuşmanın dahi yasak olduğu küren adı verilen ordugâhlar oluşturulmaktaydı. Dolayısıyla tabur oluşturmak da bir nev'i savunma tertibatı kurmaktır ki, bu usul Moğollara da geçmiş, kaynaklarda buna “küren sistemi” denmiştir.²⁴⁵

1.7.12 Savaş Boruları, Nevbet ve Nara

Askerlerin içindeki kahramanlık duygularını pekiştirmesi için ordugâhlarda ve savaş meydanlarında müziğin gücünden yararlanılırken nevbet, nara (çokramak), ulumalarla düşmanın dengesini bozmak, panik yaratmak ve rakibi uyutmamak amaçlanmıştır. Pek çok Türk devletinde görüldüğü üzere muharebe meydanında kurt gibi uluyan Türk askerleri hasımlarını uykusuz bırakmıştır. Bu sayede düşmanın savaş azmi ve enerjisi yok edilir.²⁴⁶ İbn Bîbî, Selçukluların saldırı durumunda ölüyü bile sersemletecek derecede korkunç savaş naraları ve çığlıklar attığını belirtmektedir. Çünkü, bağırarak sinirleri germekte, korkuyu unutturmakta, tereddüdü gidermekte, cesareti

²⁴⁴ Aristoteles 'ten Savaş Âdâbı ve Ahlâkı, s. 68.

²⁴⁵ Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilât, Teknoloji, s. 177.

²⁴⁶ Türkmen, a.g.e, s. 78.

artırmakta ve daha da önemlisi vuruşları daha da kuvvetli hale getirmektedir.²⁴⁷ Türk savaşçıların asıl darbeden önce düşman ordusunun huzurunu bozan garip çığlıklar atıp gürültü yaptıkları görülmektedir.²⁴⁸

Doğu medeniyetlerinde kullanılan tokmaklı davullar ise savaş meydanlarını titretmiş ve çıkardığı güçlü seslerle psikolojik üstünlüğün ele geçirilmesini sağlamıştır. Türk ordusunda tabl, nekkare, kös, zil, zurna gibi müzik aletleri çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Selçuklular'da nevbetin esasını davullar, nakkareler, ziller, zurnalar, borular, tuğlar ve sancaklar oluşturmaktadır. Davul ve ziller ordunun psikolojik üstünlüğüne katkıda bulunmalarının yanı sıra askerler arasında haberleşmeyi ve tıpkı ısıklı oklarda olduğu gibi ortak hedefe kilitlenmeyi de sağlamaktadır. Aynı mantıkla gece çatışmalarında da işaret fişekleri ve davullar kullanılmıştır.²⁴⁹

1.7.13 Müneccimlerin ve Falcıların Kullanılması

Antik dönemde hayvanların karaciğerine bakarak gelecekte haber vermek sıklıkla kullanılan bir yöntemdi. Ortaçağ'da hem doğuda hem batıda koyunların kürek kemiklerine ve bağırsaklarına bakarak gelecekte haber veren ve çok az hata yaptığı söylenen falcı, kâhin ve büyücüler bulunmaktaydı. Bu kişilerin sultanlar üzerinde çok büyük bir etkisi vardı. Mesela Türkiye Selçukluları zamanında yaşayan ve dönemin en önemli tarih kaynaklarından birini kaleme alan ünlü müellif İbn Bîbî'nin annesi, Selçuklu sarayında bir müneccimdi. Bu kadın, daha önce ise Harezmsâh Celâleddîn Muhammed'in yanında görevli bir müneccime idi.²⁵⁰

²⁴⁷ Koca, a.g.e., s. 209.

²⁴⁸ Kalkan, a.g.e., s. 147-148.

²⁴⁹ Timur Vural, *Türklerde Askerî Müzik Geleneği Tuğ, Nevbet, Mehter*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013, s. 77.

²⁵⁰ Gökbörü, a.g.e., s. 514.

1.7.14 Saçlarını Kazıyıp Düşmanın Önüne Atmak

Özellikle Selçuklu ordusunun bu taktikle garip bir dış görünüşle beraber, beklenmeyen hareketlerle düşmanlarını dengesizleştirdiği ve korkuttuğu görülmektedir. II. Haçlı Seferinde Fransa Kralı VII. Louis'ye refakat eden Deuilli Odo “Başlarından kestikleri saçlarını ayaklarına attılar ki bu hareketle bize kendilerini bu noktadan hiçbir korkunun ayıramayacağını gösterdiklerini (düşündük)” sözleriyle bu psikolojik taktiğin kendilerinde bıraktığı izlenimi aktarmıştır.²⁵¹

1.7.15 Söylentiler Çıkarmak

Kendileri hakkında çeşitli korkutucu ve inanılmaz rivayetler yaymak işin psikolojik boyutları arasındaydı.²⁵²

1.7.16 Düşmanın Huzurunu Bozmak

Panik duygusu insana kazanabileceği savaşları dahi kaybettirebilmektedir. O yüzden düşmanın dengesini bozmak, onu rutininden çıkarmak ve mantıklı kararlar almasını önlemek için bu ruh halini oluşturmak da sıkça kullanılan askerî taktikler arasındaydı. Düşman dinlenmeye çekildiğinde onu rahatsız eder; eğer yemeği bolsa onu aç bırakır, kamp kurmuşsa onu hareket etmeye zorlar.²⁵³

²⁵¹ Deuilli Odo, a.g.e., s. 137.

²⁵² Kesik, a.g.e., s. 23.

²⁵³ Sun Tzu, a.g.e., s. 27.

1.7.17 Berîd Teşkilâtı

Güçlü imparatorlukların vazgeçilmez unsurları arasındadır. İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtlarına genel olarak berîd ismi verilmektedir. Selçuklular da devletin kuruluşunda bu teşkilâtı ihdas ederek istihbarat ve posta ihtiyaçlarını kurumsal olarak berîd teşkilâtı bünyesinde gerçekleştirmişlerdir.²⁵⁴

1.7.18 Ordugâhtaki Vahşi Hayvanlar

Sultan çadırının önünde çeşitli vahşi hayvanları; yılanlar, leoparlar, aslanlar ve kaplanlar bulundurmak oldukça etkili oluyordu. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in karargâhında leopar, aslan ve kaplandan mütevellit pek çok vahşi hayvan yer almaktaydı.²⁵⁵ Ermeni prensleri aynı taktiği uygularken kendi ordusuna, düşmandan hiç korkusu olmadığını göstermek istiyordu.²⁵⁶

1.7.19 Çok Sayıda Meşale Kullanmak

Etkili korkutma yöntemleri arasında yer alan geceleri çok miktarda ateş yakmak, Selçuklu beyleri ve komutanlarının da itibar ettiği bir hileydi. Bundan maksat, rakip kuvvetlerin karşısında sayılarının çok olduğu intibasını vermek ve böylece onların gözünü korkutmaktı.²⁵⁷

²⁵⁴ Yavuz Delibalta, *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2018, s. 43.

²⁵⁵ Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2012, s. 35.

²⁵⁶ Genceli Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, Terc. Mahmut Kemal Bey, Post Kitap, I. Baskı, İstanbul 2018, s. 86.

²⁵⁷ Koca, a.g.e., s. 219.

1.7.20 Atların Ters Nallanması

Nalın işlevi atların tırnaklarını korumak ve ayaklarının sert zeminlerde kaymasını engellemektir. Üzerindeki yükü eşit olarak dağıtarak daha fazla yük taşımalarını ve daha hızlı koşmasını sağlar. Tırnağına gelen basıncı azaltarak, yokuşlarda daha rahat yol almasını kesinleştirir. Düşmanı yanıltmak amaçlanıyorsa atların nalları önü arkaya gelecek şekilde çaktırılır. Böylece gidilen istikamet tersi yöne sevk edilir. Türkmenler tarafından oluşturulduğu söylenen bu taktik uzun yıllar Türk ordularının işine yaramıştır. Sultan Süleymanşâh'ın Antakya'yı fethi sırasında (1084/1085), Selçuklular yürüyüş amaçlarının anlaşılınmaması ve takip edilmemek için atlarını ters nallamışlardı.²⁵⁸

1.7.21 Çetrdarın Satın Alınması ya da Çetrin Yere Düşmesi

O dönemde sık yaşanan kazalardan biri de atın ayağının köstebek deliğine, hayvanların yuvalarına ve çukurlara girmesidir. Çetirdâr'ın sebep olduğu bir facia Anadolu Selçuklu zamanında yaşanmıştır. Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Rükneddîn Süleyman Şah'ın (1196-1204) Gürcistan Kraliçesi Tamara (1184-1213) karşısındaki seferinde çetrinin yere düşmesi orduda büyük panik yaratmış ve Selçuklu ordusunun Gürcüler'e karşı mağlubiyetinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Selçuklu ordu birlikleri geri çekilirken, Sultanın saltanat şemsiyesini taşıyan çetirdârın atının ayağı bir köstebek deliğine girdi. Çetrdârın atı tökezlemiş ve at, çetr ile beraber yere düşmüştür. Komutanlar ve askerler, çetri tekrar yükseltse de bu kısa zaman içinde, hükümdarın hayatından endişe edilmiş ve ordu dağılmıştır. Yeniden toplamak için mücadele edilse de askerlerin toplanması mümkün olamamıştır. Çetrin düşmesi, bu kadar etkili

²⁵⁸ Kesik, a.g.e., s. 110.

olabilmektedir. Aynı şekilde sancağın, otağın düşman eline geçmesi savaşın kaybedildiğinin göstergesidir.²⁵⁹

1.7.22 Zafer Davulu Çaldırmak

En belirgin galibiyet alâmetlerinden biridir. Dânişmendli hükümdarı Emir Gâzî, 1126 yılı içinde Türkiye Selçuklu meliki Arap ile yaptığı çarpışmada zor durumda iken çaldırdığı zafer davulu ile birden savaşın akışını ve kaderini değiştirmiştir. Melik Arap kazanmasına rağmen Emir Gâzî, durumu kendi lehine çevirebilmek için hemen bir tepe üzerine çıkarak, çadır kurup, zafer davulu çaldırmıştır. Tam bu sırada savaş meydanını bürüyen sis, Emir Gâzî'nin gayesine ulaşmasında âdeta kendisine yardımcı olmuştur. Sis'in yardımı ve davul seslerinin duyulmasıyla Melik Arap ve askerleri dağılmış, Emir Gâzî bu hilesiyle mağlubiyetten galibiyete ulaşmıştır.²⁶⁰

1.7.23 Sahte Mektup

Haçlı seferleri esnasında, Frank ordusunun Ezaz muhâsarasında haberleşmede kullandığı güvercinler, Türk ordugâhına indikten sonra mektubu okuyan askerler Joscelyn'in ismi altında gelen mektupta “Belirli bir günde sizi kurtaracağımıza söz veriyoruz. Dayanın ve zayıf düşmeyin” mesajını “Bizden umut yok. Kral, kendisini kuşatan Mısırlılar ile çarpışıyor. Kaleyi teslim edin ve hayatınızı kurtarın” şeklinde değiştirdiler.²⁶¹

²⁵⁹ Koca, a.g.e., s. 210.

²⁶⁰ a.g.e., s. 216.

²⁶¹ Anonim Süryânî Kroniği (I. ve II. Seferler), Çev. İlhan Aslan, Post, I. Baskı, İstanbul 2019, s.

1.7.24 Sultanın Kamufлаjı

Melikşah, gulamlarıyla çıktığı bir av esnasında Rum Kayserinin adamları tarafından esir alındı. Sultan gulamlarından kendisine sıradan bir asker gibi davranılmasını ve hürmet gösterilmemesini tembihledi. Melikşah'ın haberini alan bilge vezir Nizamü'l Mülk soluğu Kayser'in yanında aldı. *İşe yaramaz gulamlarını* geri istedi. Onları Kayser'in yanında azarlayarak, uzaklaştırdı. Nizamü'l Mülk'ün bu küçük oyunu ve sultanın kamufлаjı ile büyük bir kriz engellenmiş oldu. Sultan, onun gönlünü aldı ve (konuyu) kapattı.²⁶²

1.7.25 Düşman Kafatasını Sırık Ucunda Sallandırmak

17 Eylül 1176 Miryokefalon Savaşı'nda Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un yeğeni, Andronikos Batatzes'in ²⁶³ kesilmiş başı, hem de bir mızrağın ucuna takılmış olarak, bir Selçuklu askeri tarafından savaş meydanında dolaştırılmaktaydı.²⁶⁴ Niketas Khoniates'in *Historia*'sı Komnenos'un duygularının tümünü satırlara dökmektedir.

1.7.26 Az Askerle Güçlü Orduları Yenmek

26 Ağustos 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans ordusu 150-200.000 asker ile çıkarabildiği en büyük orduya sahipken, Selçuklu ordusunun 15/20.000-50.000 muharibi vardı.²⁶⁵ Selçuklular bu dezavantaja rağmen kendilerini zafere ulaştıracak stratejiyle Anadolu topraklarında Bizans'a dahi Türk varlığını kabul ettirmiştir.

²⁶² Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, Editör Erkan Göksu, Bilge Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2015, s. 43.

²⁶³ *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular*, Editör: Feridun M. Emecen, Kitabevi, I. Baskı, İstanbul 2008, s. 169.

²⁶⁴ Koca, a.g.e., s. 215.

²⁶⁵ Gökbörü, a.g.e., s. 346.

1.8 Suikast

1.8.1 Nizamü'l Mülk'e Suikast Girişimi

Ellerinde çöreklerle gelen casuslar türlü bahanelerle Nizamü'l Mülk'e bu çörekleri yedirmek istemişlerdir ancak casuslardan birinin vezire kaş göz hareketleri ile çöreklerden yememesi gerektiğini belli etmesiyle suikast açığa çıkmıştır. Dolayısıyla İbn Behmenyâr'ın casuslarından birisinin çift taraflı ajan olarak aslında Nizamü'l Mülk'e çalıştığı da dikkat çekmektedir.²⁶⁶ Ünlü vezir bu suikast girişiminden sultanı haberdar etmiştir ancak alınan tedbirler Nizamü'l Mülk'ü de Melikşah'ı da kurtarmaya yetmemiştir.

1.8.2 Sultan Sencer'e Suikast Girişimi

Sencer, İsmâîlîlerle görüşerek; kale dahi inşâ etmeyecekleri, silah satın almayacakları ve halkı inançlarına davet etmeyeceklerine dair, onlarla sözlü ahit yapmıştır. Sencer'in İsmâîlîlere karşı tavrı fazla müsamahakâr bulunmuştur. Cüveynî'nin deyiimiyle İsmâîlîlere gösterdiği sabır ve iyi geçinme niyeti halk tarafından *çekindi* şeklinde yorumlanmıştır. Bu hoşgörünün ardındaki neden Cüveynî'nin bir anlatısına dayandırılmıştır. Haşîşîler, Sencer'in hizmetindeki kişilere yüklü miktarda altın ve İsmâîlîlerin suikastlarda kullandığı tek silah olan hançer göndermiştir. Sultanın çadırına sızarak hançeri yatağının başucuna saplamışlardır. Sultan, sabah kalkıp o bıçağı orada görünce endişelenmeye başladı. Kimseden şüphelenmediğinden o işi gizlice araştırması için bir adam görevlendirdi. O sırada Hasan-ı Sabbâh, Sultan'a bir elçi göndererek, " Eğer

²⁶⁶ Delibalta, a.g.e., s. 76.

ben Sultanın iyiliğini düşünmeseydim, sert yere konmuş olan o bıçağı, onun yumuşak göğsüne saplatırdım" dedi.²⁶⁷

Sultan Sencer'in kardeşim dediği dönemin ünlü şairlerinden Edib Sabir-i Tirmizî'yi kendisine malumat toplamak üzere Merv'e gönderdiğini biliyoruz. Bu çok tehlikeli göreve getirilecek kişilerin bazı vasıflara sahip olmaları gerektiği de muhakkaktır. Şöhret ve azameti yüksek, âlim, fazıl, saygın ve oldukça zengin bir şairdir.²⁶⁸ Tirmizî, Sencer'e suikast tertip eden fedainin eşkâlini çizerek sultana ulaştırmıştır. Harezmşâh Atsız, Tirmizî'nin casusluk yaptığını anladıktan sonra onu Ceyhun nehrine atmak suretiyle infaz etmiştir.

1.8.3 Sultan Muhammed Tapar'a Suikast Girişimi

Muhammed Tapar, tahta geçmesinin ardından Selçuklu topraklarında yeniden istikrarı sağlamak amacıyla gitgide kuvvetlenen ve artık Selçuklular için bir tehdit oluşturmaya başlayan Bâtınîlerin kalelerini yıktırmak üzere faaliyetlere başlamıştır. Konumu itibarıyla Selçuklu pâyitahtı İsfahan'a yakın olan Şahdiz kalesi, neredeyse bir Bâtınî garnizonu haline dönüşmüştür. O yüzden Şahdiz, Sultan Muhammed Tapar'ın ilk etapta hedefindeki Bâtınî kalelerinden biridir. İbnü'l Esir'in verdiği bilgilerden Muhammed Tapar'ın ordunun başına bizzat kendisinin geçtiğini öğreniyoruz. İsfahan'daki Şahdiz kalesinin Bâtınî hâkimi Ahmed b. Attaş burada otuz binden fazla insanı çevresine toplamıştır. İbnü'l Kalanisiye göre Attaş "Aklını günahın yolunda yitirmiş, adamlarına bir yandan Sırat-ı müstakim yolunu kötülerken, yalanlarla döşeli bir kitabın izinde Müslümanların kanlarının dökülmesine, mallarının gasp edilmesine cevaz vermişti..."¹¹⁰⁷'ye tesadüf eden Şahdiz Kalesi kuşatması sırasında Selçuklu ordusundaki

²⁶⁷ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, I. Baskı, Ankara 2013, s. 359.

²⁶⁸ Delibalta, a.g.e., s. 77.

Bâtınî sempatizanı bazı askerler Kılıç Aslanın Bağdat'ı zapt ettiği Horasan'da karışıklıklar çıktığı yalanını sultana iletiler. Tapar kaynakların tümüne göre tedbirli davranmış, haberlerin asılsız olduğunun anlaşılması üzerine sefere devam etmiştir.

Erkan Göksu'nun tercümesinde Tapar'ın veziri Sa'dülmülk, tâbi olduğu Attaş'a sultanın hakkından geleceğini ancak kendisinin iki gün daha dayanması gerektiğini söylemiştir. Bu arada Ahmed b. Attaş, Muhammed Tapar'a Müslüman olduğunu Sünnîlerden tek farkının imamet meselesi olduğunu, ona itaat edeceğini vergi dahi vereceğini ilettikten sonra ondan da bazı taleplerde bulunmuştur. Şehrin hâkimliğinin kendisine bırakılması halinde otuz bin adamıyla Selçuklu hizmetine gireceğini söylemiştir. Muhammed Tapar'a yapılması planlanan suikast gerçekleşene kadar kendilerine zaman kazandırması amacıyla suni tartışmalar tertip edilmiştir. Kaynaklara göre Bâtınîlerin niyetleri anlaşıldığından âlimler kaleden ayrılırken Tapar sefere devam etmiştir. Sultan İsfahan'ın ileri gelenleri tarafından veziri Sa'dülmülk'ün gizli bir Bâtınî olduğu yolundaki uyarıları dikkate almış ve soğukkanlı tavrını sürdürmüştür.

Vezir Sa'dülmülk, sultanını iyi tanıdığından uygun bir suikast tertip ettirmiştir. Hükümdar her ay hacamat yaptırtıp kan aldırılmaktadır. Sa'dülmülk, bir hacamatçı (fussad) getirmiş idi.²⁶⁹ Söz konusu kişi on bin dinar ile kandırılıp, zehirli neşter verilerek fesatçılığa razı edilmiştir. Bu antlaşmadan sonra hacamatçı konuştukları gibi Sa'dülmülk'den haber beklemiştir. Evine döndüğünde bu sırrı eşiyle paylaşmış, kadında durumu Kâmil adındaki aşığına anlatınca Sadrüddîn Hocendi'nin vekili olan Kâmil, Hocendi'nin sarayına giderek malumatı sultana arz etmiştir.

Tapar, durumu öğrenir öğrenmez henüz vakti gelmemiş olmasına rağmen hacamatçıyı çağırmıştır. Adam kan alacağı sırada sultanın bakışlarından korkarak durumu

²⁶⁹ Reşidü'd-Din Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, Terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, II. Baskı, İstanbul 2018, s. 110.

açıklamıştır. Bazı anlatılarda hükümdar hacamatçının elinden zehirli neşteri alıp, ona suikast planını itiraf ettirmiştir. Hacamatçı, zehirli neşteriyle öldürülmüştür. Bu ölüm cezası, çoğunlukla hükümdarlara ya da devlet görevlilerine hançer veya benzeri kesici aletler ile düzenlenen suikast girişimlerinde başarısız olup yakalanan suçlulara uygulanırdı.²⁷⁰ Veziri hakkındaki iddialara daha önce temkinli yaklaşan Muhammed Tapar, ihanetin açığa çıkmasından sonra Sa'dü'l-Mülk'ün ölüm fermanını da imzalamıştır. Şahdiz Kalesi, suikast tertibi ile aynı hafta ele geçirilmiştir. Ahmed İbn Attaş ise derisi diri diri yüzülerek infaz edilmiştir.

1.8.4 Şemsüddîn Altunaba Suikastı

Kösedağ Savaşı (1243) sonrasında yaşanan suikastların bir tanesi de Atabeg, Şemsüddîn Altunaba'ya düzenlenmiştir. Altunaba, devlet hazinesinden çıkan yersiz masraflara sessiz kalamamıştır. Erkan Göksu anlatımında Atabeg “Sultan Alâeddîn'in azametine, gücüne kuvvetine ve dirayetine rağmen iki tercümanı ve dört münşisi yokken, bu düşkünlük ve yoksulluk içinde zor durumda bulunan ve üstelik de haraç ödemeye mahkûm olan sizin bu kadar maaşlı bulundurmanız doğru değildir” sözleriyle devlet ricalinin israf ve yolsuzluklarla hazineyi boşaltmasına tepki göstermiştir. Konuşmasının ardından, tenkitleri dikkate alınmadığı gibi, kurdukları düzene en ufak bir söz dahi gelmesini hazmedemeyen Sa'adüddîn Köpek'in entrikaları neticesinde Şemsüddîn Altunaba şehir dışına götürülerek öldürülmüştür.²⁷¹

1.9 Savaş Sonrası Uygulamaları

²⁷⁰ Kanat, a.g.e., s. 53.

²⁷¹ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK, II. Baskı, Ankara 2018, s. 63.

1.9.1 Fetihnâme Yazdırmak

Bir savaş kazanıldıktan sonra, dostların sevinmesi, düşmanların üzülmeleri ve çekinmesi için fetihnâme yazdırılmaktaydı. Ortaçağ İslâm dünyasında hükümdar ve sultanlar, ülke içinde ve dışında otoritelerini ve kudretlerini göstermek amacıyla süslü bir ifade biçimi kullanarak yazdırdıkları mektup ve fermanları komşu, dost ve Müslüman ülkelere göndererek kazandıkları zaferleri bildirme ihtiyacı duyarlardı.²⁷²

1.9.2 Zafer Davulları Çaldırmak

Türk devlet geleneğine göre çarpışmanın ardından galip taraf yüksek bir tepeye otağ kurdurup davullar eşliğinde zaferini kutlamaktaydı. Davullar çaldığında karşı saftaki savaşçılar korku ve panik halinde kaçmaktaydılar.²⁷³

1.9.3 İsyankârları Cezalandırmak

Melikşah'a karşı isyan eden kardeşi Tekiş gözlerine mil çekilmek suretiyle Tikrit kalesine hapsedilmiştir. Melikşah, kardeşine teslim olması halinde can güvenliği sözü verdiği için İslâm âlimleri kendisine uygun çözümü bulmuşlardır.²⁷⁴ Selçuklu Sultanı Melikşah, kardeşini oğlu Ahmed'e teslim etmiş, Ahmed'de onu isyankârlığı nedeniyle uygun görülen şekilde cezalandırmıştır.

2. HAREZMŞÂHLAR

²⁷² Kesik, a.g.e., s. 153.

²⁷³ Koca, a.g.e., s. 216.

²⁷⁴ Kanat, a.g.e., s. 64.

2.1 Askerî Yapı

Tarihteki yüz elli kadar Türk devleti içinde büyük önem arz eden devletlerden bir tanesi de Harezmşâhlardır. Sülalesinin Türk olduğundan şüphe olmayan ancak Türklerin hangi koluna mensup olduğu da kesinleşemeyen Harezmşâhlar hakkında Reşîdüddîn, Kazvinî ve Cüveynî gibi tarihçiler vasıtasıyla bilgi sahibi olmaktayız. Harezmşâhların yerini tayin etmek icap ederse, onlar Büyük Selçuklu Devleti ve Irak Selçuklu Devleti'nin siyasî ve medenî vârisi olmuşlardır. Gulamlıktan yükselmiş bir hanedandır. Garcistan'dan satın alınan Türk olduğunu kaynaklardan takip edebildiğimiz Gulam, Harezmşâhlar sülalesinin ceddi Anuş-Tigin, Melikşah'a taştardarlığının ardından zekâsı ve yetenekleriyle sarayda yükselmiştir. Anuş-Tigin'e fiilen Harezm mutasarrıflığı verilmiştir. Devlet adına dönüşecek olan Harezmşâhlık unvanı da buradan gelmektedir. Ancak Harezm, Harezmşâh unvanlı başka bir vali tarafından yönetilirken Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümüyle dönemin yakın doğusu karışmıştır. Sultanın yası bile gereği gibi tutulmadan şehzadeler mücadelesi başlamıştır. Kodan ve Yaruktaş adlı iki emir beş yüz kadar süvarisiyle bir eğlence esnasında Harezmşâh'ı öldürerek tâbilerini de etkisiz hale getirmiştir. Takip eden hadiselerde Kodan, Sencer'e sığınarak onun hizmetinde kalmıştır.²⁷⁵

2.2 Savaş Anlayışı

Cihat anlayışı doğrultusunda seferlerine yön vermişlerdir ancak Haçlı seferlerinde nasıl ki İslâm dünyası bölünmüş bir yapıya sahipse ve şahsi menfaatleri doğrultusunda ittifaklar yapıyorsa benzer şekilde Harezmşâhlarda devlet menfaatleri gereği politikalar izlemek durumunda kalmışlardır. 1194 yılında çöken Irak Selçuklularının mirasına da

²⁷⁵ Aydın Taneri, *Harezmşâhlar*, Bilge Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2019, s. 17.

sahip çıkarak, İslâm dünyasının en büyük siyasî gücü durumuna yükselmiştir. Sultan Muhammed, Abbasî halifesi üzerine yürümüş, süreç içerisinde Kara Hıtaylar, Anadolu Selçukluları, Gurlular ve Moğollarla mücadeleler yaşamıştır.²⁷⁶

2.3 Ordu Teşkilâtı

2.3.1 Hassa Birliği

Ordu Teşkilâtı Büyük Selçuklu ordusundan farklı değildi. Ordu esasda, 1-Hassa ordusu ve 2-Eyalet askerlerinden meydana geliyordu. Özellikle iktâ sahiblerinden müteşekkil büyük süvari kuvvetleri “Eyalet askerleri”ni teşkil ediyorlardı. Ayrıca “Haşar” denilen gönüllü kuvvetleri de, daha çok, şehir ve kalelerin savunmasında kullanılıyordu.²⁷⁷ Sultan Muhammed gerektiğinde herhangi bir yere hızla göndererek, şüphelendiği şahısları bertaraf etmek için 10.000 süvariden oluşan özel bir tümen ayırmış, başına da melik rütbesine yükselttiği meşhur cellat Ayaz Cihan Pehlevan’ı getirmişti. Cihan Pehlevan’ın maiyetiyle bir yerde görülmesi, oranın büyüklerine ecel terleri döktürürdü.²⁷⁸

2.3.2 Harp Düzeni

Kalb (merkez) sultan ya da ordu komutanı bu kısımda yer alır. Meymene (sağ kol), Meysere (sol kol), Mukaddeme, Talîa, Pîşdar (Öncü) ve karavullar eşlik eder.²⁷⁹

²⁷⁶ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamanı*, Haz. Salim Koca-Sinan Tarıfci, Kronik, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 87.

²⁷⁷ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, VI. Baskı, Ankara 2011, s. 198.

²⁷⁸ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX. Baskı, Ankara 2011, s. 360.

²⁷⁹ Yazıcı, a.g.e., s. 379.

2.4 Silah ve Teçhizat

2.4.1 Savaş Teçhizatı

Ok ve yay, mızrak, kılıç, kama, balta ve gürz/topuz kullanılmaktaydı. Harezmşâh ordusunun mevcudu 200.000 civarındaydı. Büyük Selçuklu ordusunda gördüğümüz başlıca silahları kullanan bu güç, döneminin ulaştığı teknik imkânların hepsine sahipti ve bunları kullanabilme becerisini kazanmıştı.²⁸⁰

2.4.2. Kuşatma Silahları

Mancınık, koçbaşı, neft çömllekleri, debbâbe, tekerlekli burç (kule), kuşkencir, çarh. Muhasara uzun sürerse, sultan, ordusunu daire şeklinde kuşatılan yere yerleştiriyordu. O, şehir veya kalenin etrafına evler inşa ettiriyordu.²⁸¹

2.4.3 Binit ve Yükletler

Eşek, katır, deve ve fil.²⁸²

2.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

2.5.1 Kırmızı Oklar Yollamak

Seferberlik kararını hiç şüphesiz sultan alıyordu. Bununla beraber, istişare müessesesinin varlığı göz önüne alınırsa, sultanın, meşveret ettikten sonra seferberlik ilân ettiği ileri sürülebilir. Celâleddîn seferberlik kararını alınca, ordusunun ileri gelenlerine,

²⁸⁰ Yazıcı, a.g.e., s. 379.

²⁸¹ Taneri, a.g.e., s. 131.

²⁸² Hunkan, a.g.e, s. 174-177.

yani han, melik, emir ve pehlivanlara ve bazen de çavuşlara kırmızı oklar yolluyordu. Kırmızı oku alan kuvvet kumandanı maiyetindeki askerler ile derhal sultana katılıyordu.²⁸³

2.5.2 *Tanguk*

“Tanguk”, hakanlar sefere çıktıklarında askerlere yemek ve yemeğe benzer armağanlar verirlerdi.²⁸⁴

2.5.3 *Tuz–Ekmek Hakkı*

Türklerde, pek erken çağlarda yerleşmiş ve kökleşmiş bir anlayışa göre, aynı sofradan alınan rızk kişiler arasında sağlam bir hukuk meydana getirmekteydi.²⁸⁵ Celâleddîn, bir düşman ordusu ile karşılaştığı zaman, onu meydana getiren kuvvetleri inceler ve diplomatik yollardan parçalamaya çalışırdı: Meselâ, Gürcüler ile yaptığı savaşların birinde, düşman ordusunda Kıpçakların olduğunu öğrenince, onlara tuz ve ekmek yollamıştır.²⁸⁶ Bunun üzerine Kıpçaklar, Harezmsâhlarla savaşmaktan vazgeçmişlerdir.

²⁸³ Cengiz Zengin, *Harezmsâhlar ve Celâleddin Harezmsâh*, Bilge Oğuz Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 189.

²⁸⁴ Hunkan, a.g.e., s. 157.

²⁸⁵ Koca, a.g.e., s. 202.

²⁸⁶ Taneri, a.g.e., s. 131.

2.6 Savaş Stratejisi

2.6.1 Askerlerin Motivasyonunu Sağlamak İçin Hediyeler Dağıtmak

Askere ganimetten pay vermekten sonra en etkili taktiktir. Ancak bu paylaşım oldukça hassas bir şekilde yapılmalıdır. Aksi takdirde ganimet paylaşımı orduda onarılamayacak kadar büyük sıkıntılar doğurabilecektir. Moğollara karşı zafer kazanan Celâleddîn Harezmsâh bu zaferi zayıf idareciliği yüzünden sürdürememiştir. Zira ganimetin bölüşülmesi sırasında çıkan anlaşmazlıkta Emin Melik, Seyfeddîn'e kamçı ile vurdu. Seyfeddîn, Celâleddîn Harezmsâh'tan müdahale etmesini beklerken Harezmsâh'ın bu hareketi görmezden gelmesi üzerine Seyfeddîn askerlerini de alarak ayrıldı. Böylece Harezmsâh ordusu önemli bir güç kaybına uğradı.²⁸⁷

2.6.2 Yoksunluk Yaratma

1172'de Alâeddîn Tekiş, üzerine yürüyen el-Müeyyed'i tüm su kaynaklarını pislik ve kum ile doldurduğu Karakurum Çölü'nde tam da susuz kaldığı bir sırada kuşattı. Tekiş'in ordugâhındaki su tulumu yüklü develer Müeyyed'in savaşçıları susatmada etkili oldu ve karşı taraf mücadele isteğini yitirerek savaş başlamadan hepsi teslim olmak istedi.²⁸⁸

2.6.3 Ateşle Saldırı

Ordugâhlarda ya da savaş alanlarında yangın düşüncesi bile panik oluşturmayı başarmıştır. Ateşle saldırının beş yolu vardır. Birincisi askerlerin kamplarını yakmak;

²⁸⁷ Taneri, a.g.e., s. 43.

²⁸⁸ Özdal, a.g.e., s. 152.

ikincisi malzeme depolarını yakmak, üçüncüsü malzeme arabalarını yakmak; dördüncüsü silah ve cephaneliklerini yakmak, beşincisi ikmal yollarını yakmak. ²⁸⁹Ateşle saldırıda dikkat edilmesi gereken en önemli nokta rüzgârı karşınıza değil arkanıza almaktır. Alevler en yüksek noktasına geldiğinde durum uygun görünüyorsa, tereddüt etmeden hemen saldırılmalıydı. Yıldızların hareketleri dikkatle hesaplanarak, ateşle saldırı için uygun günler seçilmeliydi.

Ateş, saldırı anında kullanıldığı gibi geri çekilirken etrafı ateşe vermek büyük yangınlar çıkarmak her zaman rakibin gözünü fazlasıyla korkuturdu. ²⁹⁰ Harezmsâhlarda çağdaşı devletler gibi ateşi aldatmaca olarak kullanmaktaydı. Moğol birlikleriyle Celâleddîn arasında yaşanan çatışmada Harezmsâh, kamp ateşi yakıp geri çekilmiş bu entrika sayesinde Alâeddîn Muhammed'i kurtarabilmişti. ²⁹¹

Ahıska Kalesi ele geçirilirken de benzer biçimde ateş hilesi kullanılmıştır. Uzun Hasan 1478 yılında son Gürcistan seferinden sonra hastalanmış ve Tebriz'e döndükten sonra ağırlaşmıştı. ²⁹² Gürcüler yeniden akınlar yapmaya başladığı sırada Yakup Bey, Karkara'nın cüretkâr tavırları dolayısıyla Gürcistan'a yönelmişti. Ahıska Kalesi'ni kuşattıktan sonra Gürcülerin kendilerine kaleyi teslim etmelerini sağlamak için kale surlarını top atarak tahrip ettiler. ²⁹³ Böylece onların tahıl ambarı ateş aldı ve kale halkı ateşi söndürmekle meşgul oldu. Ardından Türkmenler hücumu geçerek kaleyi ele geçirdi. ²⁹⁴

²⁸⁹ Sun Tzu, a.g.e., s. 57.

²⁹⁰ Özdal, a.g.e., s. 126.

²⁹¹ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas Cengiz ve Hülagû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 151.

²⁹² İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *AK-Koyunlu Devleti Siyasî Tarihi ve Yönetim Yapısı*, Bilge Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2021, s. 147.

²⁹³ Muhsin Behramnejad, *Karakoyunlular Akkoyunlular İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, Terc. ve Notlar Serdar Gündoğdu-Ali İçer, Kronik, II. Baskı, İstanbul 2019, s. 117.

²⁹⁴ a.g.e., s. 117.

2.6.4 Nehrin Yatağını Değiştirmek ve Nehri Taşırmak

Harezmsâhlar, topraklarına yürüyen düşmanlarını malum savunma usulleri Ceyhun'un suları altında bırakarak bertaraf etmekteydiler.²⁹⁵

2.7 Taktik ve Hileler

2.7.1 Şamanlar, Müneccimler ve Falcıların Kullanılması

Bu insanların halklar üzerinde büyük etkisi vardı. Müneccimlerin olumlu yönde görüş belirtmeleri, askerler için mânevî bir teşvik niteliğindeydi.²⁹⁶ Celâleddîn Harezmsâh zamanında müneccimlerin sözlerine itimat edilirdi. Meselâ, zikredildiği üzere İsfahan civarında Moğollarla karşılaştığı zaman, müneccimler, üç gün oyalayıp dördüncü gün harekete geçmesini tavsiye etti. Celâleddîn Harezmsâh, Moğollar karşısında ağır bir yenilgi aldığı gibi Cüveynî'nin belirttiği üzere Kürtlerden müteşekkil bir grup tarafından öldürülmüştür.²⁹⁷

2.7.2 Yada Taşı

Kırmızıya meyilli siyah bir taş olduğu söylenmektedir.²⁹⁸ Hakkında çok çeşitli rivayetler olan Yada yağmur, kar yağdırmakta, fırtına çıkarmakta hatta tufan yaratmaktaydı. Anlatıların tümündeki ortak nokta ise taşın sahip olana askerî başarıyı getirdiğiydi. Kutsal taş desteğiyle savaşan ordular daha şevkle savaşmaktaydı. Çünkü böyle bir taşla sahip olduğunuzda doğanın gücünü ellerinize alıp düşmanlarınıza karşı

²⁹⁵ Taneri, a.g.e., s. 32.

²⁹⁶ Uyar, a.g.e., s. 164.

²⁹⁷ Taneri, a.g.e., s. 74.

²⁹⁸ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul 2020, s. 196.

istediğiniz gibi yönlendirebilirdiniz. Ancak onun nimetlerinden yararlandığınız gibi Yada taşını kaybettiğinizde lânetine de uğrayabilirdiniz. Destanlardaki örneklerde bu taş elden çıktığında ülkede bet bereketin kalmadığı, verimli toprakların âdeta çöle döndüğü bilinmektedir. Acemi ellerdeki kullanımı ise kendi ordunuzun doğal felâketlere uğramasıyla sonuçlanabilirdi. Bu konuda şamanın yeteneği çok önemliydi.

2.7.3 Çetrdarın Satın Alınması ya da Çetrin Düşmesi

Savaşta çetrin yere düşmesi bozgun anlamına gelmekteydi. Hâkimiyet alâmeti de sayılan hükümdar şemsiyesi çetrin muntazaman korunması gerekliydi. *Çetr*, kabullerde, seyahatte ve seferde sultanın başının üstünde tutuluyordu. Hükümdarın varlığı ve bulunduğu yer, çetri sayesinde biliniyordu. Çetrdarın başına gelen en ufak bir kaza ordunun yenilgi alması ile sonlanabilirdi. Sultan Tekiş zamanında Harezmîlilerin Rey’de halkı tazyik edeceklerini ileri süren Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul savaşmak üzere Rey’den çıktı.²⁹⁹ Kutluğ İnânc’ın süvarilerini gördüğü vakit verdiği taarruz emrinin ardından ağır gürzü ile ileri atıldığında yanında sadece çetrdarı bulunmaktadır. Ordusunun kendisini yalnız bırakması neticesinde çember içine alınmasına rağmen büyük bir cesaretle savaşmayı sürdürmüştür. Ancak gürzünün kazara atının omzuna inmesi ile yere yıkılan Sultan Tuğrul’un başı Kutluğ İnânc tarafından kesilmiştir.

2.7.4 Düşman Bayrağını Dalgalandırmak

Celâleddîn Harezmşâh Moğol ordusunun bayrağına benzeyen beyaz kumaştan yapılmış sancak ile İsfahan’dan Rey’e gitmiştir.³⁰⁰ Kullandığı hile sayesinde hem can güvenliğini sağlamış hem de bu mesafeyi kısa zamanda kat etmiştir.

²⁹⁹ Taneri, a.g.e., s. 85.

³⁰⁰ a.g.e., s. 131.

2.8 Savaş Sonrası Uygulamaları

2.8.1 Fetihnâme Yazdırmak

Bir savaş kazanıldıktan sonra, dostların sevinmesi, düşmanların üzülmeleri ve çekinmesi için fetihnâme yazdırılmaktaydı.³⁰¹

2.8.2 Savaş Firarileri

Cüneyt Kanat'ın verdiği bilgilerde Suriye Selçukluları zamanında, Dimaşk hâkimi Atabeg Tuğtekin, Haçlılarla savaşırken, kendisine mensup emirlerden ikisinin düşman karşısında bozulup kaçtığını görmüş ve onları takip ederek yakalayıp bizzat kendisi öldürmek suretiyle cezalandırmıştır. Celâleddîn Harezmsâh, benzer şekilde Moğollara mağlûp olduğu İsfahan savaşında, etrafındaki sancaktarlardan birinin kaçmaya teşebbüs etmesi üzerine, derhâl onu yakaladı ve bir mızrak darbesi ile öldürdü.³⁰²

2.8.3 İsyankârları Cezalandırmak

Alâeddîn Muhammed'in Maverâünnehir seferinde Karahıtaylara esir düştüğü haberi yayıldığında Herat ve Nişabur'da isyanlar çıkmıştır. Hutbe ve sikkeyi Gurlu sultanının adına okutmaya başlayan Hüseyin Harmil, Alâeddîn'in Harezm'e döndüğünü duyar duymaz, hareketine pişman olarak, tekrar Harezmsâhların tâbiyetini kabul etmiş, ancak hükümdarın emri ile öldürülmüş ve Herat havalisi sultan tarafından kolaylıkla ele geçirilmiştir (1208).³⁰³

³⁰¹ Taneri, a.g.e., s. 132.

³⁰² Taneri, a.g.e., s. 87.

³⁰³ a.g.e., s. 34.

2.8.4 Esirler

Celâleddîn Harezmsâh ele geçen esirlere, -*özellikle Moğol ise*- onların zulümlerine karşılık olmak üzere, çok şiddetli davranıyordu. Moğollar ile karşılaştığı Beyruan Savaşı'nda yakalanan Moğol esirlerin kulaklarına, sultanın emri ile kazık sokulmuştur.³⁰⁴

3. MOĞOLLAR

Temuçin, Borciginlerden Yesügey Bahadır'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Moğol çocuklarının tümü gibi adını geleneklere uygun bir şekilde almıştır. Babası ona öldürdüğü bir Tatar şefi olan Temuçin'in adını vermiştir. Cengiz Han alabildiğine geniş

³⁰⁴ Zengin, a.g.e., s. 196.

bozkır ve ormanlarla kaplı, üstelik zor iklim şartlarına sahip ve kabileler arası rekabetin son safhada yaşandığı bir coğrafyada dünyaya gelmiştir. Doğduğu sırada üç büyük oymak vardı: Doğu Moğolistan'da Tatarlar, ortada Keraitler ve batıda Naymanlar.³⁰⁵ Babası ve kabilesinin lideri Yesügey'in Tatarlar tarafından zehirlenmesiyle düşmanlarına esir düşen ve aşağılanan Temuçin, esaretten kurtulduktan sonra çocuk yaşta ailesinin reisi olma gibi bir görevi omuzlamış, cesareti ve azmi sayesinde en zor durumlardan kurtulmayı başarmıştır. Düşmanlarıyla mücadelesinde babasının can dostu Kerait Hanı Tuğrul ile kan kardeşi Camuka'dan önceleri destek görmüş daha sonra hanlık için onlarla da savaşmak zorunda kalmıştır.

Genç Temuçin kısa sürede diğer Moğol klanları arasında cesareti, yiğitliği ve savaşçı vasfıyla dikkatleri çekmiştir. 1206 Kurultayında, keçe çadırlarda oturanların tümünün kağanı ilân edilmiş ve bozkır kavimlerini dokuz tuğlu beyaz bayrak altında toplamıştır. Cihan fatihi olarak adlandırılmasına neden olacak fetihlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Tüm bunları yaparken elbette uyguladığı stratejileri ve bu stratejilere eşlik eden taktikleri vardır. Bu taktikler sayesinde Cengiz Han birbirleriyle hem siyasî hem ekonomik mücadele içerisindeki, organize olma becerisinden yoksun; tabir-i câizse yolkı atları gibi başıboş klanları aynı ülküde birleştirmiştir. Cengiz Han'ı bu kadar değerli kılan özelliklerden biri de tamamen doğal bir yetenek olmasıdır. Diğer tarihî kişilikler gibi eğitim görmemiş ve zor zamanlarında kendisine rehberlik edecek bir akıl hocası olmamıştır. Okuma yazma dahi bilmemektedir, ancak halkının yaşam kalitesini geliştirme yolu olarak gördüğü okur yazarlığı desteklemiştir.³⁰⁶ Ortadoğu tarihçisi Michal Biran'a göre başarısının sırrı siyasal becerisi, eşitlikçi politikası, göçebe toplumlarda çok saygı duyulan bir özellik olan cömertliği ve adil davranmasıydı. Başarısının başka bir

³⁰⁵ Michal Biran, *Cengiz Han*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, I. Baskı, İstanbul 2019, Vakıfbank Kültür Yayınları, s. 46.

³⁰⁶ Weatherford, a.g.e., s. 255.

nedeni, Cengiz Han'ın bir yönetici ve örgütçü olarak eşsiz nitelikleri, 1206 kurultayında Moğol oymaklarını birleştirdikten sonra açıkça ortaya çıkar.³⁰⁷ Harezmsâh'ın gücünü hızla imha etmesi de itibarını güçlendirdi.³⁰⁸

3.1 Askerî Yapısı

Ming hanedanlığının bir memuru Moğollarla ilgili olarak şu notu tarihe düşmüştür yay ve atın avantajıyla dünyaya hâkim oldular.³⁰⁹ Cengizhan törelere, örf ve âdetlere dayanan Moğol hukukunu kendi adını taşıyan yasalarıyla harmanlamıştır. Bilinen bozkır taktiklerini ustaca düzenleyerek düşmanlarını alt etmeyi bilmiştir. Cengiz'in Cebe Noyan komutasında gönderdiği kalabalık bir Moğol ordusu, Harizmşah'ın çekindiği Güçlük'ü pek kolay bir şekilde mahvetmiş, Cengiz Han'a koca bir ülke kazandırmış ve en önemlisi Moğolları ve büyük hükümdarlarını Müslümanlar nazarında saygı duyulan, sempatik bir sima haline getirmeyi bilmişti.³¹⁰ Cengizhan on üçüncü yüzyılda Avrupa, Asya ve Ortadoğu'yu kapsayan seferleri ile imparatorluğunu genişletirken ordusunun adı bile halklar üzerine korku salmıştır. Moğol seferlerinden en çok zarara uğrayan kesim olan halk, kaynakların verdiği malumata göre, mallarını ateşe verip kendilerini yakarak Moğolların eline düşmekten kurtuluyordu.³¹¹

3.2 Savaş Anlayışı

Cengiz Han'ın ortaya çıkışından önce Tatarların belli bir reisi veya yöneticisi yoktu. Muhtelif kabilelere ayrılmışlardı. Bu kabileler her zaman kendi aralarında savaş

³⁰⁷ Biran, a.g.e., s. 64.

³⁰⁸ a.g.e., s. 94.

³⁰⁹ Karénina Kollmar-Paulenz, *Moğollar Cengiz Han'dan Günümüze*, Çev. Hakan Aydın, I. Baskı, İstanbul 2020, Runik, s. 32.

³¹⁰ Özdemir, a.g.e., s. 148.

³¹¹ A.G. Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2017, s. 34.

halindeydiler. Zorbalığı, hırsızlığı, kötülüğü ve hilekârlığı mertlik ve yiğitlik sayarlardı. Hıtaı hanına bağılı idiler ve ona haraç verirlerdi. Elbiseleri köpek ve fare derisinden; yiyecekleri hayvan eti, içecekleri hayvan sütü, yedikleri tek meyve ise yaban fıstığı idi. Ülkeleri çok soğuk olduğundan oralarda yaban fıstığından başka meyve ağacı yetişmezdi. Bu ağaç da yalnız bazı dağlarda yetişirdi. En büyük yöneticilerini diğerklerinden ayıran varlığı, sadece atının demirden üzensiydi. Süs ve ziynet eşyası bilmezler, yokluk ve sefalet içinde yaşarlardı.³¹² İran kökenli tarihçi ve bürokrat Cüveynî, Cengiz Han öncesi Moğol kabilelerinin yaşamını bu satırlarla anlatır. Hem coğrafyanın bu insanları her türden mahrumiyete mahkûm etmesi hem de Moğol kabilelerinin sürekli birbirleriyle mücadelelerinden doğan siyasî istikrarsızlık ortamı halkı çok zor yaşam koşullarıyla baş başa bırakmaktaydı. Hayatta kalmak ve askerlik yeteneklerini geliştirmek için avcılık, at başta olmak üzere hayvan yetiştiriciliğı ve kürk ticareti ile uğraşmaktaydılar. Savaş politikaları da buna bağılı olarak her türden ganimet için arpışmaktı. Halkın hanlarından beklentisi Moğol topraklarında varlık, huzur ve istikrarın olduğu bir hayatı yaşamaktı seferler de bu anlayışa göre düzenlenmekteydi.

3.3 Ordu Teşkilâtı

Tamamı atlılardan oluşan ordu ağır bir disipline sahipti ve emir-komuta zincirindeki en ufak bir itaatsizlik dahi ölüm cezasıyla sonuçlanırdı. Asıl ordunun yanında yardımcı kuvvet olan temeler askerî yapı içindeki önemlerini korumaktaydı. Tarihin en çok korku uyandıran ordularından biri olmakla gurur duyduklarını pek çok yazışmadan ve elçilik heyetlerinin raporlarından biliyoruz. Hülegü (1256-1265), Abbasî halifesi Mustasım (1226-1258) ile Bağdat seferi öncesinde yazışmalarında ordusunu “gazabın ete kemiğe bürünmüş şekli” olarak tanımlamaktaydı. Avrupa’da ise dönemin düşünce yapısı

³¹² Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 83.

göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında halk Moğolların gerçekliğinden şüphe ederek onları mitolojik varlıklar olarak tahayyül etmektedir. 1240 yılında Batı Avrupa kaynaklarında Moğollarla ilgili bilinen ilk kayıtları Rahip Paris düşmüş, onları “Şeytan soyunun iğrenç güruhu” ve “*Tartarustan*³¹³ ipini koparmış şeytanlar” olarak tanımlamıştı.³¹⁴ Anlatılar eşliğinde Moğolların ancak oradan gelmiş olabileceklerini düşünmüşlerdir.

Ermeni kroniklerindeki tasvirler bu iddiaları güçlendirmektedir. Harput şehrindeki İncil’de yazılan notlarda Moğollar “hunhar, gaddar ve vahşi” insanlar olarak tanımlanırken Aknerli Grigor, Moğolların eşkâlini de tarif etmiştir. Onları “tuhaf suratlı” olarak tanımlamıştır. “Bunların başları öküz başı kadar büyüktü; gözleri kuş gözü gibi küçük, burunları kedinin ki gibi yassı, çeneleri köpek çenesi gibi çıkık, belleri karıncanın ki gibi ince, bacakları domuzunki gibi kısaydı ve hiç sakalları yoktu.”³¹⁵ Diğer bir Moğol tasviri benzer bir tarife sahip olmakla birlikte daha zarif kelimelerle yapılmıştı. Onlar geniş omuzlu, kaslı, büyük başlı, düz ama dağınık saçlı, çekik gözlü, geniş alınlı, seyrek sakallı, düz burunlu insanlardı.³¹⁶

1245 yılında Papa tarafından doğuya gönderilen keşişler arasında yer alan Simon de Saint Quentin, eserinde bozkırın bu gizemli halkının saç tıraşı hakkında detaylı bilgiler vermişti. “Başlarının tepeleri yakınına kadar tıraş olurlar; şakakları boyunca kulaktan kulağa iner saçları, at nalı biçiminde. Yeniden arka tarafta tıraş ederler ve uzun saçları ve arkada, kulak yakınında örgüleri yer alır. Onlarla birlikte olan herkes böyle tıraş olur, Kumanlar, Müslümanlar (*Saraceni*) ve diğerleri ancak yüzleri Tatarların yüzlerinden

³¹³ Tartaros, antik Yunan mitolojisinde Hades’in yönettiği yeraltındaki ölümler ülkesinin en derin yeridir. Bkz. Erhat, a.g.e., s. 279.

³¹⁴ Weatherford, a.g.e., s. 196.

³¹⁵ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2012, s. 23.

³¹⁶ Galtsyan, a.g.e., s. 83.

farklıdır.”³¹⁷ Simbat Sparapet, Kıbrıs Kralı Henry Luzinyan’a yazdığı mektupta Moğolları korkunç görünüşlü ve birbirlerine benzemeyen ancak çok iyi ok atan bir halk olarak tanımlamıştır.³¹⁸ Ermeniler’in Moğollar hakkındaki ilk izlenimleri doğudan gelen vahşi, gaddar, hunhar insanlar olduklarıdır.³¹⁹

Moğol ordusuna Cengiz Han ile gelen düzen ve disiplin Ermeni tarihçilerin dikkatini de çekmiş ve ordunun nitelikleri özellikle vurgulanmıştır. Genceli Kiragos, disiplin ve kabiliyetlerini överken Moğolları kopmak üzere olan bir fırtına, sel gibi akan bir yağmura benzetmiştir. Stepanos Orbelyan, Moğollardan profesyonel okçular diye bahsetmektedir.³²⁰ Aknerli Grigor’a göre de okçu milletin en büyük özelliklerinden biri disiplin ve her koşula uyum sağlayarak hedeflerinden vazgeçmemeleridir. Simbat Sparapet’in yeğeni Hetum Patmiç onların cesaretine ve dayanıklılığına işaret eder. İngiltere Hertfordshire’daki Aziz Albans Manastırında rahip Matthew Paris’in gözlemleriyle Moğollar “Yapı olarak kısa ve tıknazlar ama çok güçlüler; savaş meydanında yılmaz birer savaşçı, yorulmak bilmez birer işçiler.”³²¹

Ordu seferleri için kış mevsimini tercih etmekteydi çünkü sıcakların şiddetli olması ve nehirlerin taşması nedeniyle, yaz mevsiminde savaşmak mümkün değildi.³²² Genceli Kiragos gibi Pachymeres’te Moğolların, kışın sefere çıkma alışkanlığını kaydetmiştir. Zaman zaman gerçekleşen Bizans-Tatar ittifaklarını aktarırken ittifak ile ilgili “Kışın gelişle uygun bir ortam bulmuştu çünkü bu adamların kışın sefere çıkma gibi bir alışkanlıkları vardı” notunu düşmüştür.³²³

³¹⁷ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşif’in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Daktav, Antalya 2006, s. 11.

³¹⁸ Galtsyan, a.g.e., s. 113.

³¹⁹ a.g.e., s. 83.

³²⁰ a.g.e., s. 33.

³²¹ Weatherford, a.g.e., s. 197.

³²² Genceli Kiragos, a.g.e, s. 148.

³²³ Pachymeres, a.g.e., s. 63.

3.4 Silah ve Teçhizat

Moğol kültürünün temel dinamikleri atlarını beslemek için gür otlaklara sahip olmak, köle temini ve ganimet elde etmektir. Ele geçirdikleri ganimetlerin önemli miktarını ordunun kuvvetlendirilmesi için harcamaktaydılar. Moğol ordusunun ünlü generali Baycu Noyan ve İlhanlı hükümdarı Hülegü her fırsatta bunu dile getirmiştir. Ordunun teknik donanımına özellikle önem verilmiştir. Moğollar muhasarada kullanılan duvar kırıcı ve taş fırlatan makinelere sahipti.³²⁴ Yine kaynaklara göre Hülegü'nün Bağdat seferinde Moğol ordusundaki öldürücü Çin silahları da teçhizatlar arasındaydı. Çinli mühendisler bu aletleri alevli okları atmak için getirmişlerdi.³²⁵ Çin sahip olduğu barutu imparator değişikliklerinde ve çeşitli kutlamalarda eğlence amaçlı kullanmaktaydı, ancak onuncu yüzyılla beraber barut; silah teknolojisine ezberleri bozacak büyük yenilikler getirecekti. Aynı yüzyılda Çinliler, ateş mızrağına bağlı ve barut doldurulan bir tüpten mürekkep ilk alev makinasını geliştirmişti. Buna, insan vücudunu parçalayabilecek parçacıklar saçan başka düzenekler eklendi. Böylece bu silahların tahrip gücü artırılmış oldu. Yeni askerî teknolojiler karşısında daima dikkatli olan Moğollar, bu aletleri Avrasya'nın her tarafına yaydılar.³²⁶

Seferde bulundukları bölgenin kayaç ve toprak yapısı istedikleri gibi olmadığında yaratıcı çözümler bulmakta zorluk çekmiyorlardı. Gürgenç'te kaya parçası bulamadıkları için ağaçları kütükler halinde keserek nehirde bekletip suyu emmesini sağlamış ve daha sonra gülle olarak bunları kullanmışlardı. Yine malzeme tedariki gerektiğinde Gürgenç'te

³²⁴ Galtsyan, a.g.e., s. 33.

³²⁵ Özdemir, a.g.e., s. 273.

³²⁶ Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Çev. Yahya Kemal Taştan, Ötüken, III. Baskı, İstanbul 2018, s. 163.

edindikleri tecrübenin de etkisiyle hurma kütüklerini aynı usulle, yani suda bekletip ağırlaştırmak ve tahrip gücünü arttırmak suretiyle gülle gibi kullandılar.³²⁷

En korkunç oklar, ucuna demirden sivrilik takılanıdır; bunları ormanlık bölgedeki kabile demircileri sağlar onlara ve bazen zehir bulaştırdıkları da olur okun ucuna.³²⁸ Delip geçen Moğol oklarının tesiri okların ateşte ısıtılıp, tuzlu suya batırılmasından gelirdi. Kendilerini darbelerden koruyacak sert deriden yapılan, on kiloyu geçmeyen zırhlara sahiplerdi. İpek içlikler düşman oklarını tutar ve ipeğe takılan oklar zarar vermeden çıkarılırdı.³²⁹ Ömürleri at sırtında geçen Moğol süvarilerinin ipek içlik giymeleri konusunda aydınlatıcı diğer bir bilgiyi antropoloji profesörü Jack Weatherford'dan öğrenmekteyiz. Diyaframın çevresine sıkıca bağlanan dört metrelik bir ipek, organların yerinden oynamamasını sağlayıp mide bulantısını önlemekteydi.

Cengiz Han'ın yaya veya atlı her askeri yay, otuz adet ok, sadak, kılıç-kalkan, bulundurmakla yükümlüydü, ordunun diğer üyeleri mutlaka çadır, kürek, kazma, orak, testere, balta, nacak, kement, kamçı, su kabı, ok uçlarını keskinleştirmek için bilek taşı ve nehirden geçerken silahlarını kuru tutmak için yanlarında deri torba, iğne-iplik ve yemek pişirmek için derin bir kap getirip teftiş esnasında da göstermek zorundaydı. Ok ve yay, İskitlerin gorytu'sunu andıran bir deri heybede korunur.³³⁰

Yirminci yüzyıl tarihçisi Leo De Hartog'un verdiği bilgilerden Moğolların düşman askerlerini atlarından düşürmek için ucunda orak biçiminde bir kanca olan bir kargı taşıdıklarını öğreniyoruz. Bu bilgiyi Simon de Saint Quentin, on üçüncü yüzyıldan teyit etmektedir. Kiminin mızrağının ucunda kanca vardır.³³¹ Yine bozkır kavimlerinde âdet

³²⁷ Özdemir, a.g.e., s. 274-275.

³²⁸ Tanilli, a.g.e., s. 286.

³²⁹ Paulenz, a.g.e., s. 34.

³³⁰ Tanilli, a.g.e., s. 286.

³³¹ Simon de Saint Quentin, a.g.e., s. 22.

olduğu üzere her askerin üç ya da dört yedek atı olmak zorundaydı. Uzun mesafe kateden atlar çatlayacağından çarpışmaya dinlendirilmiş atlarla girilmeliydi.

Esirlerin durumu değişkenlik göstermekteydi. Eğer zanaat erbabı değilseniz, tercümanlık yapamıyorsanız, mühendislik beceriniz yoksa işgücünü de sağlayamıyorsanız durum oldukça kötüydü. Ayrılmış olanlar dışında muharebe esnasında surlara tırmanmaları için önce onlar öne sürülür ya da sınıflamanın dışında kalan tutsaklar canlı kalkan olarak kullanılırlardı.³³²

Tutumlardan etkilenirlerdi. General Çurmağın dili tutulup, konumunu Baycu Noyan'a devredinceye kadar görevini en iyi şekilde îfâ etmiştir. Çurmağın diğer Moğol generalleri gibi sefere gittikleri ülkelerin sınırlarına girmeden iyi bir şekilde karşılanmaktan hoşlanırdı. Korkup kaçanlara ya da sinsî saldırılarda bulunanlara güvenmezdi. Uygun tutum gösterilip, barış sağlandığında, misal Gürcü ve Ermeni ülkelerinde de önce ağır tahriplerde bulunulmuş, ardından barış tesis edildikten sonra vergilendirmeler yapıp, ülkenin hâkimiyeti hükümdarlarına yeniden iade edilmiştir. Cengiz Han Yasasında da belirtildiği üzere kendiliğinden teslim olan şehir ve memleketleri serbest bırakmayı, mabetleri ve ruhanileri severek onlardan vergi almamayı emrederdi.³³³ Aksi durumda ise mukavemet gösteren mevkiller korkunç bir katliama uğratılıyordu.³³⁴

Moğolların Batı seferi sırasında yolları Belh'e düşmüştür. Belh halkı onları iyi karşılamış ve Moğollarda bu halka zarar vermeyerek bir şihne atamalarının ardından seferlerine devam etmişlerdir. Zâve'ye geçtiklerinde ise aynı nezaketi bu halktan görememişlerdir. Zâveliler muhtemelen Moğol savaşçıları veya atlarını beslemek

³³² Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge, İstanbul 2007, s. 57.

³³³ Vardan, a.g.e., s. 118.

³³⁴ Taneri, a.g.e., s. 39.

fethedilenlerin boyun eğdiğinin daha da önemlisi, Cengiz Han'ın komutası altında olduklarının göstergesi olduğundan askerlere erzak vermek istememiş olabilirler.³³⁵ Kendilerinden yiyecek isteyen Moğolları geri çeviren bu halk Moğol ordusunun kale önünden ayrıldığı sırada Zâvelilerin kale surlarına çıkıp davul zurna çalarak eğlenmeleri üzerine geri döndüler ve kaleyi üç gün kuşattılar.³³⁶ Çetin geçen mücadeleler neticesinde kale düştü ve içeri giren Moğollar, katliam yaparak şehirden erzaklarını temin edip yollarına devam ettiler.³³⁷

Yasada da yeri olduğu üzere küçük kiliseler ve din adamlarına tanınan vergi muafiyeti ile halklar arasında yeniden antlaşma sağlanmıştır. İlhanlı ve Altın Orda Devletinde de pek çok dinin mabedine saygı gösterilir ve din adamlarına dokunulmazdı. Dinlere müdahale edilmedi.³³⁸ Hatta kiliselere ve din adamlarına hakarete bulunanların cezası idamdır. Mengü Timur'un yarlığında da bilindiği üzere kiliselere ait topraklar, ormanlar, bahçeler vergiden muaftır.³³⁹ Moğolların farklı dinlere hoşgörülü yaklaşımı nedeniyle Papa IV. Innocent Moğol Hanlığına bir din adamı olan Plano Carpini'yi göndermiştir. Çok merak ettikleri ve Hristiyanlığa çekmeye çalıştıkları Moğollara, Carpini sayesinde ulaşmışlardır. Bu sayede Carpini Moğol İmparatoru ile tanışan ilk Avrupalı sıfatını taşımıştır.

3.4.1 Moğol Ordusunun Savaş Teçhizatı

Temel silahlar ok ve yay olmakla beraber bunlarla birlikte kılıç, meç, mızrak, gürz, balta, hançer, kale surlarına tırmanmak için kement³⁴⁰, zehir ve duman topu güller

³³⁵ Weatherford, a.g.e., s. 42.

³³⁶ Coşkun Erdoğan, *Harezmşahlar Anuşegin'den Celâleddin'e*, Selenge, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 110.

³³⁷ a.g.e., s. 110.

³³⁸ Golden, a.g.e., s. 139.

³³⁹ Galtsyan, a.g.e., s. 89, dipnot 282.

³⁴⁰ *Aristoteles'ten Savaş Âdâbı ve Ahlâkı*, s. 117.

kullanılmaktadır.³⁴¹ Özellikle Avrupalı şövalyelere karşı kullanılan bu güller birdenbire iğrenç kokulu bir duman bulutu salarak, Lehistanlı askerlerin bayılmasına, böylece savaşamaz hale gelmesine neden oluyordu.³⁴²

3.4.2 Savunma Teçhizatı

Mücadeleler esnasında iyi bir zırhınızın olması sadece hayatta kalmanızı sağlamaz aynı zamanda devletinizin gücünü de temsil eder. Moğol savaşçıları gibi atları da pullu zırhlarla korunurdu.³⁴³ Kalkan ve miğfer ise savunma için kullanılan diğer önemli donanımlar arasındaydı.

3.4.3 Kuşatma Silahları

Çin'den silah ithal ettikleri gibi bunları kullanabilecek uzmanları da getirtmişlerdi. Mancınıklar, dev yaylar, neft çömllekleri ve şişeleri, kule, kemend, sapan ve çeşitli duvar deliciler sefer silahları arasındaydı. Mancınıklarla düşmanın kafasını karıştırmak için havai fişek de atmışlardır.³⁴⁴

3.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

3.5.1 Askerî Reformlarla Orduyu Yenilemek

İlhanlılar karşılarında bir türlü galibiyet sağlayamadıkları Memlûkler'i Vâdî el-Haznedâr Savaşı'nda (23 Aralık 1299) Gazan Han'ın reformlarının etkisiyle yenmişlerdi.

³⁴¹ Richard A. Gabriel, *Cengiz Han'ın En büyük Komutanı Sübütaı*, Çev. Merve Tosun, T&K Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2017, s. 49.

³⁴² Weatherford, a.g.e., s. 201.

³⁴³ Paulenz, a.g.e., s. 34.

³⁴⁴ Gabriel, a.g.e., s. 49.

Osman G. Özgüdenli Gazan Han tahta oturduğu sırada, malî sistem yanında, askerin finansmanı ve buna bağlı olarak zırh ve silah üretiminin hemen hemen iflas etmiş olduğunu yazar. Dönem hakkında kendisinden en fazla malumatı aldığımız hem vezir hem tarihçi Reşîdüddîn Fazlullah ise silah ve askerî teçhizatın tedarikinde yaşanan dar boğaza sık sık işaret etmektedir.³⁴⁵ Reşîdüddîn'e göre, Gazan Han'ın reformlarından önce silah ve zırh üretimi yetersiz durumda olduğundan ordunun donanımı ağırlaştırıldı.

Mustafa Uyar, “İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı” adlı makalesinde İlhanlı ordusunun donanım bakımından ulaştığı olgunlaşmayı vurgulamaktadır. Önemli bir silah üretim merkezi olan Milan başta olmak üzere pek çok İtalyan şehir devletinden arbalet, miğfer, zırh, kılıç-kalkan, göğüslük, boyunluk gibi silah ve teçhizat satın alınmasıyla ve değiştirilen taktiklerin sonucunda İlhanlılar için başarı gelmiş ve bu teknolojiyi takip etmenin önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Hocamız İlhanlılar için zafere giden yolun evrelerini, adaptasyon sürecini, teşkilât, donanım ve stratejide yapılan değişiklikleri ve dönüşümü daha iyi kavrayabilmemiz için İlhanlı-Memlûk savaşlarını incelemiştir. Bu değişim bağlamında İlhanlı ordusunun donanımı ağırlaşmış, taktikleri de buna bağlı şekilde farklılaşmıştı. Gazan Han, Memlûkler ile yapılan önceki savaşlardan önemli dersler çıkarmış, aynı hataları bu savaşta tekrarlamamıştı. Gazan Han tarafından yapılan reformlar ve Batılı devletlerden gerçekleştirilen donanım ithali, savaşın sonucunu belirleyen diğer etmenlerden idi.³⁴⁶

³⁴⁵ Uyar, a.g.e., s. 77.

³⁴⁶ Uyar, a.g.e., s. 47-53.

3.5.2 Harita Kullanmak

İklim koşulları ve arazi yapısı hesaplanmadan yapılan askerî harekât başarısız olmaya mahkûmdur. Zeki Velidi Togan'a göre Cengiz Han'ın seferlerinde başarılı olmasının nedenlerinden biri de harita kullanmasıdır. Harita işlerinden Cuci sorumludur.³⁴⁷ Önlerinde bulunan haritalar, yakalanan esirlerden ve casuslardan toplanan bilgilere göre çizilmişlerdi.³⁴⁸ Aşırılıkların egemen olduğu, insanların ve hayvanlarının sürekli değişen havaya karşı mücadele verdiği topraklarda yaşadıklarından coğrafyanın öneminin farkındaydılar.³⁴⁹ Sürprizleri sevmez, fethedecekleri yerleri en ince ayrıntısına kadar bilmek isterlerdi. Sefer sırasında karşılaşılabilecekleri her ihtimali hesaba katarak tertiplerini tamamlarlardı. Harold Lamb, çarpışma esnasında sel bastığında bu ordunun her zaman karşı saftan daha hazır olduğunu kendilerine kalın keçeden barınaklar yaptıklarını, atları için keçe örtüler bulundurduklarını ve savaş mevzilerindeki suları akıtmak için kanallar açtıklarını anlatmıştır.³⁵⁰

3.6 Savaş Stratejisi

3.6.1 Yoksunluk Yaratma

Yaşadığı dönemin tarihî kayıtlarını tutan Genceli Kiragos, Tatarların Meyyafarikin'i mancınıklar ve diğer muhasara aletleri ile istilaları sırasında halkın yaşadığı açlığın iki seneden fazla süren bu muhasara neticesinde yaşanan kıtlığın tüm şiddetiyle kendini gösterdiğini ve açlığın insanî şefkat hislerini yok ederek sevginin yerini vahşet ve yamyamlığa bıraktığını yazar. Halk, açlıktan her türlü hayvanı yemeye,

³⁴⁷ A. Zeki Velidi Togan, *Çengiz Han (1155-1220)*, Kömen Teksir Bürosu, İstanbul 1970, s.62.

³⁴⁸ Gabriel, a.g.e., s. 107.

³⁴⁹ Weatherford, a.g.e., s. 47.

³⁵⁰ Harold Lamb, *Emir Timur*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, V. Baskı, İstanbul 2009, s. 85.

sonraları insan eti yemeye mecbur oldu, eti yenecek aciz ve zayıf kimse de kalmayınca baba oğlu, ana kızı paralamaya, dost dostunu yemeye başladı.³⁵¹ Aknerli Grigor hem kendi dönemini yazmış hem de eserinde kendinden önceki kaynakları kullanmıştı. Benzer bilgileri onun eserinde de okuyoruz. Meyyafarikin istilasında halkın açlık yüzünden birbirini yediğini yazar. Rivayete göre, bir eşekbaşının fiyatı otuz dirheme kadar yükselmişti.³⁵² Ermeni kaynaklarıyla ilgili en derinlikli çalışmaları yapan araştırmacı-yazar Galtsyan'da şehrin diğer kaynaklarda da yazıldığı gibi iki yıl muhasara altında kalmasıyla insanların çektiği kıtlığa değinmiştir. İnsanlar açlıktan birbirlerini yemeye başladılar. Bir litre insan etinin fiyatı 100 dekan idi.³⁵³ Müverrih Vardan'da şehrin muhasarası esnasında ahalinin kıtlıktan dolayı her türlü hayvanı yedikten sonra fakirleri, kendi evlâtlarını ve birbirlerini bile yemeye başladıklarını belirtiyor. Oranın başpapazı dahi açlıktan canavara dönmüş ve hemcinslerini yemişti.³⁵⁴

Georges Pachymeres'te Germiyanlı Alişir'in şehri muhasarası sırasında kalelere yiyecek girişini durdurarak dönemin en çok kullanılan düşmana kılıçtan ziyade açlıkla zarar verme taktiğini tercih ettiğini aktarmıştır. Gerçekten de kıtlık şehri tehdit etmeye başlamış bir eşek kafası bile pahalılaşmış, bir koyunun ya da domuzun boynunun kesilmesinden elde edilen kanlar bile bir altın *nomisma* eder olmuştu. Herkesin derdi açlığını biraz olsun hafifletebilmektir.³⁵⁵

3.6.2 Hendek ve Uçurumları Doldurmak

Moğollar, ele geçirdikleri esirleri çeşitli kategorilere ayırdıktan sonra elde kalanları kuşatmalarda kullanmaktaydı. Onlara savunma amaçlı olarak hendek açtırma,

³⁵¹ Genceli Kiragos, a.g.e., s. 137.

³⁵² Aknerli Grigor, a.g.e., s. 52.

³⁵³ Galtsyan, a.g.e., s. 45.

³⁵⁴ Vardan, a.g.e., s. 107.

³⁵⁵ Pachymeres, a.g.e., s. 90.

ağaç kesme, erzak taşıma ³⁵⁶, karla kaplı geçitlerin temizlenmesi, su ve gıda sağlamak gibi işleri yaptırmışlardır.³⁵⁷ Esirler savaş alanında yere düştükçe bedenleri hendekleri doldurur, düşmanın kurduğu savunma deliklerinden Moğolların daha kolay geçmelerini sağlarlardı.³⁵⁸ Makineler kullanılmadığı zaman Moğollar Otrar ve Buhara gibi müstahkem şehirlerin muhasarasında hendekleri toprak ve taşlarla doldurmak ve surlara yaklaşmak için yollar yapmak gibi daha basit çareler ve taktikler kullanıyorlardı.³⁵⁹ Gürgenç savunmasında da binlerce vatandaş şehrin hendeklerini doldurmuş ve ordunun üzerinden geçebileceği rampalar kurarak şehri kuşatmak için feda edilmişlerdir.³⁶⁰ Antik dönemde ve Ortaçağ'da savaş esirlerinden kalkan olarak istifade etmek sıkça baş vurulan bir uygulamaydı. Roma ve Bizans'ta esirlerini kanatların dışına dizerek kalkan olarak kullanmışlardır.³⁶¹

3.7 Taktik ve Hileler

3.7.1 Yürüyen Çalı

Moğolların en bilinen savaş taktiklerinden biriydi. Ani baskınlarda, çalı çırpıyla gizledikleri arabalarının arkasında barikat kurarlar ya da etrafa ok savurarak kaçarlar; bunu yapabilirler, çünkü dörtlüye giden atlarının üstünde arkaya dönmesini bilirler: Daha önce İskitlerin ve Partların da uyguladıkları korkunç bir taktiktir bu.³⁶² Temuçin'in

³⁵⁶ Weatherfort, a.g.e., s. 194.

³⁵⁷ a.g.e., s. 172.

³⁵⁸ a.g.e., s. 136-137.

³⁵⁹ Vernadsky, a.g.e., s. 57.

³⁶⁰ Gabriel, a.g.e., s. 49.

³⁶¹ Mavrikios, a.g.e., s. 138.

³⁶² Tanilli, a.g.e., s. 287-288.

Cengiz Han olmadan önce askerlerinin azlığından dolayı tercih ettiği saldırı türlerindendir. Taarruza geçen çok büyük ordular yerine, bu tip bir ilerleyişte dağınık düzendeki onarlı mangalar alacakaranlıkta değişik yönlerden, sessizce ve kendilerini göstermeden ilerleyebiliyorlardı.³⁶³

Turan taktiğini kendilerine özgü bir yorumla kullanırlar. Düşman ordusu, dört tarafından kısaç içine alındıktan sonra, en son yetişenlerden başlayarak davullarını çalarlar; büyük bir gürültü ve çığlıklarla, eş zamanlı bir biçimde taarruza geçerler. Başka bir usulde yuvarlak kalkan taşıyan askerler, ön saflara çıkarak attan inip ok atmaya başlarlar; hedefler isabetli vurulmaya başlandığında, düşmanın iki kanadı mutlaka bozulur; bu sırada, panik ve karışıklık meydana gelir; düşmanın bu durumundan faydalanarak taarruza geçerler.³⁶⁴

3.7.2 Yedek Atlar

Her Moğol'un beş adet ata sahip olması taktiklerinin en önemli kısmını oluşturmaktaydı. Bu atlar gösterişsiz ancak çok hızlı ve her türlü doğa koşuluna dayanıklıydı. Yaprak, hatta ağaç yiyebilen çok güçlü canlılar olduklarını Matthew Paris'in anlatısından öğrenmekteyiz. Avrupa'daki savaş atları, hız yapmaları veya savaş alanında çevik olmaları için değil, asil sürücülerinin geçit törenlerinde ağır zırhlarını taşıyacak şekilde, âdeta güç gösterisi yapmaları için yetiştiriliyordu.³⁶⁵ Moğolların Avrupa seferinde Rus aristokratların daha çok törenler ve gösterilere uygun olan iri atları, küçük, hızlı ve manevra kabiliyeti yüksek Tatar atlarıyla mücadele edememiştir. Keşiş Simon de Saint Quentin "Nallanmamış atları vardır ne de dizginlidirler atlar; çok iyi

³⁶³ Weatherford, a.g.e., s. 105.

³⁶⁴ Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, Çev. Ankhbayar Danuu, Haz. Mustafa Uyar, Ötüken, İstanbul 2012, s. 148-149.

³⁶⁵ Weatherford, a.g.e., s. 189.

terbiye edilebilirler, dayanıklıdır, iğdiş edilmişlerdir ve yarık burun delikleri vardır”³⁶⁶ sözleriyle Moğol atlarının hem fiziksel hem de karakteristik özelliklerini tasvir etmektedir.

Atlar aynı zamanda Moğolların tozu dumana katıp, panik oluşturmada da büyük rol oynamaktaydı. Süvarilerin oluşturduğu toz bulutu yükselirken, atılan naralarla beraber halk üzerinde psikolojik baskı oluşturulmaktaydı. Özellikle yayılan abartılı hikâyelerde bazı bölgelerin yoğun bir mücadele yaşanmadan ele geçirilebilmesini sağlamaktaydı. Moğollar, aldatma tekniklerinin her çeşidini uyguladıkları gibi haklarındaki yaygaraların işlerini ne kadar kolaylaştırdığının da bilincinde olarak bu söylentilerin yayılmasını bizzat sağladılar.³⁶⁷

3.7.3 Su İçinden Yol Yaptırmak

Otrar’da Cengiz Han’a ait bir ticaret kervanının yağmalanıp, elçilerin öldürülmesi dolayısıyla gerçekleşen vakada Cebe ve Sübetay’ın da dahil olduğu her biri sultanın askerlerinden bin kişiye bedel otuz bin kişilik bir ordu harekete geçmiştir. Ermeni müverrih Simbat Sparapet’in aktarımında sultanın kaçıışı ve Moğolların onu ele geçirme çabaları biraz daha farklıdır. Harezmsâh nehrin karşı tarafına geçti. O, Moğolların kendisini yakalayamayacağını düşünüyordu. Tatarların hanı Cengiz, sandalları birbirine bağlayarak bir köprü yaptı ve Seyhun’u geçerek dört gün süren kuşatmadan sonra Semerkant şehrini ele geçirmeye muvaffak oldu. Cebe, Muhammed Alâeddîn’e karşı savaşta 50.000 kişiye taş taşırtıp yol yaptırttı. Bu iş için 50 bin kişilik muazzam esir ordusu emre hazırды.³⁶⁸ Adaya gelmek için su içinden taş yol yaptırmak yorucu fakat sonuca ulaştıran bir taktikti.

³⁶⁶ Simon de Saint Quentin, a.g.e., 11-12.

³⁶⁷ Özdağ, a.g.e., 153.

³⁶⁸ Taneri, a.g.e., s. 124.

3.7.4 Öncü Kuvvetlerle Orduları Yıpratmak

Bu birimler savaşların kazanılmasında ya da kaybedilmesinde hayatî bir rol oynamaktadır. İleriye gönderilen bir öncü kuvvet düşman ordunun asker sayısı, teçhizatı ve savaşta izleyeceği stratejiyi anlama yönünde katkı sağlar. Casuslar ve keşif kolları da bu kuvvetlerle birlikte istihbarat toplamada yeterli olmalıdır aksi takdirde yenilgi kaçınılmaz olur. Casuslar savaşın en önemli unsurlarıdır ve ordunun hareket kabiliyeti onlara bağlıdır.³⁶⁹ Keşif birliklerinin ordudaki yeri oldukça önemlidir. Bu askerî birlikler sadece düşmanın durumu hakkında bilgi getirmezler, aynı zamanda ordunun ilerlediği yol üzerindeki tehlikeler, erzak ve su temin edinilebilecek bölgeler ve konaklama yerleri hakkında bilgi de toplarlardı.³⁷⁰

Savaş öncesinde araziye hâkim olmak için keşif birlikleri gönderilir. Ülkenin arazi koşullarını bilmeden-dağlarını, ormanlarını, tuzaklarını, bataklıklarını, yarıklarını, hendeklerini-tanımadan ordumuzu buraya süremeyiz.³⁷¹ Bu bilgileri casuslar ve keşif kolları getirdiği için ordudaki yerleri vazgeçilmezdir.

3.7.5 Mübareze (Teke Tek Dövüş)

Batıda da antik dönemden beri pek çok örneği görülen bir dövüş usûlüdür. Teke tek savaşlarda saldırı silahı olarak mızrak, gürz, kılıç, bıçak, kamçı, yay, kement ve sapan kullanılırdı. Zırh, miğfer ve kalkan ise savunma aletlerini oluştururdu.³⁷² Mengü Kağan ve Hülegü'nün adamları mübarezeye tutuştuğunda Mengü'nün adamı Boga'nın ürkütücü görüntüsü nedeniyle onunla dövüşecek olan Hülegü'nün dövüşçüsü Sadun bile rakibi

³⁶⁹ Sun Tzu, a.g.e., s. 64.

³⁷⁰ Kesik, a.g.e., s. 131.

³⁷¹ Sun Tzu, a.g.e., s. 55.

³⁷² Abdullah Duman, *Mübareze*, Ayışığı Kitapları, I. Baskı, İstanbul 2020, s. 18.

*korkunç görünümlü ve çok kuvvetli Boga'nın kazanacağını düşünmektedir. Boga; boyu çok uzun, omuzları geniş, boynu bir mandaninki gibi olup, elleri ayı pençesine benzeyen ve günde bir koyun yiyen bir adam olarak tasvir edilmiştir. Üç saat güreşmelerinin ardından son bir hamleyle Sadun bu iri cüsseli adamı yere sermeyi başarmıştır. Bunun sonucu olarak Hülegü tarafından birinci pehlivanlığa yükseltilmiş ve Sasun bölgesinin idaresi kendisine verilmiş ve yine Hülegü tarafından dokuz günaha kadar affedilme hakkını kazanmıştır.*³⁷³

3.7.6 Kafataslarından Ehramlar Oluşturmak ve Düşman Kafatasını Sırık Ucunda

Sallandırma

Cesetlerin görüntüsü, yaydıkları koku halka dehşet verir ve korku yaratır. Moğolların, Sir Derya bölgesinde Sıgnak şehrinde yaptığı katliamdan 200.000 kadar insanın çürümüş ceset parçaları ve kokusu halkı korkuturken, düşman ordusunun mâneviyatını da çökertmiştir. Buna bir de yapılan kıyımın ardından dehşeti anlatması için özellikle sağ bırakılanlar eklenince karşı tarafın direnci iyice kırılmıştır. Pekin seferide elçi heyetlerinin zihinlerinde derin izler bırakmıştır. Maktullerin kemikleri bir dağ gibi yığılmıştı. Topraklara insan yağı bulaşmıştı.³⁷⁴

3.7.7 Ruh Sancaklarını Göstermek

Jack Weatherford'a göre Moğollar, en iyi atlardan aldıkları tüyleri mızrağın sapına bağlayarak *sulde*³⁷⁵ denen ruh sancakları yaparlar, bu yolla savaşçıların ruhlarının öldükten sonra sonsuza kadar bu tutamlarda yaşayacaklarına inanırlardı. Savaşçı

³⁷³ Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2012, s. 59-61, dipnot 130.

³⁷⁴ Özdemir, a.g.e., s. 77.

³⁷⁵ Moğolca tuğ ve aynı zamanda Moğol mitolojisinde savaş tanrısı. Bkz. Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik, I. Baskı, İstanbul 2021, s. 120, dipnot 91.

hayattayken, at kılı sancağı onun kaderini taşır, öldüğünde ise ruhu olurdu.³⁷⁶ Kendilerine muhalif klanlar içinde eski liderlerin ve atalarının sancaklarını göstererek ruh sancaklarının önünde hayvan kurban ederlerdi. Karşı taraf, ortak atalarının ruh sancaklarını gösterdiğinde diğer taraf savaşmaya razı olmuyordu.³⁷⁷ Kullanılan bu psikolojik taktik sayesinde mücadele etmeden rakip klanlar himaye altına alınabiliyordu.

3.7.8 Şamanlar, Kâhinler, Müneccimler ve Falcıların Kullanılması

Öncelikle *Ebedi Semanın onayı*, Şamanist alâmetlerin yorumlarıyla alınır. Devletler ve hükümdarlar bu insanların görüşlerine itimat ederlerdi. Olumlu alâmetler teşebbüslerin yerindeliğini gösterirdi.³⁷⁸ Hülegü, *Tuin* olarak adlandırılan putperest kâhinlere inanır ve onların emrine göre savaşa çıkar veya çıkmazdı. İlhan orada dua ederdi ve kâhinler istediklerini büyü yolunu kullanmak suretiyle ona yaptırırlardı.³⁷⁹

3.7.9 Hainler Vasıtasıyla Kaleleri Ele Geçirmek

Azerbaycan sınırlarına kadar gelerek Anadolu Selçukluları ile komşu olan Moğol ordusu yetenekli ancak bir o kadar da acımasız Moğol komutanı Baycu Noyan'ın 40 bin askeriyle ve tahakkümleri altındaki Gürcü ve Ermeni birliklerinin de desteğiyle Anadolu Selçuklu Devleti'nin stratejik konumdaki şehri Erzurum'a gelmiştir. Erzurum yüksek ve kalın surlarına güvenerek Moğollara direnmiştir. Erzurum Sübaşısı Sinaneddîn Yakut şehrin savunmasını üstlenmiştir. Alâeddîn Keykubâd topraklarını günbegün genişleten Moğolların istilâ hareketinin kaçınılmaz bir sonucu olarak Anadolu'nun da bu tehlike ile karşılaşacağını öngördüğünden Erzurum'a bir garnizon yerleştirerek şehre silâh ve erzak

³⁷⁶ Weatherfort, a.g.e., s. 14.

³⁷⁷ a.g.e., s. 89.

³⁷⁸ Paulenz, a.g.e., s. 34.

³⁷⁹ Vardan, a.g.e., s. 117.

tedarikinde bulunmuştur. Ancak sultanın ölümünden sonra onun politikaları terk edilerek II. Gıyâseddîn Keyhüsrev bu garnizonu şehirden çıkararak Türkmen isyanlarıyla görevlendirmiştir.

Bu esnada Baycu Noyan, kış mevsiminin yaklaşması ve Erzurum'un direnişinin kuşatmayı zorlaştırması nedeniyle çekilmeyi düşünmüştür. İbn Bîbî'ye göre Erzurum şihnesi Şerefeddîn Duvînî, Baycu Noyan'a şehri teslim edebileceği haberini göndererek, onunla bir antlaşma yapmak istediğini bildirince Noyan cephesinde durum değişmiştir. Alcak Duvuni, kendi eşkıyalığına ve yolsuzluklarına her zaman engel olan, zulüm ve adaletsizliğine izin vermeyen Emir Sinaneddîn'e -Allah rahmet eylesin-duyduğu kin yüzünden Baycu Noyan'a mektup ve haberci göndererek, "Eğer benim ve adamlarımın canımıza ve malımıza dokunulmayacağına dair Baycu Noyan güvence verir ve bu konuda bir yazı gönderirse, geceleyin koruması bana bırakılmış olan burçtan askerleri yukarı çekerim. Onlar yukarı çıkınca aşağıya inip kale kapılarının (dervaze) kilitlerini tokmakla kırarlar, dışarıdaki ordu şehre girer ve istedikleri gibi muhaliflerini ezer" dedi.³⁸⁰

Adı kayırma, iltimas ve rüşvet ile anılan Şerefeddîn Duvînî'nin Sübaşı Sinaneddîn Yakut ile de arasının iyi olmadığı bilinmektedir. Ailesiyle birlikte kendisine aman verilmesi durumunda Baycu Noyan'a yardım edeceğini söylemiştir. Duvînî'nin bu teklifi komutan tarafından olumlu karşılanmış ve antlaşma Şerefeddîn Duvînî'nin istediği koşullarla yapılmıştır.

Baycu Noyan'dan kendisi ve ailesine dokunulmayacağına dair söz aldıktan sonra müdafaa ettiği burç üzerine Moğol askerlerini çıkarttı.³⁸¹ Zanaatkârlar, mühendisler, âlimler ayrılarak kalanlar kılıçtan geçirilmiş, Erzurum daha sonra yeniden iskân edilmek üzere yakılıp yıkılmış ve bu esnada gayrimüslim tebaanın mabetleri de yıkıma uğramıştır.

³⁸⁰ İbn Bîbî el-Müneccime, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil-Umuri'l-Ala'ıyye (Selçuk Nâme)*, C. II, Çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, I. Baskı, Ankara 1996, s. 62.

³⁸¹ Deniz, a.g.e., s. 56

Bu katliamdan sadece Moğolların Hristiyanlara olan sempatisi nedeniyle Hristiyan ahali fide ödeyerek kurtulmuştur.

Esirler arasında yer alan Sinaneddîn Yakut işkence ile mal varlığının tümü öğrenildikten sonra zincirlenmiş bir şekilde Baycu Noyan'ın karşısına çıkarılır. Baycu Noyan, kendisine bu kadar malı mülkü olduğu halde neden asker tutmadığı yönündeki soruyu Yakut'a sorar. Aynı soruyu bundan bir müddet sonra Hülegü, Abbasî halifesi Mustasım'a soracaktır. Hülegü, halifeyi eleştirir; “Kaygısızca oturup yiyip içmene bakmışsın.” Gerçek hazinenin iyi bir ordu olduğuna inanan Hülegü, aç bırakılan halifenin haddi hesabı olmayan hazinesinden kırmızı altın, zümrüt, elmas ve altından oluşan bir tepsi dolusu zenginliği halifenin huzuruna getirtir. Hülegü: “Bunlar altın, ye de açlığın ve susuzluğun gitsin, doy” dedi.³⁸² Tarih tekerrür eden olaylarla doludur. Sinaneddîn Yakut, bu mülklerin bir gün zaten kendisinin olacağı yönünde politik bir cevap verse de ailesi ve maiyeti ile birlikte öldürülmüştür. Cengiz Han'dan kalma bir gelenek olarak Moğollar kendi halkına ihanet eden kişiye güvenmez ve ihanet kimden gelirse gelsin asla affedilmez.

3.7.10 Planlarını Gizlilik İçinde Yürütmek

Kaynaklara göre Abbasî halifesi Mustasım'ın Veziri İbnü'l Alkamî ve İlhanlı hükümdarı Hülegü ittifakı söz konusudur. İbnü'l Alkamî saçlarını tıraş ettirdiği bir casusun kafa derisi üzerine yazı yazılmak suretiyle mesajını Hülegü'ye ulaştırmıştır. Mesajın görünmemesi için bu kişinin saçları uzatılmış daha sonra Hülegü'ye gönderilmiştir. Mektup, Hülegü'yü Bağdat'a Abbasî Hilafeti'ne son vermeye davet ettiği

³⁸² Aknerli Grigor, a.g.e., s. 52.

gibi, mesajı başında taşıyan adamın derhal öldürülmesini de talep ediyordu.³⁸³ Sonuç olarak vezir büyük bir gizlilik içinde casusunu ulaştırmıştır.

3.7.11 Orduya Talim Yaptırmak İçin Sürek Avları

Cüveynî'nin anlatımına göre Cengiz Han'ın askerlerini her fırsatta ava teşvik etmesinin altında yatan onların ok atma, savaşma ve zorluklara alışma yeteneğini geliştirmektir. Moğollarda av merasimlerinin savaş yeteneği yanında, zorunlu ve iktisadî bir tarafı vardı. Ordu ve sarayı et ile doyurmak için, zorunlu olarak her yıl kış aylarında büyük sürek avları yapılıyordu.³⁸⁴ Cengiz Han avı hayatî bir iş sayardı ve onun eğitiminin ve öğretiminin gerekli olduğunu söylerdi. Avın çemberini bir ay, iki ay ve üç ayda daraltırlar çemberin dışına çıkmamasını sağlayarak avı aşamalı olarak öne sürerler. Askerler çemberin etrafında omuz omuza ayakta dururlardı.³⁸⁵ Çemberin içinde aralarında tehlikeli vahşi hayvanların da bulunduğu pek çok hayvan yer alırdı. Moğollar bu yaptıkları çember daraltma işine, halka anlamına gelen *nerge* veya *çerge* derler³⁸⁶ çemberin git gide daraltılmasının ardından içeri girip, kaçacak yeri kalmayan hayvanları oklardı.

Askerler ormanlara ve kırlara dağılırlar, yaban hayvanlarını önlerine katarak içinde bulundukları çemberi daraltmak suretiyle hayvanların tümünü merkeze doğru sürüklerler. Hem bir idman hem de erzak temini olarak değerlendirebileceğimiz sürek avı hayvanların çemberin ortasında toplanmasıyla ilk oku hanın atmasının ardından rütbesine göre diğer askerlerin avlanmasıyla sona erer. Avın ardından sözü geçen yaşlılar hayatta kalmayı başarmış yaralı hayvanların ormana salınması için Cengiz Han ile görüşürlerdi.

³⁸³ Özdemir, a.g.e., s. 291; Neagoe, a.g.e., 202; Weatherford, a.g.e., s. 153.

³⁸⁴ Karakuş, a.g.e. s. 135.

³⁸⁵ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s.86-87.

³⁸⁶ Karakuş, a.g.e., s. 150.

Av döneminde avladıkları hayvanların eti ile yetindikleri için fazladan koyun kesmezler.³⁸⁷ Kuralları Cengiz Yasası'nda belirlenmiş olan süre avları, bir ila üç ay müddetince devam ederdi.³⁸⁸

3.7.12 Korku ve Sindirme Politikası

Cengiz Han'a atfedilen bir söze göre; “Korku, sınırları bekleyen en iyi askerdir.”³⁸⁹ Bu söz Moğolların egemenliklerini ne üzerine kurduklarını açıkça anlatmaktadır. Sert ve acımasız ortamlarda, toplumlarda büyüyenlerin sertlik anlayışı diğerlerine göre oldukça farklıdır.³⁹⁰ Korku ve panik ordunun içine girdiğinde mantık ve cesaret kaçar. Korkunun en tehlikeli olanı, hiç kuşkusuz bilinçaltına yerleşen ve kolayca silinip atılamayan kalıcı korkudur.³⁹¹ Moğollar farklı uluslardan ve dinlerden pek çok halkı tebaaları arasına katmışlardır. Bunu başarmalarının nedeni de büyük ölçüde uyguladıkları sindirme politikasıdır. Zira, bu tür kuşatmalarda, şehir surlarının önündeki ekili ve dikili sahaların tahrip edilmesi, şehir halkının direncini ve cesaretini kırıyor ve böylece şehrin düşmesini kolaylaştırıyordu.³⁹² Halklar Moğollara direnmeyi ve kendilerini onlardan korumayı ya da kaçmayı dahi düşünemeyecek hale getirilmişlerdir. Moğolların daha önceki yağma seferlerine, yıkımlarına ve katliamlarına maruz kalan halkların başından geçenler diğer halklar üzerinde de korku yaratmıştır.

1220’de Moğol ordusu tarihin yapraklarına hiç unutulmayacak bir katliamı yazdırmıştır. Tarihe Otrar Vakası olarak geçen hadise Cengiz Han’a ait ticaret kervanının

³⁸⁷ Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, Çev. Ankhbayar Danuu, Haz. Mustafa Uyar, Ötüken, İstanbul 2012, s. 111.

³⁸⁸ a.g.e., s. 39.

³⁸⁹ Suçıkar, a.g.e., s. 178.

³⁹⁰ a.g.e., s. 170.

³⁹¹ Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan, V. Baskı, Ankara 2019, s. 136.

³⁹² Koca, *Selçuklular’da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan, I. Baskı, Ankara 2005, s. 228.

casusluk töhmetiyle ³⁹³ yağmalanıp, elçilerin bir kısmının öldürülmesidir. Kaynakların tamamının cinayet olarak niteledikleri bu katliamın sebebi, İnalıcık'ın mal hırsı idi. Elbette Cengiz Han hemen tahkikata başlamıştır ve bu olayı haince ahit bozma olarak değerlendirmiştir.³⁹⁴ Cengiz Han Alâeddîn Muhammed (1200-1220)'e yeni bir elçilik heyeti göndererek Terken Hatun'un akrabasından Gayır Han lâkabını taşıyan Otrar Valisi İnalıcık başta olmak üzere faillerin tümünün kendisine teslim edilmesini istemiştir.³⁹⁵ Ancak anlaşma yolları Sultan Muhammed tarafından kapatıldıktan sonra Cengiz Han, imparatorluğuna ait kervanlarının yağmalandığı, elçilerinin öldürüldüğü ve devletin aşığalandığı Otrar üzerine sefere çıkmıştır.

Milletlerarası hukuk anlayışına göre elçilerin dokunulmazlıkları söz konusuydu. Onlar devleti temsil ettikleri için öldürülmeleri ya da herhangi bir olumsuz muameleye maruz kalmaları savaş sebebi sayılmaktaydı. Tarih de bunun çeşitli örnekleriyle doludur. Mesela 568'lerde Sasani şahının Kök Türk elçilerini zehirletmesi bir savaş sebebiydi. 1468'lerde Ak Koyunlu beyi Uzun Hasan'ın, elçilerle Ebu Said Han'a yolladığı atların orada kasten ürkütülmesini dahi o; "atı ürkütmek, devleti ürkütmek" şeklinde yorumlamıştır ki, zaten bundan kısa bir süre sonra iki bey arasında büyük bir savaş yaşanmıştır." ³⁹⁶

Cengiz Han 1220 yılı başlarında müelliflerin belirttiği 150-200 bin civarında askeri ile Otrar'a gelmiştir ve ülkenin en güçlü noktalarını aynı anda tazyike başlamıştır.³⁹⁷ Bazı kaynaklarda iki ordunun sayısı olarak birbirine denk olduğu yazılırken bazılarında büyük kısmı düşük kaliteydi notu düşülmekle beraber Harezmsâhların

³⁹³ Taneri, a.g.e., s. 38.

³⁹⁴ Yazıcı, a.g.e., s. 363.

³⁹⁵ Taneri, a.g.e., s. 38.

³⁹⁶ Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Berikan, IV. Baskı, Ankara 2011, s. 215.

³⁹⁷ Yazıcı, a.g.e., s. 366.

ordusunun daha kalabalık olduğu belirtilir.³⁹⁸ İntizam ve inzibat bakımından Moğol ordusu, Harezmşâhlarınki ile mukayese edilemeyecek kadar mükemmel idi.³⁹⁹ Alâeddîn Muhammed'in kendisinin dahi Cengiz Han'ın ordusunun galip geleceğine inandığını ve hezimetin ardından Hazar denizindeki Abeskun adasına kaçtığını biliyoruz.⁴⁰⁰ Ancak Cebe su içinden taş yol yaptırmak için 50.000 kişiyi görevlendirip amacına ulaşmış sultanı yakalamıştır.

Gürgençliler kendilerini, Moğollara karşı büyük bir cesaret ve inatla savundular.⁴⁰¹ Altı ay kadar süren kuşatmadan sonra Moğollar Otrar'ı ele geçirmişlerdir. Binlerce asker öldürülmesine rağmen Vali İncık, Cengiz Han'ın emri gereği canlı olarak kendisine getirilmiştir. Diğer askerler öldürülürken onun canlı kalmasını sağlamak bile başlı başına bir başarı örneğidir. Kaza ile dahi kendisine ok isabet etmemiş, ağır bir yarası olmamıştır. Vali İncık Moğollar ile ilgili anlatılardan yola çıkarak başına gelebilecekleri muhtemelen bilmektedir tüm askerlerini kaybedene kadar cansiperâne bir mücadele vermiştir. Bulunduğu kalede İncık, kılıcı elinden düşürüldükten sonra dahi Moğol askerlerine cariyelerin verdikleri kiremitleri atarak mukavemet gösterdi.⁴⁰² Ancak kaçınılmaz sondan kurtulamamıştır. Moğollar İncık'ı zincirleyerek Cengiz Han'a götürmüşlerdir. İncık'ın infazı ise Ortadoğu tarihçileri Cüneyt Kanat ve Peter Frankopan'a göre kulağından erimiş maden dökülerek gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarda Harezm seferi ya da Batı seferi olarak geçen Otrar Vakasında sokaklarında hiçbir canlı sağ kalmayana kadar kıyım yapılmıştır. Yalnız Harezmşâhlar Devleti'nin ani ve korkunç bir şekilde yıkılması ile de kalmayarak, İslâm dünyasında yüz binlerce Müslüman'ın ölümüne, birçok şehirlerin yanıp yıkılmasına sebep olan ve daha birçok tarihî neticeler

³⁹⁸ Vernadsky, a.g.e., s. 57.

³⁹⁹ Taneri, a.g.e., s. 39

⁴⁰⁰ Gökbörü, a.g.e., s. 477.

⁴⁰¹ Taneri, a.g.e., s. 42.

⁴⁰² Erdoğan, a.g.e., s. 94.

doğuran bu savaşta Alâeddîn'in mesuliyeti çok büyüktür.⁴⁰³ Cengiz Han elçileri nezdinde imparatorluğunun uğradığı tahrik ve aşağılanmayı cezasız bırakmamış Sıgnak, Merv, Cend, Benâkent, Hocend, Horasan, Belh, Tirmiz, Herat, Semerkand, Buhara, Harezm'in başkenti Gürgenç ve vakti zamanında Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah ile Tekiş'in arasını açmış Hemedan'ı ele geçirmiştir. Uluslararası ticarette söz sahibi bu şehirler Moğol saldırılarından sonra uzun süre kendilerini toparlayamamışlardır.

3.7.13 Seferlerini İyi Planlar ve Hazırlıklarını Uygun Şekilde Tamamlarlar

Cengiz Han'ın Harezmşâhlar üzerine sefere çıkmadan önce her ihtimali düşünüp öldüğü takdirde yerine imparatorluğunu bırakabileceği oğlunu seçtiğini biliyoruz. Kibri, zekâsı, yeteneği, kararlı oluşu ve adâleti üçüncü oğul olmasına rağmen Ögedey (1229-1241)'i vârisi olarak seçmesinde etkili olmuştur.⁴⁰⁴ Vârisini belirledikten sonra Harezm seferi öncesi diğer hazırlıklarını yapmıştır. İyi hazırlandığının göstergesi 1219 yazını İrtiş Nehri kenarında geçirerek, bütün kuvvetlerini topladıktan sonra harekete girişmesidir (1220).⁴⁰⁵

3.7.14 Yam Teşkilâtı

Kaynağını Türk haberleşme geleneğinden alan bu teşkilât Moğollarda *yam*, İslâm coğrafyasında ise berîd olarak bilinmekteydi. Haber, emir ve her türlü iletişim faaliyetleri bu teşkilât sayesinde hem hızlı hem de güvenli bir şekilde gerçekleştirilirdi. İlk uluslararası posta sistemi olan *yam* vasıtasıyla aynı zamanda vergiler de sistemli bir şekilde toplanmış olurdu.⁴⁰⁶ Dolayısıyla bu haberleşme ağı içerisine komutanların da

⁴⁰³ Taneri, a.g.e., s. 38; Biran, a.g.e., s. 83-84.

⁴⁰⁴ Habibe Temizsu, *Yasak*, Ötüken, I. Baskı, İstanbul 2018, s. 98.

⁴⁰⁵ Taneri, a.g.e., s. 38.

⁴⁰⁶ Weatherford, a.g.e., s. 17.

dahil edildiği çok fonksiyonlu bir sistemdir. Bu bakımdan daha büyük ordu birliklerinin kumandanlarının her biri ayrı zamanda mintikasının sivil valisi olmuştur.⁴⁰⁷

Yam teşkilâtı haberleşmenin yanı sıra bir casusluk ağıydı. Belli noktalarda 40-50 km. gibi duraklar oluşturulur ve bu yolculuğu yapan habercinin atı değiştirilir, dinlendirilir, karnı doyurulur, yatacak yer verilir ve kendisine hizmetinden ötürü çeşitli kolaylıklar sağlanırdı. Bazı posta istasyonlarında yedek atların yanında yedek posta binicilerinin de bulunduğu bilinmektedir.⁴⁰⁸

Cengiz Han, devletin en mühim muvasala yollarında beher menzili bir günlük mesafede olmak üzere posta istasyonları (*yam*) kurulmasını emretti. Yirmi beygire kadar hayvan bulundurulmasını şart koştu. Ögedeyde ikinci kurultayda menzilleri tayin ederek hükümdar hanedanının prensleriyle irtibatı temin için hususi bir posta müdürü (Amir) nasbetti.⁴⁰⁹

Cengiz ulusu, kendi sistemini kurmadan önce kontrolü sağlayabilmek için ilk etapta şehri harap etmekte daha sonra yeniden imar etmekte ve kendilerini de şehir halkına bir kurtarıcı gibi sunmaktaydı. Aknerli Grigor, Hülegü'nün Ermeni coğrafyasındaki istilalarını anlatılırken *yam* teşkilâtının önemini göz ardı etmemiştir. İmar edilmiş köye mensup, biri küçük ikisi büyük olmak üzere üç aile reisi seçerek, onları *Yam* tayin etti ve inşaat yapmak üzere harap yerlere gönderdi.⁴¹⁰

Haberciler haberi zamanında, hızlı ve doğru bir şekilde iletmekle yükümlüydü. Burada hazır bekletilecek binek hayvanları, ellerinde *yarlığ* ve *altun-tamga* bulunduran resmî görevlilerden başka hiç kimseye kullanırlımayacaktı.⁴¹¹ Kumandan nişanı olarak

⁴⁰⁷ Vernadsky, a.g.e., s. 160-161.

⁴⁰⁸ Alan-Kemaloğlu, a.g.e., s. 135.

⁴⁰⁹ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri*, 1220-1350, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1987, s. 459-460.

⁴¹⁰ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2012, s. 59.

⁴¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları*, Kaknüs, I. Baskı, İstanbul 2009, s. 339.

adlandırılan *payza*⁴¹² taşıdıkları ve yarlıklarla görevlendirildikleri için kimseye hesap ve bilgi vermek zorunda değillerdi. Bu *payzalar* yolcunun mevkiine göre farklı malzemelerden yapılıyordu. En düşük rütbe için tahta en yüksek rütbe için ise altın *payza* kullanılıyordu. Frere Rubriguis'e göre altın *payzalara* sahip olan; emir verebilir ve her istediğini elde edebilirdi. Çeşitli kaynaklarda belirtildiği üzere üst derece *payza* sahipleri daha çok imtiyaz ve daha çok at kullanma hakkına sahipti. Ulaklar geldiklerinde varlıklarını zil çalarak duyururlardı.

Posta menzillerinin giderleri şu şekilde karşılanmaktaydı: insan, hayvan, su, gıda ve diğer gereçler konusundaki yük ve masraflar tümenler arasında taksim edilmekteydi. Cüveynî'ye göre halkı ve askeri sıkıntıya sokmamak, elçilerin güzergâhını da uzatmamak için tümenlerin nüfusuna ve sayısına göre gerekli kişiler tayin edilmişti. Menzillerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla halktan *kopçur*⁴¹³ adı altında bir vergi daha alınırdı. Daha sonra bu habercilere tanınan imtiyazların suistimal edilmesi sonucu bazı düzenlemelere gidilmiştir. Haydutlar dahi kendilerine posta elçisi süsü veriyor ve çalmış oldukları hakiki vesikaları gösteriyordu. Önce Ögedey, posta binek hayvanlarını devletin temin etmesini sağlamıştır, ardından İlhanlı hükümdarı Gazan, kendi adını taşıyan reformlarında bu konuyla ilgili de düzenlemeler yapmıştır.

Halkın hayvanlarına zarar verenler, konakladığı evin üyelerini rahatsız edenler, görev istismarı ile hayvanlara el koyanlar nedeniyle bu konaklama sisteminde değişikliklere gidilmiştir. Gazan Han, ulakların halkın evlerinde konaklamasını

⁴¹² Haberciler ve yüksek devlet memurları, kimin emriyle yolculuk yaptıklarını belirten ve *payza* adıyla bilinen bir çeşit kimlik belgesi taşıyorlardı. *Payzalar* genellikle tahtadan ya da madenden yapılırdı. Ama daha yüksek mevkilerdekini tanımlayanlar *payzalar* gümüş ve altın oluyordu. Bkz. Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilât ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, Altınordu Yayınları, I. Baskı, Ankara 2020, s. 361-362.

⁴¹³ *Kopçur*, eski konargöçer Moğol sisteminde temel vergi olmakla birlikte, başlangıçta Han'a karşı olan çeşitli hizmet ve yükümlülükleri kapsarken, sonradan sadece konargöçerlerin hayvan sürülerinden alınan ve bölgeden bölgeye değişen oranlarda nakdî veya aynî olarak ödedikleri bir vergi olmuştur. Bkz. Dayı, a.g.e., s. 415; Uyar, a.g.e., s. 85; May, a.g.e., s. 230.

yasaklamıştır. Zaruri hallerde elçilerin konaklamaları için şehirlerde *ilçi-hâne* adı verilen evler inşâ edilmesi veya kiralanması emredildi. Gerekli reformlarla habercilerin yeme-içme ve dinlenme ihtiyaçlarına da uygun çözümlerde bulunularak kimsenin mağduriyet yaşamaması sağlanmıştır. Yeni hukukî düzenlemelerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için kadılara gerekli güvencenin sağlandığı ve ihlâlde bulunanlar için de son derece sert tedbirlere başvurulmasının istendiği anlaşılmaktadır.⁴¹⁴

3.7.15 Coğrafyanın Avantajından Yararlanmak:

Toktamış (1379-1397), Timur'a savaş açacağı her sefer yaşadığı coğrafyanın gücünden yararlanmak için kış mevsimini seçmiştir. Toktamış her zaman yaptığı gibi saldırıya geçmek için havaların iyice soğumasını beklemiş, çetin hava koşullarına alışık olan askerlerinin bu özelliklerinden en iyi şekilde istifade edebilmek maksadıyla bir kez daha geleneksel avantajını kullanmıştı.⁴¹⁵ Timur ve ordusu çok sık balta girmemiş ormanlarla kaplı, bataklıklar, nehirler ve dağlarla çevrili Altın Orda sahasında bazı günler atları beslemek için bile çadırlarından çıkamamışlardır.⁴¹⁶ Toktamış esas hedefine ulaşmak için kışın çetin koşullarını kullanmıştır. Timur ve ordusunu pusu bölgelerine çekerek, Tatar askerleri vasıtasıyla oklatarak, onları yok etmek niyetindeydi. Toktamış'ın askerleri, bu ormanlarda kamufle olabilirlerdi. Bunu başarmasında en büyük yardımcısı, yaşadığı bölgenin doğal koşullarıydı.

⁴¹⁴ Özgüdenli, a.g.e., s. 330.

⁴¹⁵ Cüneyt Kanat-Mustafa Alican, *Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, Yeditepe, III. Baskı, İstanbul 2019, s. 107-108.

⁴¹⁶ Jean-Paul Roux, *Timurlenk*, Çev. Lale Arslan Özcan, Dergâh, I. Baskı, İstanbul 2022, s. 113.

3.7.16 Çok Sayıda Meşale Kullanma

Cengiz Han da Timur da stratejilerini mümkünse savaşmadan kazanmak üzerine kurmuştur. Genceli Kiragos, Tatarların hile ile pek çok yeri ele geçirdiğini tarihe not düşmüştür. Hile ve sahtekârlık ile dolu akılları sayesinde birçok müstahkem şehri ellerine geçirdiler.⁴¹⁷ Cengiz Han, Naymanlarla savaşında gece olunca her bir süvarisinin diğer süvariye kadar olan mesafesinde beş ateş yakması kararını vermiştir. Böylelikle Moğol askerleri olduklarından beş kat fazla görünmüştür. Yakılan ateşleri gören Nayman gözcüleri ve askerleri: Zamanında tespit edilen olay hakkında: "Yükseklerde Gökteki yıldızlar kadar çok Moğol ateşleri var!" diyorlardı.⁴¹⁸

Her on kişiden birinin eline bir sancak vererek ordu kalabalık gösterilebiliyordu.⁴¹⁹ Orada bulunan asker sayısı dışarıdan rahatlıkla görülebilen bu sancaklar ile anlaşılabilirdi. Çünkü açılan her bir sancak altında bin adet süvari ya da piyade bulunmak zorundaydı.⁴²⁰ Cengiz Han, Batı seferinde büyük miktarda esire sancak taksimi yaparak asker sayısını olduğundan fazla kılmaya çalışmıştır. Moğol savaşçıları zaten çoktu, üstelik esir halklar Moğol askerleri gibi giydirilmiş, 100'lük 1000'lik gruplara ayrılmış, her birliğe ayrı bayraklar verilmişti. Böylece Semerkand çevresi sayısız bayraklar arasında göz alabildiğine kaynaşan sahte ordularla dolup taşı.⁴²¹

3.7.17 Asker Sayısını Fazla Göstermek İçin Kuklalar Yaptırmak

Ögedey ve Çağatay (1227-1241) tarafından kumanda edilen Moğol ordusu Parvan mevkiinde, Harezmsâhlar ile yapılan savaşta geceleyin, süvarisi olmayan atların üzerine kuklalar koyup sayılarını fazla göstermeye çalışmışlardı.⁴²² Celâleddîn Harezmsâh hileyi fark edene kadar işe yaramıştır.

⁴¹⁷ Genceli Kiragos, a.g.e., s. 42

⁴¹⁸ Neagoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, Billur Yayınları, İstanbul 2020, s. 149.

⁴¹⁹ Coşkun Erdoğan, a.g.e., s. 100.

⁴²⁰ Eralp Erdoğan, a.g.e., s. 167.

⁴²¹ Özdal, a.g.e., s. 140.

⁴²² Haşim Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, Yeditepe, V. Baskı, İstanbul 2018, s. 153.

3.7.18 Saltanat Köslerinin Kasıtlı Olarak Yanlış Tarafıta Çaldırılması

Mustafa Uyar'ın "İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vâdî el-Hazindâr Savaşı" adlı makalesinde belirttiği üzere; Vâdî el-Haznedâr mevkiinde 1299'da gerçekleşen savaşta, İlhanlı ordu komutanı Turanşah bir hilesi ile Memlûklerin güçlerinin tümünü, Gazan Han'ın kendisinin olduğunu düşündükleri sağ kanata yöneltmelerini sağlamıştır. İlhanlı ordusunun bu uygulamalarında, Memlûk ordusundan kaçarak Gazan'a sığınan Seyfüddîn Kıpçak'ın tavsiyelerinin rolü de büyüktü.⁴²³ Savaş düzenleri bozulan Memlûkler, cenk meydanından yenilgiyle ayrılırken, Gazan Han, çok sayıda esir ve büyük ganimetle memleketine dönmüştür.⁴²⁴

3.7.19 Kılık Değiştirmek

Altın Orda hükümdarı Toktamış'ın ordusu karşısında sayısal üstünlüğü sağlamak adına Timur, ordusundaki kadınlara ve esirlere asker kıyafeti giydirmiştir. Böylelikle asker sayısı olduğundan çok daha fazla görünmüştür. 1104 yılında Artuklu beyi Sökmen, yenilgiye uğratıp yağmaladığı Haçlıların elbiselerini kendi savaşçılarına giydirdi.⁴²⁵ Kalede bulunan askerler, haçlıların zaferle döndüğünü düşünerek, kale kapısını Artuklulara açtıktan sonra kale kolaylıkla ele geçirilmiştir. İlhanlı hükümdarı Tegüder (1282-1284) kendisine düzenlenen suikasttan haberdar olunca, tebdil kıyafet olmaya karar vermiştir. Tegüder, kadın elbisesi giyerek kaçmaya çalışmış; ancak bu önlem hayatını kurtarmaya yetmemiştir.⁴²⁶

⁴²³ Uyar, a.g.e., s. 67.

⁴²⁴ Galtsyan, a.g.e., s. 59.

⁴²⁵ Özdağ, a.g.e., s. 148.

⁴²⁶ Galtsyan, a.g.e., s. 74.

3.7.20 Toz Tuzağı

Sayısal zayıflığı kapatmak için en çok yapılan hilelerden biridir. Binlerce at nalının kaldırdığı tozdan tahmin yürütmeden, açık gün ışığı altında dahi, bozkır atlıları ile savaşırken düşman birliklerinin gücünü tahmin etmek zordu.⁴²⁷ Asker sayısı az olduğunda toz kaldırıp kargaşa yaratmak bozkırın yaygın taktiklerinden biriydi. Bu usulde meydanın ön saflarına toz toprak saçılır ve arka kısımlara ağaç dalları çekerek toz kaldırılırdı. Tozdan göz gözü görmez olunca yaşanan kargaşa ve panik duygusuyla savaş düzeni bozulan düşman kaçardı. 1241 Leignitz Savaşı'nda Moğollar, Macarları alt etmek için dumandan bir sis perdesi oluşturup hücum kalkan şövalyeleri diğer şövalyelerin görememesini sağladılar ve Macar piyadesi ne olduğunu anlayamadan savaşı kaybetti.

Kargaşa yaratmanın başka bir yolu da savaş meydanına boğa sürüsü veya vahşi atlar sürülmesidir. Düşman, onların bu gibi yöntemlerine karşı tedbir alıp düzenini bozmadığında, boğa sürüsü ya da vahşi at sürülerini düşman hattına sürerler; işte o zaman düşman ordusunun düzeni mutlaka bozulur ve böylece zaferin kazanılması da kesinleşir.⁴²⁸ Yine Moğol hilelerinden biri de meşhur Turan taktiğinin sahte dönüş kısmına erzak, hazine ve değerli madenler bırakarak daha da inandırıcı hale getirilmesidir. Düşman ganimet toplarken geri dönüp saldırılır. Eyyûbîler, Melikü'l Âdil komutasında 1190'da bu taktiği kullandılar. Aynı metodu Timur'da Keş'te uygulamış düşman askerleri üzerinde büyük bir ordunun gelmekte olduğu hissi uyandırılmıştır.

Bu taktikleri uygularken şüphesiz en güvenilen insan kaynağıdır. Karın bele kadar yığıldığı çetin kışların yaşandığı, çöl fırtınalarının ve kavurucu sıcakların hâkim olduğu bu coğrafyada ayakta kalmanın bile büyük bir başarı olduğu gerçeği kabul edilmelidir. Yaşanan coğrafyanın zorluklarına katlanmak dayanma gücünün artması ve yenilmez hale

⁴²⁷ Luttwak, a.g.e., s. 382.

⁴²⁸ Mustafa Uyar, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken, İstanbul 2012, s. 149.

gelmeniz ise bozkırın bir hediyesidir. Jean-Paul Roux'da *Moğol İmparatorluğu Tarihinde* coğrafi koşulların insan bünyesine etkisine dikkat çekmektedir. Yüzyıllardan beri yaşam tarzları hem sıcak ve soğuşa, rüzgâr ve toza, sarhoş eden alkole, baş döndüren açlığa, darbelere ve yaralara dayanıklı bedenler geliştirmiş hem de gerektiğinde bu bedenlere destek verebilecek çelik gibi ruh yapısı vermiştir. Korkunç bir iklim tarafından sarılmış, doğum sırasında ve zor geçen ilk yıllardaki büyük kayıplara rağmen yaşamayı başaran insanlar, doğal seleksiyon ürünü olduklarından olağanüstü derecede sağlıklıdırlar.⁴²⁹

3.8 Savaş Sonrası Uygulamaları

3.8.1 İsyanlıları Cezalandırmak

Mengü'nün taht mücadelesi esnasında Ögedey ve Çağatayoğullarına yardımcı olan yetmiş yedi komutanı idamında, komutanların çoğunun ağzına ölene kadar taş dolduruldu.⁴³⁰

Mustafa Uyar'ın makalesinde aktardığı gibi Kubilay Han'ın Hülegü Hanedanına Karşı Başarısız Darbe Girişiminin Ana Karakteri Buka (1284-1288) asî olarak ilân edildikten sonra infaz edilmiştir. Buka'nın askerî darbesi Jushkab'ın İlhan Argun hakkında zamanında uyarılmasıyla önlendi. Yakalanan Buka'nın yargılamaya kalmadan başı kesildi, samanla dolduruldu ve İlhanlı hanedanına yönelik bir darbe girişiminin güçlü bir şekilde desteklense de başarısız olacağını göstermek amacıyla Çağan Köprüsü altına asıldı.⁴³¹

⁴²⁹ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Dergâh Yay., II. Baskı, İstanbul 2020, s. 50-51.

⁴³⁰ Morris Rossabi, *Kubilay Han*, Çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2015, s. 19.

⁴³¹ Dayı, a.g.e., s. 170-177.

Aksarayî'nin sözleriyle Asya Valisi Sülemiş, Emir Taştemür ile ortaklaşa Küçük Asya'yı komuta etmekte olan iki generali idam ettikten sonra Gazan'a karşı ayaklandı. Çok sert geçen kış bu isyanın çabuk duyulmasına engel olduğundan Gazan ancak 15 Şubat 1299 tarihinde Kutluğşah'ı gönderebildi. Kutluğşah, Mısırlıların himayesine mazhar olan Sülemiş'i mağlup ve esir ettikten sonra onu ve birçok taraftarını idam ettirdi.⁴³² Aynı zamanda Gazan tarafına geçip de tekrar Memlûk ordusuna dönmek isteyen birtakım Mısır ümerâsından büyük bir kısmı da yakalanarak kılıçtan geçirilmiştir.⁴³³

4. MEMLÛKLER

4.1 Askerî Yapısı

1250 itibariyle Kıpçak ve Harezmi Türklerinden meydana gelen Bahrî Memlûklerin kurduğu devlet, döneminin en iyi kara ordusu ve donanmalarından birine

⁴³² Galtsyan, a.g.e., s. 57, dipnot 205.

⁴³³ Spuler, a.g.e., s. 110.

sahipti. Tibak denen askerî okullarda henüz küçük yaşlarda iken en az dört yıl sağlam bir eğitimden geçerlerdi. ⁴³⁴ Tibakların başında mukaddem denen rütbesi yüksek subaylar yer almaktaydı. Memlûkler ağır bir disiplinle yetiştirilirdi. Askerî eğitimleri ata binme ile başlardı. Bu çerçevede memlûklere güreş, ok atma, kılıç-kalkan-topuz-mızrak kullanma talimleri yaptırılarak⁴³⁵ gülle atma eğitimi verilerek, iyi birer savaşçı olmaları sağlanırdı.⁴³⁶ Gülle attırmaktan güdülen maksat, kasları güçlendirmek ve vücudu daima zinde tutmaktı.⁴³⁷ Memlûkler için özellikle kabak oyunu ve çevgan talim niteliğindeydi. Çevgan sayesinde Memlûkler tarafından hamle yapmak, hedef kapmak, geri dönmek, savunma yapmak, dolaşmak, birbiriyle karşılaşmak, at sürmek, at eğitmek, at ve binicinin savaş için hazır olması maharetleri kazanılırdı. ⁴³⁸ Eğitimlerinin ardından bir hekim tarafından muayene edilen gençlere tayin bedeli verilip her birisi maaşa bağlanırdı.⁴³⁹

4.2 Savaş Anlayışı

Cihat anlayışıyla hareket ederek Eyyûbîlerin ardından Doğudaki son Haçlı kalıntılarını temizlemişlerdir. Muharebelerde göğüs göğse çarpışmayı tercih eden Memlûkler furûsiyye asabiyyeleri sebebiyle ateşli silâhlara hep uzak kalmışlardır. Tüfek konusunda Kansuh el-Gavrî devrinde Mağripli bir şahsın kendilerine bundukîyye getirdiği, o şahsın bu silâhı memlûklere talim ettirdiği, ancak bu silâhın beğenilmeyip “Biz Peygamberimizin sünnetini bırakıp Hristiyanların âdetine uymayız! diyerek bu silâhı reddettikleri, akabinde de Mağripli’nin “Kim yaşarsa bu ülkenin bu silâhla alınacağını görecektir!”⁴⁴⁰ Sözleri hem Memlûklerin savaş felsefelerini hem de devletin

⁴³⁴ Ağır, a.g.e., s. 176.

⁴³⁵ *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilât, Teknoloji*, s. 226.

⁴³⁶ Salim Koca, *Selçuklular’da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, I. Baskı, Ankara 2005, s. 155.

⁴³⁷ a.g.e., s. 160.

⁴³⁸ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren, İstanbul 2007, s. 89, dipnot 200.

⁴³⁹ Ağır, a.g.e., s. 176.

⁴⁴⁰ Çetin, a.g.e., s. 217.

yıkılışının temel nedenlerinden birini ortaya koymuştur. André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu* adlı eserinde benzer bir tespitte bulunmuştur. Ne İnal ne de ardılları, Konstantinopolis'in fethinin oluşturduğu büyük askerî olgudan ders alacaklardır. Modernleştirmek için hiçbir önlem almayacakları sipahilerden kurulu orduları, ateşli silahları görmezden gelmeye gururla devam edecektir- oysa o silahlar, Konstantinopolis'te, XI. Konstantin'in cesur olduğu kadar da zayıf ordusunu güllerinin ağırlığı altında ezerek muazzam üstünlüklerini kanıtlamışlardı.⁴⁴¹

4.3 Ordu Teşkilâtı

Memlûk Devleti'nin askerî teşkilâtı, nizâmı, muharebe usul ve vasıtaları, giyim kuşam ve silahları klasik İslâm-Türk askerî teşkilâtının özelliklerini göstermektedir.⁴⁴² Memlûkler sultanın memlûkleri, emirlerin memlûkleri ve halka askerlerinden oluşan üç gruptan meydana gelmekteydi. Memlûk ordusu büyük kesimiyle süvari birliklerden oluşan bir ordu idi. Bunun yanında sefere giderken muhtelif yerlerden *müşât* denilen yaya kuvvetleri de dahil olurdu. Memlûk ordusundaki süvari birlikler; *farîs/atlu*, yaya birlikler *râcil/yayag* olarak adlandırılmaktaydı.⁴⁴³

Ortadoğu tarihçisi David Ayalon'a göre çeşitli birlikler arasındaki ılımlı rekabet, orduyu kamçılar ve durağanlığı önlerdi. Ancak, devlet sistemiyle birlikte Memlûk askerî düzeninin temeli ve prensipleri parçalanmaya, ordunun disiplini bozulmaya ve çeşitli memlûk gruplarının bencil dürtüleri patlak vermeye başladığında, bu dayanışma duygusu

⁴⁴¹ André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon, I. Baskı, İstanbul 2005, s. 126.

⁴⁴² Çetin, a.g.e., s. 261.

⁴⁴³ a.g.e., s. 138.

memlûk ordusunun aleyhine dönmüş ve bu durum Memlûk askerî sisteminin mahvoluşunun başlıca amilini oluşturmuştur.⁴⁴⁴

4.3.1 Harp Düzeni

Kalb (merkez) sultan ya da ordu komutanı bu kısımda yer alır. Meymene (sağ kol), Meysere (sol kol), Mukaddeme ve Sakaya çalış denen öncü birlik eşlik eder.⁴⁴⁵ Bu uygulama Roma ve Bizans vasıtasıyla İslâm devletine geçmiş görünmektedir.⁴⁴⁶

4.4 Silah ve Teçhizat

4.4.1 Saldırı Teçhizatı

Geleneksel silahlardan ok ve yay ordudaki yerini her daim muhafaza etmiştir. Barutun ilk kullanıldığı silahlardan başına yanıcı madde takılan oklar kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁴⁷ Hafif silahlardan mızrak, kama, balta, gürz ve kılıç kullanılmaktadır. Kılıç pek çok silaha göre daha üstün görülen bir silah olmuştur. Bunun sebebi rüzgârlı bir günde süngünün çok ağır ve kullanışsız olması, yine böyle bir günde okun hedefine düzgün gitmemesidir.⁴⁴⁸ Gaddare denilen vurulduğu yeri kopartan bir silah da Memlûkler tarafından kullanılmıştır.

⁴⁴⁴ David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, TTK, Ankara 2015, s.15.

⁴⁴⁵ Çetin, a.g.e., s. 164; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)*, İsam, I. Baskı, İstanbul 2015, s. 106.

⁴⁴⁶ a.g.e., s. 169, dipnot 293.

⁴⁴⁷ Çetin, a.g.e., s. 229.

⁴⁴⁸ a.g.e., s. 225.

4.4.2 Savunma Teçhizatı

Kalkan, miğfer ve hayvan zırhları kullanmışlardır. Frenklerin ağır zırhlarından ziyade hareketlerinin kısıtlanmaması gereği hafif örme zırhları tercih etmişlerdir. Memlûkler ahşap, demir ve deriden yapılmış kalkanları kullanıyordu.⁴⁴⁹

4.4.3 Kuşatma Esnasında Kullandıkları Teçhizat

Mancınık, koçbaşı, neft, el-miklâ ya da sapan denen kumaş veya deriden yapılan ve merkez kaç kuvvetiyle fırlatmaya yarayan bir alet de vardır.⁴⁵⁰ Memlûkler'in savaşlarda kullandıkları silahlardan biri de genelde “debbâbe” adı verilen, tekerleklerle hareket ettirilen kulelerdi.⁴⁵¹ Kale muhasaralarında kullanılan uzak mesafelere atışlar yapabilen nüşşab kuşatma silahlarının başında gelmekteydi.⁴⁵² Yakıcı silahlardan en-nâr el-ıgrikîyye ise neft, yağ ve yanmayı sağlayan kibritten oluşan karışımın bakırdan bir tüpe konulmasından oluşurdu mancınığa yerleştirilip düşmana atılarak kullanılırdı.⁴⁵³

4.4.4 Diğer Silahlar

Dehahin, el miyâh el-muhlike ve hesek kullanılmıştır. Dehahin denen zehirli madde solunduğu zaman ölüme yol açıyordu. Hem yakın hem de uzak mesafelere etki eden bu maddeler düşmanın bulunduğu yerlerdeki odunlara sürülüp etrafa atılıyordu. Göze değince kör eden ya da temas ettiği kişiyi öldüren sıvı bir madde olan el miyâh el-muhlike de Memlûklerin gizli silahlarından biriydi. Etrafında demir çıkıntılar olan düşman atlarının olduğu yere atılarak ürkmelerini sağlayan hesek ihtiyaç duyulduğunda

⁴⁴⁹ a.g.e., s. 228.

⁴⁵⁰ a.g.e., s. 229.

⁴⁵¹ Ayaz, a.g.e., s. 109.

⁴⁵² Çetin, a.g.e., s. 221.

⁴⁵³ a.g.e., s. 215.

kullanılan eslihadandı.⁴⁵⁴ Düşman güzergâhına serpiştirilerek, atların huysuzlaştırılması sağlanırdı.

4.4.5 Tevâbit

İslâm Tarihi Profesörü Mustafa Zeki Terzi, tevâbiti düşman gemilerine taş, yanıcı maddeler atmak için kullanılan mancınık türü alet olarak tanımlamıştır. Deniz kuvvetlerini de ihmal etmeyen Memlûkler, hasımlarının gemilerine kanca fırlatarak iki geminin bağlantısını sağlayıp, deniz savaşlarını kara savaşlarına dönüştürmekte ustalaşmıştır. Böylece gemiler birbirine yaklaştığında tahtalar uzatılarak bir gemiden diğerine geçmek mümkün olur ve savaş, kullanılan kılıç, gürz, ok, yay, mızrak ve kama gibi silahlarla âdeta kara savaşına dönüştürülürdü. Deniz savaşlarında kullanılan en ilginç silah ise gemi hareket etmeden önce ana direğin üzerine yerleştirilen ve tevâbit, yani “silah sandığı” denilen ve içerisinde yanıcı maddeler, sert cisimler, arsenik, zehirli yılanların ve akreplerin bulunduğu testiler ve düşman askerleri basıp ayakları kaysın diye hazırlanmış olan ezilmiş haldeki sabun parçalarından oluşan nesnelerdi.⁴⁵⁵

4.4.6 Binit ve Yükletler

Ordu hizmetinde deve, katır, eşek ve öküz gibi hayvanlar kullanılmaktaydı. İtalyan seyyah Antonio de Reboldi ordu içinde 6 fil ile 8 aslanın yer aldığını ve kendisinin fillere dokunduğunu nakleder.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ a.g.e., s. 228-229.

⁴⁵⁵ *Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilât, Teknoloji*, s. 235.

⁴⁵⁶ Ağır, a.g.e., s. 185.

4.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

4.5.1 Savaş Hazırlığı İkazı Mahiyetinde Kırk Gün Önceden Bayrak Asmak

Memlûk ordusu sefere (*mühimmât eş-şerife/mühimmât es-sultânîyye*) çıkacağı zaman Kale'nin altında bulunan *et-tablhâne es- sultânîyye*'ye kırk gün önceden *câliş/şâliş/eş-şâliş es-sultânî* adı verilen bayrak asılırdı.⁴⁵⁷

4.5.2 İstihbaratların Değerlendirilmesi

Berîd teşkilâtından düşmanın durumu hakkında istihbarat alınır ve hazırlıklar o yönde devam ettirilirdi. Memlûkler haber akışının iyi olması için sağlam bir altyapıya sahiplerdi. Geceleri ateşle, gündüzleri dumanla, Moğolların harekâtını bildiren merkezler bulunmaktaydı. Savaşlarda haberleşme maksadıyla posta güvercinleri kullanılmış⁴⁵⁸ ve berîd işlerinde kullanılmak üzere at, katır ve develer tahsis edilmişti.⁴⁵⁹ İklim koşulları, hayvan hastalıkları ya da doğal afetler nedeniyle atlı posta ve güvercinler saf dışı kaldığında Baybars'ın uyguladığı sistem hakkında André Clot, çarpıcı bilgiler vermektedir; ateş ve duman belli bir kodlamaya göre yakılmaktaydı. Birkaç adam, çalı- çırpı ateşinden yararlanarak bir sonraki posta noktasına son derece kısa iletiler aktarıyor, o da bunu, aynı yoldan bir sonraki posta noktasına gönderiyordu ve bu böylece devam ediyordu.⁴⁶⁰ Bütün yollardaki berîd teşkilâtını; haberin Dimaşk'a dört günde ulaşip yine dört günde dönmesini temin edecek şekilde düzenledi. Kendisi Mısır'da iken Şam'ın, sahil beldelerinin, Haleb'in ve bunların dışındaki Frenk beldelerinin haberleri ondan gizli

⁴⁵⁷ Çetin, a.g.e., s. 160.

⁴⁵⁸ a.g.e., s. 190.

⁴⁵⁹ Çetin, a.g.e., s. 188.

⁴⁶⁰ Clot, a.g.e., s. 48.

kalmıyordu. Eğer zamanında berîd konusunda yapılacak harcamalar hesap edilirse bu bir hazine tutardı.⁴⁶¹

Sultanların konumlarını çok çabuk kaybedebildikleri Memlûk sistemi içinde istihbaratın ne kadar büyük önem teşkil ettiğinin farkında olan Baybars iktidara gelir gelmez kurduğu geniş haber alma ve casusluk şebekesi sayesinde İlhanlı sarayında bile casuslar bulundurmaya başarmıştır.⁴⁶² André Clot'un anlatımına göre Hülegü'nün casusları daha İlhanlı sarayından çıkmadan Baybars durumu *bolca ücretlendirdiği* ajanları sayesinde öğrenmiş, malum kişiler Memlûk sarayına ulaşmadan yakalanmışlardır. Kalavun devrinde ise şebekenin Baybars dönemindeki kadar işlemediği açıktır. Haleb nâibi Kara Sungur tarafından Sis bölgesine sefere yollanan Kuştemür'ün Ermeni, Frank ve Moğol kuvvetlerine yenilmesinin sebebinin düşmanın hâlinin keşif yapılmamış olmasının ifade edilişi bu işin ehemmiyetini teyid etmektedir.⁴⁶³

4.5.3 Cihat Çağrısı Yapmak

Sefer gayrimüslimler üzerine düzenlenecekse cihat çağrısında bulunulmaktaydı. İbn Abdüzzâhir'e kayıtlarına göre halife 9 Receb 659/9 Haziran 1261 Perşembe günü Kalatü'l Cebel'e gelmişti. 17 Haziran Cuma günü Kale Camiinde hutbe okumuştı. Baybars, İbn Abdüzzâhir'in aktarımıyla halifenin verdiği hâkimiyet alâmetlerini giymiştir. Halife, mücâhidlik ve İslâm'ın müdafaası ile ilgili bir mektup yazmıştır.⁴⁶⁴ Bir Türk İslâm devleti olarak Memlûkleri İslâm'ın zaferi için umutlandırıcı olarak görmüştür. Memlûklerin özellikle Haçlı seferlerinde verdikleri mücadeleler göz önünde bulundurulduğunda cihat kavramına verdikleri değer anlaşılacaktır.

⁴⁶¹ İbn Abdüzzâhir, *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, Çev. Aydın Usta, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2021, s. 58.

⁴⁶² Clot, a.g.e., s. 48-49.

⁴⁶³ Çetin, a.g.e., s. 192.

⁴⁶⁴ İbn Abdüzzâhir, a.g.e., s. 61-69.

4.5.4 Ordunun ve Askerlerin İhtiyaçlarının Karşlanması

Askerler muharebe bölgesine varmadan maaşları ödeniyor ve giysi, teçhizat, binitler, yükletler başta olmak üzere ihtiyaçları kendilerine ulaştırılıyordu. Seyyah Arnold von Harff'a göre memlûklara aynî ve nakdî olarak ödenen ücretleri bir hayli dolgundu.⁴⁶⁵

4.5.5 Teftiş

Ordu sefere çıkmadan sultana arzolanarak teftiş edilir, askerlerin yoklaması yapılırdı yoklama neticesinde sefere çıkacak askerlerin tespitinin ardından askerler bölük bölük ayrılır, isimleri sefer için hazırlanan defterlere yazılırdı askerlere aynî ve nakdî sefer ödemesi yapılırdı.⁴⁶⁶

4.5.6 Erzak ve Silah İkmali

Ordunun durak noktalarına arpa, ful, un, peksimet gibi erzakın ulaştırılması işlemi gerçekleştiriliyordu. Suriye bölgesinde herhangi bir yer kuşatılacağı zaman Dimaşk gibi merkezlerden mancınık vs. silahlar getiriliyordu.⁴⁶⁷

4.6 Savaş Stratejisi

⁴⁶⁵ Ağır, a.g.e., s. 181.

⁴⁶⁶ Çetin, a.g.e., s. 161.

⁴⁶⁷ a.g.e., s. 162.

4.6.1 Nehri Taşırmak ve Yatağını Değiştirmek

Memlûk-Moğol mücadelesinde Memlûkler Şam'ın iki nehrinin sularını doğuya, iki günlük mesafe uzunluğunda olan ovaya akıtmıştır. Geçitlerin tümü kapalı olduğundan Moğollar bu bölgeden geçmek zorunda kalmış ve böylelikle atlarıyla birlikte bataklıklara saplanmıştır çünkü Memlûkler nehirlerin sularını ovaya akıtmış ve geniş bir bataklık meydana getirmiştir. Bu yolla Tatar ve Ermeni askerler bataklıklara saplanarak hayatlarını kaybetmiştir. Nehri geçmeyi başarabilenleri daha kötü bir son beklemekteydi: Bataklıkların ıssız kısımlarında açlıktan ölmek ya da suların getirmiş olduğu köpek, beygir ve insan cesetlerini yemek. Söylendiğine göre, taşan nehrin bir kıyısından öbür kıyısını görmek mümkün değildi.⁴⁶⁸

4.7 Taktik ve Hileler

4.7.1 Düşmana Teçhizatını Tükettirmek

Memlûkler, develerdeki keçeden adamlarla düşman orduyu kandırmıştır. Moğollarla olan mücadelede Memlûklerin muharebe hazırlıklarından biri de keçeden insan figürleri yapmaktır. Kaynaklar figürlerin sayısı konusunda 10.000 ile 50.000 arasında rakamlar vermektedir. Müslümanlar Tatarları ok atmaya tahrik etmek üzere en cesur adamlarından 5.000-6.000 kişiyi ileri sürdüler.⁴⁶⁹ Moğollar bu figürleri Memlûkler zannederek ok yağmuruna tutmuş ve kısa zamanda okları tükenmiştir.

⁴⁶⁸ Galtsyan, a.g.e., s. 160-161.

⁴⁶⁹ a.g.e., s. 159.

4.7.2 Muhrikât

Kaynaklarda ekinlerin ve tarlaların yakılması işlemi olarak geçmektedir. Moğollarla yapılan savaşlarda onların koşullarını zorlaştırmak için kullanılmış daha sonra terk edilmiş bir yöntemdir. Memlûkler sadece mahsulleri yakmakla kalmamışlar aynı zamanda suların ve otların zehirlenmesi, ağaçların yakılıp tahrip edilmesi, şehirlerinin suyunun kesilmesi gibi savaş usul ve hilelerini uygulamışlardır.⁴⁷⁰

4.7.3 Gece Baskınları

Pusularla karşı tarafın geçiş yollarına saldırmaktan ziyade onları çevreleyen her alanda taarruzu amaçlamışlardır. Düzenlenen gece baskınları düşmanı yıpratmak, güvenlik duygusunu elinden almak ve uykusuz bırakıp başarısız olmasını sağlamak maksadıyla yapılmıştır. İbn Abdüzzâhir'in kayıtlarına göre Sis hâkimi yaptıkları antlaşma gereği binaları yenilemeyeceği, kaleleri tahkim etmeyeceği, kararlaştırılmış olan hediyeleri göndereceği sözlerini çiğnemesi dolayısıyla ve kağanın askeri olduklarını iddia ederek Göynük tarafında tüccarlara sıkıntılı durumlar yaşattığından Sultan Baybars burasını tahrip etmek için asker gönderdi. Karanlık geceyi keser gibi ganimetler alındı. Asker buradaki dağlara akın yaptı.⁴⁷¹

4.7.4 Düşman Atlarını Tökezletmek İçin Hendekler Kazmak

Memlûkler Türkmenlerden özellikle Moğol ve Haçlılara karşı asker desteği almakta ve haberleşme faaliyetlerinde de onlar tarafından desteklenmekteydi. Türkmen taifelerinin düşman atlarının tökezlemesini sağlamak maksadıyla savaşlarda onlara

⁴⁷⁰ Çetin, a.g.e., s. 155.

⁴⁷¹ İbn Abdüzzâhir, a.g.e., s. 312-315; Clot, a.g.e., s. 63.

mahsus bir iş olarak (âdeten) hendek kazdıkları görülmektedir.⁴⁷² Hendeğe düşmeyen atları ürkütmek için kullanılan yöntemlerin başında ise hep birden davullar çalmak gelmektedir.⁴⁷³

4.7.5 Müneccimlerin ve Falcıların Kullanılması

Ortaçağ'da yaygın olduğu üzere Memlûk sarayında da bir müneccim bulunuyordu. Sultan Aybek müneccimin ölümünün bir kadın eliyle olacağını söylemesinden sonra hanımı Şecerüddürr'den uzaklaşmıştır.⁴⁷⁴ Nitekim kocasının başka bir kadınla evlenmek istemesine tahammül edemeyen Şecerüddürr'ün emriyle 9 Nisan 1257'de düzenlenen bir suikast sonucunda hamamda yıkanırken öldürülmüştür.⁴⁷⁵

4.7.6 Askerî Musikî

Askerî Musikî bir bakıma teknolojik olarak savaşa hazır olan ordunun psikolojik olarak da seferin havasına girmesini sağlardı. Aynı psikoloji düşmana ise gerginlik olarak aksediyordu. Akkâ kuşatmasında, 300 deveye yüklenmiş olan kösler aynı anda vurulduğunda Akkâ halkına verdiği korku kaynaklara aksetmiştir.⁴⁷⁶ Açlık ve korku içindeyken hiç kimse durumu düzeltmek üzere plan yapacak gücü kendinde bulamaz.⁴⁷⁷ Memlûk ordusunda vurulan kös (el-kusât el-harbîyye) ve davul (et-tubûl es-sultânîyye)lar

⁴⁷² Çetin, a.g.e., s. 131.

⁴⁷³ Ağır, a.g.e., s. 186.

⁴⁷⁴ Kanat, a.g.e., s. 135.

⁴⁷⁵ Mehmet Yusüf Çelik, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, Kömen, I. Baskı, Konya 2021, s. 67; Kâzım Yaşar Kopraman, *Mısır Memlûkleri Tarihi el-Melik el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 5.

⁴⁷⁶ Çetin, a.g.e., s. 176.

⁴⁷⁷ Mavrikios, a.g.e., s. 103.

sadece heyecan ve korku verme vasıtası değildi. Bu vuruşlarla askerlerin hareketleri de düzenleniyordu.⁴⁷⁸

4.7.7 Kur'an Okumak

Cihada dinî bir havayla destek olmak için dualar edilmiş, tekbirler getirilmiş ve Kur'an okunmuştur.⁴⁷⁹

4.7.8 Hükümdarların Ordunun Başında Sefere Çıkması

Talimnâme kitaplarının tümünde belirtildiği üzere generaller ordusuyla birlikte uykusuz geceler geçirmeli, bir köşeye çekilmek yerine, askerleriyle birlikte işe koyulup elinden geldiğince çaba sarf etmelidir. Bu davranış askeri sırf mahcubiyetten bile olsa komutanlarına karşı daha itaatkâr olmaya itecek böylece asker işine dört kolla sarılacaktır.⁴⁸⁰ Memlûklerin beşinci sultanı Baybars Franklarla mücadele ederken Arsuf'un muhasarasında askerleri teşyî için, en ön saflarda savaşmış, kale surlarını yıkmak için açılan tünellerde toprak kazmış ve kale kapısını yakmak için ağaçlar taşımıştır.⁴⁸¹ Baybars yine muhtemel bir Frank saldırısına karşı hendek kazma işinde bizzat çalışmış askerlerini cesaretlendirmeyi bilmiştir.⁴⁸² 1266 Safed muhasarasını atılan oklardan delik deşik olan kalkarıyla bitirmiştir. Moğolların Bire üzerine ikinci harekâtında yeterince zaman olmadığı için askerlerine Fırat'ı yüzerek geçmelerini buyurmuş, emri altında çalışanları gayrete getirmek için çok defa hayatını tehlikeye atmadan çekinmemiştir. Yanında Emir Seyfeddîn Kalavun ve Bedreddîn Beysaray

⁴⁷⁸ Çetin, a.g.e., s. 177.

⁴⁷⁹ a.g.e., s. 176.

⁴⁸⁰ Mavrikios, a.g.e., s. 112.

⁴⁸¹ Özbek, a.g.e., s. 47.

⁴⁸² a.g.e., s. 50.

olduğu halde nehre ilk kendisi atlamıştır.⁴⁸³ Onun bu cansiperâne halini gören askerleri de tıpkı Baybars gibi düşünmeden ırmağı geçip Moğol ordusunu yenmiştir.

4.8 Suikast

Bahrî Memlûklerin artan sayısından, gücünden ve gözü karalıklarından korkan Sultan İzzeddîn Aybeg (1250-1257), Bahrîlerin lideri Aktay'ı bir bahaneyle Kal'atü'l-Cebel'e davet etmiştir. Söz konusu davete Baybars ile birlikte katılan Aktay'a düzenlenen suikast sadece bir girişim olarak kalmıştır. Kendisine güç yettiremeyeceklerini, eğer öfkesini uyandırılırsa entrikalarına müsaade etmeyeceğini, dağ gibi tuzaklarını uygulayamayacaklarını anlamışlardı.⁴⁸⁴ İkinci teşebbüste ise Baybars, Aktay'ı uyarmasına rağmen Aktay kendisini dinlemeyerek davete icabet etmiş ancak Aybeg bu defa Seyfüddîn Kutuz'un yardımıyla suikastı tamamlamıştır. Aktay'dan haber alamayan Bahrî Memlûkler, Baybars eşliğinde Kal'atü'l-Cebel'in kapısına dayanmıştır. Üstadları Aktay'ın başı önlerine atıldı.⁴⁸⁵ Sultanın cevaben Aktay'ın kafasını göndermesiyle kaleyi terk etmişlerdir.

Sultanı öldüren sultan olur anlayışı gereği pek çok Memlûk sultanının öldürüldüğünü hatta Türk hanedan üyelerinin katlinde kan dökme memnuiyeti olmasına rağmen sultanların paramparça edildiklerini görmekteyiz. Seyfüddîn Kutuz (1259-1260) ve Eşref Halil de (1290-1293) feci şekilde can vermişlerdir. Ümeranın kendisine biat etmesini temin etmek için onlara bazı hususlarda söz verip tahta çıkan Sultan Hüsameddîn Laçin (1296-1299), verdiği sözlere uymadığı gibi birçok emiri görevden almıştır. Ayrıca er-Ravku'l-Hüsâmî diye bilinen tahriri yaptırarak emirlerin arazilerini daraltmış ve iktâ gelirlerini azaltmıştır. Nitekim kendisine karşı oluşan muhalif ümera grubunun 16 Ocak

⁴⁸³ a.g.e., s. 157-158.

⁴⁸⁴ İbn Abdüzzâhir, a.g.e., s. 27.

⁴⁸⁵ Muhibbeddîn Ebu Hamid Makdisî, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûkleri'nin Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe, I. Baskı, İstanbul 2019, s. 32.

1299'da düzenlediği suikastla öldürülmüştür.⁴⁸⁶ Av esnasında saldırılar düzenlendiği gibi zehir de popüler bir suikast silahı olmuştur.

Hükümdarlar tahta geçer geçmez kendilerini komplolar ve entrikaların içinde bulmuştur. Bu taht oyunlarından sıyrılmak için farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Güç gösterilerini seven, *acımasızlığıyla* ünlü olan ve Memlûklere *sarı yazını* yaşatan Barsbay (1422-1437), tahtını sarsan tüm isyankarları uygun gördüğü usullerde cezalandırmıştır. Halep Kalesi komutanı olan İnal Zahiri de başkaldırmaya yöneldi. Barsbay, onu bir bahaneyle aldatarak yanına çağırdı, tutuklattı ve yüz adamıyla birlikte öldürttü. Bunlardan birinin bedeni ikiye bölündü. Şam valisi olarak atanmış bir başkası, kuşku uyandırmaya başlayınca tutuklandı, Kahire'ye gönderildi ve boynu vuruldu, kafası bir mızrağın ucunda sokaklarda dolaştırıldı. Sonunda bütün isyanlar bastırılmış, bütün şüpheliler tutuklanmıştı bir tanesi, özellikle tehlikeli olan ve İskenderiye'deki hapishanesinden kaçmayı başaran eski naip Canibey dışında.⁴⁸⁷ Canibey'i bulmak için taş üstünde taş bırakmayan Memlûkler, Mısır tarihinde pek popüler olan halıya gizlenmeyi, es geçtikleri için kaçak naip Barsbay'ın gazabından kurtulmayı başarmıştır.

4.9 Savaş Sonrası Uygulamaları

4.9.1 Esir Mübadelesi

Memlûk-Moğol mücadelesinde Moğollara tâbi devletlerin hükümdarlarının savaş yükümlülüğü dolayısıyla Ermeni ve Gürcülerin hükümdarları dahi Moğol ordusu saflarında savaşmıştır. Ermeni kralların savaşçılık yetenekleri ile ilgili Marco Polo övgü

⁴⁸⁶ Çelik, a.g.e., s. 128-129.

⁴⁸⁷ Clot, a.g.e., s. 110-111.

dolu sözler söylemektedir. Doğu Gürcistan Kralı V. David (1243-1272) bahsi geçen krallar içindedir; bunlar çok yakışıklı ve cesur, iyi silah kullanan, iyi okçu ve savaşta iyi dövüşen insanlardır.⁴⁸⁸ Komutan olarak görev yapan hükümdarlar bu mücadelelerde esir olmuştur. Memlûk Sultanı Baybars el-Bundukdârî ile olan mücadelede Hetum hanedanlığının kurucusu Kral I. Hetum'un büyük oğlu Thoros öldürülmüş, küçük oğlu Levon esir edilmiştir. Levon, Ermeni Sparapeti Simbat'ın oğlu Tatar lakaplı Vasiliy, Çilart, Atom ve diğerleri esir düştüler ve Sis'e götürülerek kendi manastırlarında hapsedildiler.⁴⁸⁹ Daha sonra Baybars, Levon ve Vasiliy'i Mısır'a getirtmiş ve Kahire'de küçük bir köşke yerleştirmiştir. Onlara korumalar ve hizmet etmeleri için çalışanlar tahsis etmiştir. Baybars'ın kendisi de Ermeni Prens Levon ve Vasiliy'i düzenli olarak ziyaret etmiştir. Kral I. Hetum, Baybars'a gönderdiği elçileri vasıtasıyla oğlu ile ilgili düşüncelerini öğrenmiş ve hükümdarın İlhanlılara esir düşen Hoştaşını kendisine göndermek sureti ile anlaştırmıştır.

Hoştaş/*hoşdâş*, arkadaş öğrencilik arkadaşı ve aynı üstâzın yanında yetiştirme (*refik el üstâz*) anlamları taşırdı.⁴⁹⁰ Ermeni kroniklerinde *Hoştaş* olarak geçen kişi Memlûk Emiri Sunkuru'l-Aşkardır.⁴⁹¹ Elbette onu bulmak kolay olmamıştır. Abaka Han ile kurulan münasebetlerin ilkinden sonuç alınamamıştır. Bu durum üzerine Simbat Sparapet'in oğlu Prens Levon bizzat Abaka Han'ın yanına giderek askerî birlikleri gezmek için onay almış ve Han tarafından emrine verilen kuvvetler ile Sunkuru'l-Aşkar'ı bulmuştur. Antlaşmaya göre I. Hetum oğlu Levon'a kavuştuğunda mevzubahis memlûku bırakacak, Sultan Baybars da Levon'un yerine rehin olarak kız kardeşinin oğlu Oşin, erkek kardeşinin oğlu Raymond ve Konstantin Tagavoraayr'ın oğlu Çanç Hâkimi Vasak'ı

⁴⁸⁸ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, Terc. Işık Ergüden (I-CVI)-Z. Zühre İlkelen (CVII-CCXXXIV), Giriş ve Notlar Stephane Yerasimos, Ötüken, III. Baskı, İstanbul 2019, s. 72

⁴⁸⁹ Galtsyan, a.g.e., s. 107.

⁴⁹⁰ İbn Abdüzzâhir, a.g.e., s. 23, dipnot 5; Çetin, a.g.e., s. 84, dipnot 144.

⁴⁹¹ Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe, II. Baskı, İstanbul 2016, s. 90; Özbek, a.g.e., s. 70.

gönderecektir.⁴⁹² İki tarafta muahede şartlarını yerine getirmiş; Haziran 1268’de Sunkuru’l-Aşkar’ın ülkesine dönmesi sağlanırken, dostça bir ortam içerisinde karşılıklı verilen hediyeler eşliğinde barış ortamı tesis edilmiştir.⁴⁹³

4.9.2 Fetihnâmeler Yazdırmak

Kazanılan zaferleri sonraki kuşaklara ve dost düşmana duyurmak niyetiyle fetihnâmeler yazdırılırdı.

4.9.3 Savaş Firarileri

Memlûk sultanlarının savaş kaçkınlarını cezalandırma hususunda izledikleri yöntemler farklılık göstermektedir. Baybars firarilerin bir kısmını hapse gönderirken bir kısmını astırmıştır. Cüneyt Kanat’a göre Berkûk (1382-1389) ölüm cezasını fazla bulmuş ve kaçakların hapisle cezalandırılmasını isterken Sultan Ferec (1399-1405) yaşının küçüklüğü sebebiyle kendisine itaat gösteren emirlerini affetme yoluna gitmiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹² Galtsyan, a.g.e., s. 110.

⁴⁹³ Ahmet Sağlam, *Suriye’de Hakimiyet Mücadelesi İlhanlılar- Memlûkler (1298-1304)*, Çamlıca, I. Baskı, İstanbul 2017, s. 156.

⁴⁹⁴ Kanat, a.g.e., s. 166.

5. TİMURLULAR

5.1 Askerî Yapısı

Muharebe esnasında kaçakların hemen öldürüldüğü, ihanetin ve disiplinsizliğin hiçbir türüne tolerans gösterilmeyen ordu; Türkistan, Kuzey Çin-Moğol, Uygur, Ortadoğu ve hâkim olduğu Kafkasya ve Batı'da Erzincan topraklarından gelen askerlerden oluşuyordu.⁴⁹⁵ Ama askerler yoğun olarak Horasan'dan geliyordu, çünkü ordu geleneği bu bölgede çok kuvvetliydi ve Müslümanların artık savaşmak istemeyip paralı askerlerle ordularını oluşturduğu (Memlûkler) dönemden, Abbasî İmparatorluğundan beri, Horasan ordulara asker ve askerî teçhizat vermeye hiç ara vermemişti.⁴⁹⁶ İbni Arabşah'a göre Timur'un askerleri arasında tabiaten çirkin, kaba ve kötü karakterli, merhametsiz ve Müslümanlıktan bînasip kişilerin yanı sıra dinsiz, fâcîr ve avamdan kişiler de faziletiyle meşhur âlimler, muhakkikler, çeşitli ilimlerde sivrilmiş müdekkikler de vardı. Son derece hoş sohbet, kibar, zarif, bilimli, yüzü nurlu ve hoş çehreli kişiler de vardı ki, bunların kalpleri taştan daha katı, fiilleri keskin kılıcın darbesinden daha tehlikeliydi.⁴⁹⁷

Emir Timur, ordusunun sadakatini sağlamak için önce güvenilir bir kumandanlar grubu yaratmış, aşiret reislerinin asker toplama yetkisini sonlandırarak, kendi seçkinlerini oluşturmuştur. Başta Cengiz Han olmak üzere başka birçok hükümrân gibi Timur da, kendi maiyeti ve aile mensupları arasından yeni bir seçkiler takımı çıkardı.⁴⁹⁸ Ordusunu hiçbir zaman boş bırakmamış, askerini sürekli fetihlerle meşgul tutmuş; Hindistan seferi hariç, disiplin bozulmamıştır. Sürekli kullanılan kendi efsanesini yarattı deyişinin

⁴⁹⁵ Abdurrahman Kaplan, *Timur'un Kafkasya Cihadi*, Astana, Ankara 2020, s. 132.

⁴⁹⁶ Jean-Paul Roux, *Timurlenk*, Çev. Lale Arslan Özcan, Dergâh, I. Baskı, İstanbul 2022, s. 309.

⁴⁹⁷ İbni Arabşah, a.g.e., s. 456-457.

⁴⁹⁸ Manz, a.g.e., s. 123-124.

arkasında yatanda seferlerini halklar üzerinde üstünlük ve itibar gösterisine dönüştürmesidir.

5.2 Savaş Anlayışı

Emir Timur'un gaza ve cihat anlayışıyla seferlerini planladığını biliyoruz ancak anlaşmazlık yaşadığı devletler onun öfkesinden payına düşeni alırdı. Şehrin savunma surlarını tâbiliğin bir göstergesi olarak yıktırır, yağmalanan evleri yaktırır, ticaretin gözbebeği şehirleri dümdüz ettirir; yerine arpa ektirir, ele geçen ganimetleri sonraki seferlerine kaynak olarak kullanırdı. Altınorda ile ittifak yapan Harezm, direniş göstermesinin bedelini ağır ödeyenlerdendir. Başkenti Urgenç yerle bir edilir ve harabelerinin üstüne buğday ekilir. Ahalisi Semerkant'a sürgün edilir ve köleler gibi en ağır işlerde çalıştırılır.⁴⁹⁹ Cengiz Han gibi Timur'da teslim olanlara vergisini ödemek karşılığında yaşama hakkı tanırken, direnenler ve düşman devletlerle ittifak arayışlarına girenler, bu haktan mahrum kalmaktaydı. Derhal teslim olmayanları yıkım ve kıyım bekliyordu.⁵⁰⁰

Savaşın caiz olmasının şartı davetin ulaşılmış olmasıdır.⁵⁰¹ İzmir'i fethetmeden önce Timur formaliteye uygun olarak şöyle buyurmuştur: “Önce sünnete uygun olarak elçi gönderip İslâm dinine davet etsinler. Kabul etmezlerse cizye ve haraç ödemeyi kabul etsinler. Şayet mutluluktan behremend olur ve İslâm'ı kabul ederlerse, güzel muamele edip, saldırmazınlar ve geri dönsünler!” Davete icabet etmeyen Frenkler elçileri ağır sözlerle gönderdiler.⁵⁰² Frenklere yapılan davetin geri çevrilmesi bunu takiben haraç ve

⁴⁹⁹ Roux, a.g.e., s. 107-108; Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, Çev. Zühal Bilgin, Kronik, X. Baskı, İstanbul 2020, s. 130; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, II. Baskı, Ankara 2000, s. 15; Kanat-Alican, a.g.e., 106.

⁵⁰⁰ Golden, a.g.e., s. 151.

⁵⁰¹ Vehbe Zuhayli, *İslâm Hukukunda Savaş*, Çev. İsmail Bayer, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 151.

⁵⁰² Kaplan, a.g.e., s. 438.

cizye teklifine de gelen olumsuz cevabın ardından Timur, Rodos Şövalyelerince desteklenen Frenkler tarafından korunan, ele geçirilmesi imkânsız gibi görünen İzmir'i iki haftada fethetmiştir. Bu yönüyle de pek çok Türk devletinin hem takdirini hem de saygısını kazanmıştır. Fethin ardından öldürülenlerin kellerinden, yüzleri dışarıya bakacak şekilde iki kuleyi bir sıra baş, bir sıra taş şeklinde inşâ ettirmiştir. Bir görüşe göre İzmir'in fethi 23 Temmuz 1403, Timur'un etrafındakilerin Osmanlı sultanına karşı saldırıyı uzun zaman hoş görmemelerinden dolayı yapılmış bir gaza gösterisidir.⁵⁰³ Aydınoğulları dahil olmak üzere pek çok beyliğin alamadığı İzmir'i ele geçirmek prestij meselesidir.⁵⁰⁴

5.3 Ordu Teşkilâtı

Dönemin askerî dehalarından biri olan Timur'un ordusu dendiğinde akla gelenler güç, disiplin ve dayanıklılıktı. Herkes savaşa gitmeden önce duracağı yeri, ona biçilen görevi çok iyi bilirdi; beklenmedik durumlar oluştuğunda emirlere hemen cevap verirlerdi.⁵⁰⁵ Sert iklimlerde büyüyüp yetişen, küçüklükten yokluğa dayanan, harekât esnasında çok uzun mesafeleri aşan insanlar zorlu şartlara alışmıştı. Bu dayanıklılık düşmanlarını kolayca korkutmaya ve dağıtmaya yetiyordu. Ayrıca Timur'un otuz beş yıl aralıksız devam eden seferlerinde ordusunda bulundurduğu filler ve kafataslarından oluşturduğu ehamlar onun en büyük kozları arasındaydı. Bazı müelliflere göre ordusunda fillere sahip olma düşüncesi Hindistan seferinin temel nedeniydi. Çoğu anlatıda Timur, Hindistan seferinde karşılaşılan bu filleri alt etmek için savaş meydanına çatal çiviler attırmış, filler acı içinde sağa sola savrulmuştur. Böylece savaş düzeni

⁵⁰³ Tarkan Suçıkar, *Emir Timur'un Başarı Sırları*, Panama, I. Baskı, Ankara 2017, s. 304.

⁵⁰⁴ Kanat-Alican, a.g.e., s. 165.

⁵⁰⁵ Roux, a.g.e., s. 311.

bozulmuş, filler kontrolden çıkarak orduya büyük zarar vermiştir. Kalan otuz kadar fil Timur'un ordusunda önemli bir avantaj olarak kullanılmak üzere yerini almıştır.

5.3.1 Harp Düzeni

Savaş için hazırlanan ordu Sağ kanat (Baraungar), Sol kanat (Caungar) ve Merkez (Kol) kısımları ile Öncü olarak (Monglay) veya “İrevül” ve artçı olarak ise “Çagdavul” kısımlarına ayrılırdı.⁵⁰⁶

5.4 Silah ve Teçhizat

5.4.1 Saldırı Silahları

Ok-yay, kılıç, meç (kısa kılıç), mızrak, kısa mızrak (kaçut), gürz (topuz), Türk topuzu (bozdoğan), balta, hançer, kama, kement (ukruk), kamçı (berge).⁵⁰⁷

5.4.2 Savunma Silahları

Zırh (yarık), kalkan (tura), miğferden (tolga/tulga) oluşmaktaydı. Savunma silahı, burnu koruyan bir uzantısı bulunan konik biçimli bir başlık, çelik örgülü bir zırh, kısa bir zincir zırh, kimi zaman hafif bir göğüs zırhı, yuvarlak ve tabii hafif bir kalkan olurdu.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Aka, a.g.e., s. 110.

⁵⁰⁷ Roux, a.g.e., s. 310.

⁵⁰⁸ Roux, a.g.e., s. 310.

5.4.3 Kuşatma Silahları

Mancınık, arrâde, çarh (kundaklı yay-tatar yayı-arbalet), koçbaşı (kebş), sapan ve duvar deliciler, nakkâbe, merdiven, diğer kuşatma aletleri), kuşatma kulesi (başure) tekerlekli burç (kule) ve kementten oluşmaktaydı. Kuşatmada petrol şişeleri de kullanılıyordu.⁵⁰⁹

5.4.4 Binit ve Yüklemler

Fil, deve, eşek, katır ve öküz gibi hayvanlar yer almaktaydı.⁵¹⁰

5.5 Savaş Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Hindistan seferi esnasında, fillerle nasıl baş edeceğini müşavirleriyle görüşmüştür. Bazı kaynaklara göre Süleyman Şah develeri alıp sırtlarına odun yüklenmesini tavsiye etti.⁵¹¹ Söylendiğine göre Hindistan'da develer olmazmış ve filler onları görünce korkup kaçarlarmış. Bu yüzden Timur, 500 hörgüçlü deve toplanmasını, fitiller sarılmış kamışlar ve yağlanıp ıslatılmış pamuklar yüklenip iki ordu karşı karşıya geldiğinde atlıların önüne sürülmesini emretmiştir.⁵¹² Filler yaklaşınca odunlar ateşlenip develer öne sürülecekti. Bu alevler ve develerin çılgınlıkları sayesinde korkan filler kaçmaya başlamış ve Timur zaferlerine bir yenisini daha eklemiştir.⁵¹³

Timur'un filleri ordusuna eklerken kullandığı yollar başlı başına zekâ ürünüdür. Bu iri yapılı hayvanları orduya dahil etmek için çeşitli metotlar geliştirmiştir. Eğitmen ve seyisler atları önce öküz gibi iri cüsseli hayvanlarla yürütmüş, daha sonra fil ve develerin

⁵⁰⁹ Aka, a.g.e., s. 111.

⁵¹⁰ Aka, a.g.e., s. 111.

⁵¹¹ Johannes Schiltberger, a.g.e., s. 75.

⁵¹² İbni Arabşah, a.g.e., s. 171.

⁵¹³ Johannes Schiltberger, a.g.e., s. 75.

kil ve topraktan modellerini yaptırarak onlara alıştırmıştır. Deveden korkan atların boynuna deve gübresi asarak böyle bir hayvana karşı duyarsızlaştırmıştır. Bütün bu çabaların ardından sorunsuz bir şekilde hepsini bir araya getirmiştir. Ek olarak erkek fillerin dişlerini kestirip uçlarına kılıçlar taktırarak daha tehlikeli hale getirilmesini sağlamıştır.⁵¹⁴

5.6 Savaş Stratejisi

5.6.1 *Şahbun Vurmak (Gece Baskınları)*

Düşman askerlerinin sayısı, kullanılacak taktik, savaşın gerçekleşeceği coğrafyanın özellikleri-iklimi bütün bunlar savaşta izlenecek stratejiyi belirlemekteydi.⁵¹⁵ Tarihin gördüğü en büyük strateji dehalarına göre; Baskın gecesi sağanak yağışlı ve gayet karanlık olmalıydı. Ordu çok büyükse gece yarısı, küçükse sabaha karşı saldırılmalıydı. Aksi durumda saldırıyı alt etmenin yolu; orduyu dört kısma ayırarak piyadelerden oluşan grubu, baskın yolundan kenara çekmeli, yiğit askerlerden meydana gelen grubu yüksek bir yere çıkarıp, duruma hâkim hale getirerek bir kısmını saldıranlara karşı çıkarmalı, diğerlerini pusuda bekletmeliydi. İstihbarattan habersiz davranmalı; çadırlar bozulmamalı ve meşaleler yanar halde olmalıydı.

Timur'un vazgeçilmez stratejileri; gece baskınları, ani saldırılar ve sahte ricattan oluşmaktaydı. Bu baskınlar sırasında karşı tarafın zayıflıkları ve güçlü yönleri tespit edilir ve taktikler ona göre belirlenirdi. Gece baskınlarının bir amacı da zaten savaştan kaçmaya meyilli askerlerin, horlanmadan firarlarına olanak veren bir durum yaratmasıydı. Kaçanlarında etkisiyle daha az sayıda askerle mücadele edilmekteydi. Timur'un

⁵¹⁴ Suçkar, a.g.e., s. 248.

⁵¹⁵ Bennett, a.g.e., s. 199-200.

baskınlarla mücadele yolu ise keşif birliklerini çıkarmaktı. Böylece hazırlıksız yakalanmaz, mutlaka kendi seçtiği muharebe alanında düşman orduyla karşı karşıya gelirdi.⁵¹⁶

5.6.2 Askerlerin Motivasyonunu Sağlamak İçin Hediyeler Dağıtmak

Demir disipliniyle anılan Timur dahi ordusuna *öglige* denen hediyeler dağıtmıştır. Savaşta başarı gösteren askerlere *suyurgallar* (bağış) vermiştir. Bu *suyurgallara* zaman zaman *Tarhanlık* da (ordu kumandanı, imtiyazlı toprak sahibi) ilâve ediliyordu.⁵¹⁷

5.6.3 Savaş Meydanına Düşmandan Önce Gelmek

Savaş öncesinde harp meydanına gidip, bu alanın özelliklerine göre taktiklerinde çeşitli düzenlemeler yapması Timur'un en önemli özelliklerinden biriydi. Timur'un askerleri Ankara ovasında hazır beklerken, yarısı piyade olan Osmanlı ordusu yaz sıcağında, nispeten kurak bir bölgeden geçerek yorgun bir şekilde muharebe alanına gelecekti.⁵¹⁸ Timur'un dinlenmiş süvarilerden oluşan ordusu Yıldırım'ın susuzluğun etkisiyle daha da bitkin şekilde savaş alanına gelen piyadelerinden avantajlıydı.

5.7 Taktik ve Hileler

5.7.1 Timur'un Muharebe Meydanı Seçimi

Tüzükat bu konuda zengin bilgiler içermektedir.

⁵¹⁶ Yavuz, a.g.e., s. 163.

⁵¹⁷ Kaplan, a.g.e., s. 165; Aka, a.g.e., s. 112.

⁵¹⁸ Aka, a.g.e., s. 37.

- Savaş düşman ülkesinde tahakkuk etmeli, gerçekleşeceği alan geniş ve açık olmalı.
- Cenk alanına uygun ordugâh seçilmelidir.
- Askerin saklanabileceği bir yer olmalıdır.
- Düşmandan daha yüksek bir yerde konuşlanmalı. Bitişik *falanks* dizilişindeki bir hasmı dağıtmanın en akıllıca yolu; onların üzerine yüksek yerlerden, eğer düz alanda savaşıyor ise yayı hedeften daha yukarıya menzilleyip, serpme atışları ile ok yağdırmak olmalıdır.
- Yakınlarda mutlaka su kaynağı bulunmalıdır. Timur sefer öncesinde ordunun su ihtiyacını karşılamak üzere tulumlar yaptırmış ve askerlerine dağıtmıştır.
- Askerin gözünün kamaşmaması için ordu güneşin karşısına getirilmemelidir.
- Rüzgârın esme yönü mutlaka dikkate alınmalıdır.
- Atların beslenebileceği otlaklar olmalıdır.
- Askeri doyurmak için önceden topraklar uygun şekilde ekilmelidir. Timur bu amaçla Çin seferine çıkmadan önce araziye yer elması ektirmiştir. Birlikler savaştan bir gün önce saf halinde dizilerek tüzük doğrultusunda bölüklere ayrılmaktadır.⁵¹⁹

5.7.2 Süren Salmak (Naralar Atmak)

Türkleri yerleşik hayata geçirmek, Türk dilini yaymak ve cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek, demir disipline sahip bu ordunun en büyük amaçları arasındaydı. Asayiş sağlaması, ticaret yollarına sahip olmak ve köle temini ise varılmak istenen hedefler arasındaydı. Dolayısıyla ordu bütün bunlara ulaşmak için savaş sırasında her yolu kullanmakta; naralar atmakta, kös vurmakta ve kesik başlar fırlatmaktaydı.⁵²⁰ Yeri

⁵¹⁹ Ali Rıza Yağlı, *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi*, Bilge Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul 2016, s. 101.

⁵²⁰ Aka, a.g.e., s. 111; Suçkar, a.g.e., s. 303.

geldiğinde hilelere baş vurmaktan da çekinmezdi. Savaşlarda kazanma hırının kendini en çok gösterdiği anlarda, önceden satın aldığı hainler vasıtasıyla tuğ çevirtme ya da sancağı indirtme gibi hamlelerle rakiplerini şaşırtmayı severdi.

5.7.3 Sayısal Üstünlük

Kaynaklar her ne kadar abartılı rakamlar yazsa da Timur'un ordusunun sayısal üstünlüğe sahip olduğunu biliyoruz. Ancak bu durum uygun şekilde değerlendirilebilirse bir avantaj teşkil etmekteydi. Yıldırım Bayezid (1389-1402)'in Ankara Savaşı'nda (1402) ordusunun miktarı 70.000 ⁵²¹ iken Timur'un ordusunun 90.000'e yakın olduğu söylenmektedir.⁵²² Erzak ihtiyacı, atlara ot temini, askerlerin yorgunlukları ve psikolojik durumlarını uygun şekilde idare etme konusundaki sıkıntılar birleştiğinde, altından kalkılamayacak bir yüke dönüşebilmekteydi.

5.7.4 Su Kaynaklarını Tahrip Etmek

Yıldırım Bayezid'in ordusunu kendisinden önce susuzlukla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Çubuk çayını ve askerlerin ulaşabileceği su kaynaklarının tümünü kirletmiştir. Taktiğin tüm uygulamalarında ortak husus: Sıkı bir gözetim ve kendi aralarındaki iletişim hattını muhafaza etmek, düşmanın geçmesi muhtemel yollardaki tüm su kaynaklarını taşla doldurup kapatmak veya kullanılmayacak biçimde kirletmektir.⁵²³

⁵²¹ Aka, a.g.e., s. 28.

⁵²² Kanat-Alican, a.g.e., s. 158.

⁵²³ Özdağ, a.g.e., s. 125.

5.7.5 Gözdağı Vermek

Düşmanlarının kellerinden kuleler diktirmekteydi. Genelde bu kuleler sadece savaş sırasında ölmüş askerlerin kafalarından oluşturulurdu. Bu yolla yarattığı havadan, sonraki fetihlerinde yararlanmayı iyi bilmiştir ancak kasıtlı şekilde “Sivas’ta 2.000’den fazla kişiyi diri diri toprağa gömdü” gibi, Arap tarihçilerin birbirini tutmayan, afaki rakamlar içeren yorumları da bulunmaktadır.⁵²⁴

5.7.6 Pratik Çözümler Bulmak

Diyebiliriz ki; akıllı komutan ileriye görür ve planlarını önceden hazırlar; iyi komutan kaynaklarını ustaca kullanır.⁵²⁵ Timur yiyecek az kaldığında askere bir tas un çorbası vermiştir ve ekmek, çörek, erişte, börek yapılmasını yasaklamış, generallerinden de möçelge almıştır.⁵²⁶ Bu durum karşısında bir süre avı düzenlenmiş ve epeyce et temin edilmişti.⁵²⁷

Önlemler aldıktan sonra et temini için süre avına çıkmıştır. Bunları yaparken sadece yiyecek sorununu halletmemiş, kendisine muhalefet edenleri de uygun şekilde bastırmasını bilmiştir. Ankara seferi öncesinde Timur’un Yıldırım karşısında başarılı olamayacağını düşünenler Şemseddîn Elmalikî vasıtasıyla Timur’a ulaşmışlardır. Fakat Timur onlara karşılık, Abdullah Lisanî’den aldığı yorumla Doğu’nun Batıya üstün olacağı cevabını aldıktan sonra kendisine karşı yükselen çatlak sesleri de susturmuştur.⁵²⁸ Kitleyi panik halinden kurtarabilmenin tek çaresi onun örnek alabileceği ve

⁵²⁴ Roux, a.g.e., s. 215.

⁵²⁵ Sun Tzu, a.g.e., s. 58.

⁵²⁶ Bu uygulama sözlerin senetle tahakküm altına alınması için gerçekleştirildi. Bkz. Kaplan, a.g.e., s. 156.

⁵²⁷ Aka, a.g.e., s. 17.

⁵²⁸ Suçkar, a.g.e., s. 284.

izleyebileceği karşı bir atakta bulunarak, olayın akışını tersine çevirmektir.⁵²⁹ Timur böylelikle halkını ve ordusunu istediği biçimde yönlendirmiştir.

5.7.7 Askerini Memnun Etmek

Asker kökenli bir yönetici olan Timur, ordusunun psikolojisini çok iyi bilmekte ve kuvvetlerinin tümünün ücretini mutlaka sefer öncesinde ödemekteydi. Askerlere paraları önceden altın ve gümüş olarak ödeniyor. Bu küçük ayrıntı, Cengiz Han'ın orduları ile Timur'un orduları arasındaki farkı gösteriyor.⁵³⁰ Birlikleri arasında en ufak bir memnuniyetsizliğin isyana kadar gidebileceğinin farkındaydı. Sefer öncesi mutlaka askerlerini dinlendirir ve toylar düzenlerdi.

Öglige denen hediyeler ve ganimetten uygun payı vermek *ulcay* da Timur'un paylaşımcı ve cömert kişiliğinin bir göstergesiydi. Zenginlikleri mutlaka askerleri ile paylaşırdı. Birçok hükümdarın aksine ganimet paylaşımı konusunda önce kendini düşünmeyen Timur, bu şekilde bir yandan askerlerinin sadakat ve hayranlığını elde ediyor, diğer yandan da normal şartlar altında birbirlerinin varlığına tahammül edemeyen birçok boy beyini müşterek çıkar ilkesini kullanarak bir arada tutabiliyordu.⁵³¹

Taktisyenlerin askerlerinize kendi çocuklarınız gibi davranırsanız en dipsiz vadilerde bile sizi yalnız bırakmayacaklardır; onlara her birinin kıymetli oğullarınız olduğunu hissettirirseniz, ölüme kadar yanınızda olacaklardır prensibi askere önce insancıl davranılması, ardından demir disiplinle kontrol altında tutulması yönündeydi. Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'e göre de ikta sahibi olmayan gulamların hükümdara içleri ısınıp gönüllerinde ona muhabbet beslemeleri için maaşlarını bizzat padişahın

⁵²⁹ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan, V. Baskı, Ankara 2019, s. 137.

⁵³⁰ Neagoe, a.g.e., s. 280.

⁵³¹ Kanat-Alican, a.g.e., s. 76.

vermesi en makbul yol kabul edilmekteydi.⁵³² Hükümdar-ordu arasında ve komutan-asger arasında mutlaka bağ kurulmalıydı.

5.7.8 Küçümseme Amaçlı “Oğlum” Hitabı

Hükümdarların resmî yazışmalarda kullandığı *oğlum* hitabı ile muhatabın acemiliği vurgulanmıştır. Toy olduğu düşünülen kişi oğlum denerek bağımlı kılınmak istenmiştir. Cengiz Han, Alâeddîn Muhammed’e, Timur, Yıldırım Bayezid’e bu şekilde seslenirken Memlûk Sultanı Berkuk’tan adı sanı bilinmeyen bir Çerkez oğlancığı diye bahsetmiştir.⁵³³ Çin imparatoru Timur ile yazışmalarında hükümdara aynı şekilde hitap etmiştir.

5.7.9 Aç ve Susuz Bırakmak

Timur, Yusuf Sufi'nin ihanetini cezasız bırakmamış, Harezm üzerine düzenlediği seferinde bölgenin merkezi konumundaki Ürgenç'i susuzlukla sınamıştı. Üç ay süren kuşatma açlık, susuzluk ve salgın hastalıkları getirmiş ve şehir teslim olmak zorunda kalmıştı. Timur’a ihanet etmenin, onun arkasından düşüncesizce iş çevirmenin bedeliydi bu: Yalnızca diz çöküp harap olmak değil, aynı zamanda tarihin sayfaları arasından da mümkün mertebe silinmek ve hafızalardan koparılıp atılmak.⁵³⁴

5.7.10 Ordunun Başında Sefere Çıkma

Terek Savaşı’nda (15 Nisan 1395) Toktamış ve ordusuna karşı, eline kılıcını alıp mızrakları kırılıp, okları tükenen kadar mücadele etmiştir. Muharebenin şiddetini

⁵³² Nizamü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2011, s. 141.

⁵³³ İsmail Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, Berikan, I. Baskı, Ankara 2010, s. 39.

⁵³⁴ Kanat-Alican, a.g.e., s. 106.

Nizamüddîn Şâmî, Zafernâme’de anlatmaktadır. Bu sırada Toktamış Han, Ortak isminde bir elçi gönderdi; bu elçi yaklaştığı vakit Emir’in askerlerinin çokluğu gözünü doldurdu, derhal dönerek, Emir Timur’un büyük bir ordu ile gelmekte olduğunu Toktamış Han’a söyledi; bunun üzerine Toktamış Han, Kazançı’yi monkulay⁵³⁵ yaparak mükemmel bir ordu ile gönderdi.⁵³⁶ Timur, kuşkusuz büyük bir kumandandı, zaferlerinin çoğunu askerî dehasına borçlu olduğu kadar yiğitliğine, büyük dövüşme kabiliyetine de borçluydu.⁵³⁷ Kendisi ordunun başında canla başla savaştığı için askerleri de ondan aldıkları güçle büyük bir şevkle çarpışmıştır. Bu seferin sonunda Toktamış tahtını kaybederken, Altın Orda da bir tehdit olmaktan çıktı.⁵³⁸ Timur canlı ve cansız ne varsa hepsine hâkimiyetini kabul ettirdi.⁵³⁹

5.7.11 Törelere Bağlılığın Vurgulanması ve Diplomasi Dilinin Etkin Kullanımı

Maveraünnehir adı verilen coğrafyada, Cengiz soyundan gelmeyenler geleneklere göre tahta çıkamaz.⁵⁴⁰ Kendisine sığınan Han torunu Toktamış’ı Urus Han’a teslim etmemesi ve Cengiz Han soyundan gelen Suyurgatmış’ı Çağatay Han’ı ilân etmesi, hiçbir zaman han unvanını kullanmayıp Emir ve Küregen’i tercih etmesi geleneklere olan bağlılığını gösteren örnekler arasındadır. Elçiler vasıtasıyla gönderilen mektup ve haberler ne kadar olumsuzluk içerirse içersin Timurlularda çoğu kez elçiye gerçekten de zeval olmamaktadır. Her şey esaslara uygun şekilde gerçekleştirilmektedir. Timur hedeflerine ulaşabilmek için önce diplomasiden yararlanmaktadır. Savaş onun için sonraki tercihtir.

⁵³⁵ Öncü birlik. Bkz. Uyar, a.g.e., s. 125.

⁵³⁶ Nizamüddîn Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, TTK, II. Baskı, Ankara 1987, s. 192-193.

⁵³⁷ Roux, a.g.e., s. 122.

⁵³⁸ Manz, a.g.e., s. 131.

⁵³⁹ İbni Arabşah, a.g.e., s. 141.

⁵⁴⁰ Suçıkar, a.g.e., s. 8; Paulenz, a.g.e., s. 59.

5.7.12 Devlet Adamlarına ve Askerlerine Güven Vermesi

Timur'un bürokratları ve kıdemli askerleri aynı suçu on kere işlemedikçe aleyhlerinde cezai işlem yapılmazdı. Timur'un Cengiz Yasasından etkilendiği görülmektedir. Tarihte örnekleri bulunduğu üzere Hülegü de Mengü Kağan'ın boğasını yere seren Sadun'un dokuz günaha kadar affedilmesine dair bir yarlıg yazılmasını buyurmuştu.⁵⁴¹

5.7.13 Sefer Çıkmak İçin En Uygun Zamanı Beklemek

Planladığı Harezm seferine çıkmak için kışın bitmesini beklemiştir. Kurt Okay, o coğrafyada yaşanan kışı bir düşman olarak tanımlamış ve özellikle seferler açısından yaşattığı güçlüklerle dikkat çekmiştir; buz çubuklarına dönen sazlıklarda ilerlemek, donmuş parmaklarla kamp ateşi yakmak, bunu başardığınızda ateşe yaklaşmak isteyen vahşi hayvanlarla mücadeleler, soğuk rüzgârların meşaleleri sık sık söndürmesi, yere yığılan atlar, katırlar, develerin kırılan uzuvlarıyla yolların kenarında geri kalmaları özellikle buz tutmuş kuyularla karşılaşmak alışılan sıkıntılar arasındaydı.⁵⁴²

5.7.14 Müneccimlerin ve Falcıların Kullanılması

Timur müneccimlerin görüşlerini dikkate alırdı. Müneccimlerinin sefer için uygun vakit olduğunu söylemeleri ile gözünün nuru Semerkand'dan ayrılması bir olurdu. Müneccimden en ufak olumsuz bir yanıt geldiğinde Timur, tefeül usulünü kullanmaktaydı. Rastgele açtığı Kur'an yapraklarından denk gelen âyeti uygun şekilde

⁵⁴¹ Aknerli Grigor, a.g.e., s. 60.

⁵⁴² Okay-Stalker, a.g.e., s. 280.

yorumlayarak kendisine meşru nedenler yaratmaktaydı. Ayrıca şeyhlere, âlimlere ve ulemaya büyük saygı göstermekte, türbe ziyaretlerini sık sık yaparak halkının takdirini toplamaktaydı.⁵⁴³

5.7.15 Orduda Fil Kullanımı

Pek çok kaynakta zamanın tankı olarak nitelendirilen filler, ona sahip olan ordular için büyük avantaj sağlamaktaydı. Filler genelde ordunun merkezinde önde yürütülür ve bu şekilde düşman üzerinde psikolojik bir etki sağlanırdı.⁵⁴⁴ Bu hayvanların varlıkları düşman atlarını ürkütmek, safları yarmak ve bozmak için kullanılmaktaydı. Aralarında Gaznelilerin ve Timurluların da bulunduğu birçok Türk devleti fillerin ordudaki üstünlüğünden yararlanmıştır. Mesela, Gazneliler ile Karahanlıların 1008 yılındaki karşılaşmalarında, Sultan Mahmud'un ordusunda 500 kadar film bulunuyordu. Gazneli Sultan Mahmud zamanında Gazne Devleti 1700 kadar file sahipti.⁵⁴⁵ Timur, Hindistan seferinde karşılaştığı ama alt etmeyi bildiği filleri, kendi ordusunda başarıyla kullanmıştı. Üzerlerinde büyük çan ve çingiraklar taşıyan filler aynı zamanda bu sesler ve büyüklükleri sayesinde hem düşmanın cesaret ve moralinin bozulmasına hem de düşman atlarının ürkerek kaçmalarına neden olurlardı.⁵⁴⁶

Timur'un filleri, Ankara Savaşı'nda (1402) Yıldırım Bayezid'in ordusunun düzenini kırmasının yanı sıra, pek çok askerin ölümüne sebep olmuşlardır. Bu hayvanların üzeri de okçulara, hâkim ve yüksek bir yerden isabetli atış fırsatı ve avantajı sağlamaktaydı.⁵⁴⁷ Daha önce fillerin silah olarak kullanıldığı bir savaşta bulunmayan, onlarla nasıl mücadele edeceklerini bilmeyen Osmanlı askerleri açısından bu taarruz tam

⁵⁴³ Kanat-Alican, a.g.e., s. 169.

⁵⁴⁴ Suçıkar, a.g.e., s. 56.

⁵⁴⁵ Koca, a.g.e., s. 132.

⁵⁴⁶ Suçıkar, a.g.e., s. 249.

⁵⁴⁷ Koca, a.g.e., s. 132.

bir felâket oldu.⁵⁴⁸ Elbette tüm hükümdarların fil kullanma becerisi Timur kadar ustaca değildir. Hindistan’da bir süre hüküm süren Tuğluk Hanedanından Gıyaseddîn Tuğluk’un cenk meydanlarında kullanmak üzere Hindistan’dan özellikle getirttiği filler ürküp, kontrolden çıkınca köşkünün başına yıkmakla kalmamış, sultanı canından da etmiştir.⁵⁴⁹ Fillerin en büyük sorunu, ne yapacaklarının pek belli olmamasıdır.⁵⁵⁰ Özetle orduda fil kullanmak keskin bıçak gibidir. Fillerin avantajı büyüktür, ancak işler kontrolden çıktığında yeniden hizaya getirilmeleri çok zordur.

Orduda fillerin yanında deve, güvercin, köpek, şahin, fare, arı gibi hayvanlardan faydalanılmıştır. Bu hayvanlar haberleşme, düşman saldırısını belli etme, düşman saflarını bozma, çeşitli saldırıları haber verme, üzerine bomba bağlanarak düşman üzerine salma, nakliye, iz sürme gibi çeşitli işlerde kullanılmışlardır.⁵⁵¹ Kurt Okay’a göre de çığlık atarak dolaşan kara kargalar⁵⁵² kirpiller ve diğer orman hayvanlarının hareketlenmesi, atların nal sesinden ürken çöl tavuklarının havalanması ve sığırcıkların yerlere koyu gölgeler bırakması değerlendirilebilecek ipuçları arasındaydı.⁵⁵³

5.7.16 Karavul Çıkarmak

Öncüler, savaş esnasında düşman hakkında istihbarat toplamak için karavul (gözcü) çıkarır ve kaçan düşmanı takip için nikavul gönderirlerdi. Timurlular Gacarcı⁵⁵⁴ denen kılavuzlar kullanırlardı. Gözcüler etraftaki dağların ıssız yerlerini, orman içlerini ve dereleri iyi araştırırlardı.⁵⁵⁵ İstihbarat faaliyetlerinin can damarı çapkunç ve çopar adlı

⁵⁴⁸ Kanat-Alican, a.g.e., s. 161.

⁵⁴⁹ Suçıkar, a.g.e., s. 246-247, dipnot 19.

⁵⁵⁰ Jones, a.g.e., s. 76.

⁵⁵¹ Suçıkar, a.g.e., s. 246.

⁵⁵² Okay-Stalker, a.g.e., s. 280.

⁵⁵³ a.g.e., s. 16.

⁵⁵⁴ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, II. Baskı, Ankara 2000, s. 111; Kaplan, a.g.e., s. 162.

⁵⁵⁵ *Aristoteles’ten Savaş Âdâbı ve Ahlâkı*, s. 56.

iki görevliydi. Deve ve atı hızlı bir şekilde kullanan bin kişi çapkunç; hızlı mesafe kateden bin kişi ise çopar adı ile anılmaktaydı.⁵⁵⁶

5.7.17 Yalan Haber Yaymak

Kuşatmalar esnasında başvuru savaşı hileleri, istenen sonucun alınmasına, en az silahlar ve askerî teçhizat kadar katkıda bulunabilirdi. Savaşılan ordunun moral gücünü kırmak adına, pek çok hilenin bir arada kullanılması sık rastlanan bir durumdu. Savaşı sanata dönüştüren Timur, düşmanlarını türlü yemlerle kendine çekmeyi bilmekteydi. Toma Metsopski'den edindiğimiz bilgiler ışığında; Timur'un yeri geldiğinde düşman elçilerine karşı, önceden kuzu kanı içerek sefirlerin önünde kan kustuğunu⁵⁵⁷, ölmüş bir düşman askerinin kafasını Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un başı diyerek mızrağa taktırdığını biliyoruz. Bu hile yolu ile Kara Yusuf ordusu yenilgiye uğratıldı.⁵⁵⁸

5.7.18 Sahte Mektup Hilesine Başvurmak

Batı dünyasında daha nice örneklerine rastladığımız, sahte mektup yazımı Timur'un da başvurduğu hilelerden biriydi. Timur ve ordusu Maverâünnehir kalelerinin işgali sırasında, kale muhafızlarına İlyas Hoca'nın ağzından yazılan, kaleyi terk ederek birliklerine katılmaları emrini içeren mektubu, inandırıcılığı artırmak için bir Özbek vasıtasıyla kaleye ulaştırmıştı. Emir Timur ordusunun geldiğini sanan ve mektupların gerçek olduğuna inanan muhafızlar, geceleyin kaleleri boşalttılar ve böylece Emir Timur, Maverâünnehir kalelerini kolayca ele geçirdi.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ Yağlı, a.g.e., s. 99.

⁵⁵⁷ Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Terc. Gürsoy Solmaz, Elips, I. Baskı, Ankara 2009, s. 12.

⁵⁵⁸ Suçkar, a.g.e., s. 133; Lamb, a.g.e., s. 106.

⁵⁵⁹ a.g.e., s. 126.

5.7.19 Bayraktarı Satın Almak

1391 Kunduzca Savaşı'nda Toktamış, Timur'un sol kanadına yaptığı manevra ile zafer yoluna giderken; bayraktarı bayrağı bir anda eğdiğinde durum değişmiş ve zafer, bayraktarı savaş öncesinde satın alan Timur'un olmuştur. Sancağın indirilmesi hanların öldüğüne delalet eden en kesin işaret olduğundan savaşın gidişatını da değiştirmekteydi. Bu Toktamış Han'ın ordusunu dağıtan ve savaşın kazanılmasında önemli rol oynayan bir hileydi.⁵⁶⁰

5.7.20 Düşman Muhaliflerini ve Tâbilerini Kendi Tarafına Çekme

Ankara Savaşı'nın seyrini değiştiren kader anlarından biri beylerin ihanetiydi. Savaş öncesi Yıldırım Bayezid'in Anadolu'da Türk birliğini kurma çalışmalarının bir sonucu olarak, toprakları ellerinden alınan Anadolu beyleri, Timur'dan yardım istemişlerdir. Bahis mevzusu beylerin ve Yıldırım'dan kaçan Ahmed Celâyir ve Kara Yusuf'un Timur'a sığınmalarından, Timur'u daha kudretli gördükleri sonucunu çıkarabiliriz. Ankara Savaşı öncesinde Bayezid'in safında iken, tam savaş esnasında Yıldırım'ın askerlerine saldıran Kara Tatarlar, kurulan dengeyi bozmuştur. Öncesinde Yıldırım, Niğbolu Savaşı'nda; Haçlı birlikleri karşısında kullandığı Turan taktiğini Timur'a da kullanmaya karar vermiştir ancak Kara Tatarların ihaneti ile bu taktik altüst olmuştur.⁵⁶¹ Kara Tatarlar'dan daha sonra Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beyleri'de Yıldırım'a ihanet ederek cephede bir anda kendi bayraklarını açmışlardır. Çarpışma noktalarına seslerini duyuracak kadar yaklaşan beyler, Osmanlı ordusu

⁵⁶⁰ a.g.e., s. 239.

⁵⁶¹ Kanat-Alican, a.g.e., s. 161.

saflarında bulunan kendi komutanlarına bizzat isimleri ile seslenerek Timur tarafına geçmeye davet ettiler.⁵⁶²

5.8 Suikast

Düşmanları tarafından bilek gücüyle yenilemeyen Timur, hain suikast girişimleriyle yok edilmeye çalışmıştır. Bu girişimlerden biri de Timur'un Şam seferine rastlamıştır. Memlûk Sultanı Ferec'in fedaileri derviş kılığına girerek Timur'un huzuruna gelmişlerdir. Timur'un divan kâtiplerinden Hacı Mesud Simnani, bu adamlardan şüphelenmiş ve üzerlerinin aranmasını istemiştir. Sözde dervişlerin çizmelerinin içinden zehirli hançerler çıkınca iki suikastçı niyetlerini ve emri Memlûk Sultanı Ferec'den aldıklarını itiraf etmiştir.⁵⁶³ Emir Timur "Gerçi elçiye zeval olmaz, ama bu haramzadeler kendilerini derviş gibi göstererek dervişleri aşağıladıkları için öldürülmeleri gerekir" diyerek kendisi için hazırlanmış zehirli hançerlerle infaz edilmeleri emrini buyurmuştur.⁵⁶⁴

5.9 Savaş Sonrası Uygulamaları

5.9.1 Fetihnâmeler Yazdırmak

Kazanılan zaferleri, sonraki kuşaklara ve dost düşmana duyurmak niyetiyle fetihnâmeler yazdırmaktaydı.

⁵⁶² Suçıkar, a.g.e., s. 294.

⁵⁶³ Clot, a.g.e., s. 103.

⁵⁶⁴ Kaplan, a.g.e., s. 180.

5.9.2 Anıtlar Diktirerek Zaferlerini Duyurmak

Adından söz ettirmek ve tebâsının kendisine bağlılığını sağlamak, Timur'un önem verdiği hususlar arasındaydı. Kendisini, diktirdiği kitabeler ve anıtlar vasıtasıyla sonraki kuşakların belleklerine kazımak niyetinde olduğundan, zafer abideleri yaptırmaktaydı. Savaşlarda kazandığı ganimetleri teşhir maksadıyla tezyin ettirdiği bilinmekteydi.⁵⁶⁵ Semerkand'ı bu ganimetler vasıtasıyla ihyâ etmiştir. Tire'deki kitabede bu maksatla yazdırılmıştır. İzmir'deki Frenk gücünü on beş gün gibi kısa bir sürede kırarak, İzmir'i kendisini Ankara Savaşı'nda destekleyen Aydınoğullarının idaresine bırakarak, oradan ayrılmıştır.

5.9.3 Dokuzat

Dokuzlar töresinin bir sonucu olarak, Timur'un vassallarından istediği sayısı dokuzu bulan hediyelerdi. Erzak, at, kartal ve diğer armağanların hakaret amacı taşımaması için sayıları mutlaka dokuz olmalıydı. Çağatayîlerin âdetine göre, onlara hediye verilirken takdim edilen kişinin hürmetine her şeyden dokuz adet hazırlanırdı.⁵⁶⁶ Ayrıca dokuz ananesine ithafen değerli komutanlar ve devlet adamları dokuz günaha kadar affolunmaktaydı.

⁵⁶⁵ Golden, a.g.e., s. 152.

⁵⁶⁶ İbni Arabşah, a.g.e., s. 132.

SONUÇ

Son hükümdarı Romulus Augustus olan Batı Roma, Germen Vizigot Komutanı Odoaker tarafından yıkılırken; Doğu Roma yedinci yüzyılda Arapların saldırılarına maruz kalmıştır. Devlet bunun içinde her zamanki taktiklerinden istediği sonuçları almasını bilmiştir. 717-718 kuşatması boyunca Bulgar kuvvetleri, devamlı olarak Müslüman ordugâhını taciz etmiş; İslâm orduları ise uzun, zorlu kış koşullarıyla boğuşurken açlıkla da mücadele etmiştir. Muhasaranın başarısızlıkla sona ermesinin ardından yeniden İstanbul'u elde etme teşebbüsünde bulunmamışlardır. Böylelikle Bizans, Bulgarların yardımıyla önemli bir gücü kendisi için etkisiz hale getirmiştir.

Bizans'ın varlığını sürdürmesinin temel nedenlerinden biri de geniş bir istihbarat ağına sahip olmasıdır. Perslerin *angaros* denen atlı kuryelerinden esinlenerek kendi ulak ve *cursus publicus* posta sistemlerini oluşturmuşlardır. Kısmen Moğolların *yam* teşkilâtına benzetebileceğimiz sistem, haberleşme sağlamasının yanında casusluk ağı olarak da hizmet vermiştir. Yirmi dört kilometreyi aşması nadiren görülen belli duraklar oluşturulmuş; yolculuğu yapan habercinin atı değiştirilmiş, dinlendirilmiş, karnı doyurulmuş ve gerekli durumda konaklama sağlanmıştır. İlhanlılarda olduğu gibi Bizans'ta da bu sistem belli kişilerce istismar edilmiştir. Gazan Han *yam* teşkilâtını nasıl ki reformları sonucu yeniden işler hale getirdiyse I. Theodosius (378-395) ve II. Theodosius (408-450) 'ta *cursus publicus*'u uygun şekilde düzenlemiştir.

Bizans'ın bin yılı aşkın ayakta kalmasında gizli dostlarının ve haberleşme şebekesinin dışında daha pek çok neden vardır. Mecbur kalmadıkça savaşmaz, onun yerine küçük ödünler vermeyi tercih eder; hediyeler, vaatler, rüşvet, arazi, itibarlı mevkiler, düşmanlarıyla akrabalık kurmak ya da tehdit yoluyla onları yanına çekmek bu yöntemlerden bazılarıdır. Mücadele kaçınılmaz olduğunda devreye hile girer; şölen ve eğlencelerle rakiplerini oyalar, düzmece mektuplar yazar ve yalan haberler yaymaktan çekinmez, ancak imparatorların her zaman zor durumlardan kurnazlıkları sayesinde

kurtulduklarını söyleyemeyiz. Türk ilerleyişi Bizans'ın başkentine dayanınca, İmparator VII. Michael Dukas bir hata yapar; Avrupa'dan paralı asker desteği ister, ancak Avrupa kendi içinde öyle meşguldür ki, çağrısına istediği cevabı alamaz. Alexios Komnenos da Papa II. Urbanus'tan destek talebiyle aynı tarihî yanlışı tekrarlamış olur. 27 Kasım 1095'te Clermont Konsili'nde Tanrı'nın öyle istediğine inandırılan bir grup, İstanbul sınırlarından içeri girecektir. Kırmızı haçın cazibesine kapılanlar, *hem bu dünyada hem de öbür dünyadaki ölüm* anlamına gelen aforozun terbiye ettikleri, ailenin büyük kardeşi olma şansına erişemeyenler, feodal despotizm altında ezilmiş köylüler, günahlarından ancak bu yolla kurtulacağını düşünen, motivasyonları birbirinden çok farklı gruplar, Alexios'un bin bir zorlukla kurtulduğu Normanlar, Papa'nın kırmızı haç ile görevlendirdiği *parıldayan* zırhlarıyla yollara düşen şövalyeler...Süreç içinde göz kamaştıran savaş teçhizatları, yaşanan sefalet dolayısıyla Bizans halkından at veya katır, cılız bir keçi, soğan, sarımsak, ceviz ve kireç tozu karıştırılmış un ile takas edilecektir. *Cennetin krallığına giden yol* özellikle Akkâ'ya gelindiğinde oldukça zorlu bir hal alacak, doğanın güçleriyle verilen çetin mücadelenin de etkisiyle, *iyice sinir bozan* bir süreçle tamamlanacaktır. Dördüncü seferse amacın Kudüs'ü kurtarmanın çok daha ötesinde olduğunu göstermiştir. Justinian'ın eşsiz eseri Ayasofya, ömründe görmediği her türden saygısızlığa uğrayacak, İstanbul'un maddî zenginlikleri Avrupa'nın dört bir tarafına taşınacaktır.

Selçuklu Sultanları Berkyaruk, Muhammed Tapar ve Sencer birbirleriyle yaşadıkları taht kavgaları ve Haşîşîlerin zararlı faaliyetleri hasebiyle Haçlılara karşı etkin bir mücadele gösterememiştir. Suikastlar, entrikalar ve iktidar mücadeleleri ile uğraşan yalnızca Selçuklular değildir; Nil Nehri üzerindeki Ravza adasına getirildiği gün itibariyle kendilerini yoğun bir rekabetin içinde bulan Memlûklar da bu çekişmelerin dışında kalamamışlardır. Eyyûbî hükümdarı Necmeddîn Eyyûb tarafından inşâ ettirilen kalelere yerleştirilir ve iyi birer asker olmak için devrin en iyi eğitimlerini alırlardı.

Dönemin en güçlü ordularından birine sahip olan Memlûkler, Ayn-ı Câlût Savaşı'nda Moğolların da etten kemikten varlıklar olduklarını ve yenilenebileceklerini dünyaya gösterirlerken, Haçlılara karşı üstün başarılar da elde etmişlerdir. Kalavun, Akkâ'ya gönderdiği elçilik heyetiyle Haçlı-İlhanlı ittifakını önlerken Eşref Halil, Yakın Doğu'daki Haçlı üssü Akkâ'yı ele geçirmiş, Cemaleddîn Akkuş el-Alâi, Templier Şövalyeleri'nin barındığı adayı fethetmiştir. Bu mücadelelere bir de Memlûklerin kendi aralarındaki rekabetler eklenince, devlet adım adım çöküşe doğru sürüklenmiştir. İki yüz elli sekiz yıllık ömürlerine, kırk beş hükümdar sıgırmaları emirlerin mücadelelerinin ne boyutlarda yaşandığını gözler önüne sermektedir. İçte yaşanan çatışmalara dışarıda da Moğol ve Haçlılarla olan çarpışmalar, vebanın iyi savaşçıları öldürmesi, salgınların etkileri, yanlış politikalar izlenmesi ve ateşli silah teknolojilerinin ısrarla takip edilmemesiyle devrin gerisinde kalınmış; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesi ise sürpriz olmamıştır.

Son cihangir olarak kabul edilen Timur, otuz beş senelik hükümdarlığı süresince hiçbir yenilgi almadan, ordusuna muazzam bir disiplinin hâkim olduğu, kurduğu haberleşme ağı ve casusları sayesinde ele geçirdiği her bölgenin iç ve dış işlerini en ince detayına kadar bilen hükümdarlardan biriydi. Zamanını boş geçirmeyi sevmeyen, satranç ve cirit tutkunu bu strateji dehası, sık sık devrin önde gelen düşünürleri, tarihçileri, coğrafyacılara ve din âlimleriyle bir araya gelerek, onlarla çeşitli konularda tartışmalara girmekten keyif alırdı. İki yüz kırk adamıyla, üç bin asker tarafından korunan Emir Musa'nın kalesini ele geçirecek kadar da hırslıydı. Tıpkı Seyfüddîn Kutuz gibi muharebelerin en hayatî anlarında miğferini fırlatıp askerlerini coşturmayı ve Rüknüddîn Baybars gibi düşünmeden ırmakları geçmeyi bilir, yenilgiyi asla kabullenmeyen dik başlı karakteri dolayısıyla; elinde pek çok kılıç kırılana, savaş meydanından muzaffer bir şekilde ayrılana kadar orayı terk etmezdi.

Gelenekleri çok iyi bilen ve usullere riayet eden bu hükümdar, hiçbir zaman han unvanını kullanmamış, onun yerine emir ve küregen olarak anılmayı tercih etmiştir. Timur'un planlarını gerçekleştirmek için geceleri çok az uyuduğunu ve her durumda soğukkanlılıkla hareket ettiğini ana kaynaklardan teyit edebiliyoruz. Cengiz Han'dan edinilen tecrübeler dolayısıyla kendisi de asker kaybetmemek için önce uzlaşma yolları ve hilelere başvurmuştur. Söğüt dallarını arkalarından sürükleterek toz bulutu kaldırmış, dağlarda çok sayıda ateşler yaktırmış ve gerektiğinde ordugâhtaki kadınlara miğfer giydirerek ordusunu kalabalık göstermek istemiştir. Muhasaralara kendisinin de bizzat katıldığını, gece baskınları yaptığını ve merdivenler kurdurtmak suretiyle, fethedilemez denen nice kaleyi ele geçirmeyi başardığını biliyoruz.

Gelişmiş makineler icat edilmeden önce uygulanan kuşatma teknikleri arasında yer alan ve tüm savaşların genel prensibine dönüşen; düşmanın suyunu keserek ve onu kılıçtan ziyade açlık ve susuzlukla zayıflatarak kazanma taktiğini Timur da uygulamıştır. Yeterli erzakı hazırlamamış taraf, mücadeleye gerek kalmadan kısa sürede teslim olmaktaydı. En az kırk gün gıda girişini engelleyerek, istediği kalelere sahip olmaktaydı. Ermeni din görevlisi Metsoplu Toma, ahalinin direnişini kırmak için askerlerin, halkı kale duvarlarından atmaya başladıklarını, ancak sonradan atılanların altlarındaki yığınlar dolayısıyla ölmediğini yazmıştır. Yine Lamb'den öğrendiğimiz, emir hakkındaki özel bir bilgi ise Ali Bey isminde bir reisin elinde, işkence gibi geçen bir yaz mevsiminde böcek dolu bir ahırda, hanımı Ölcey ile birlikte altmış iki gün kadar süren bir esaret neticesinde, suçlu ya da suçsuz hiç kimseyi hapse koymamaya yemin ettiğidir.

Özetle, farklı coğrafya, kültür ve medeniyete mensup pek çok kudretli imparatorluk ve devletten bazıları, tarih sahnesinden hızla geçerken bazıları da ardılarını etkileyerek kalıcı izler bırakmıştır. Bu çalışmada, incelenen devletler nezdinde liderin kimliği ve sahip olduğu niteliklerin, devletin ömrü üzerinde en hayati unsur teşkil ettiği sonucuna varılmıştır. Cengiz Han gibi dur durak bilmeden, yılmadan çalışan, öfkelerini ve

travmalarını hırsla dönüştürerek, sistemli fetihler gerçekleştirmek suretiyle her türden mahrumiyeti bilen insanları, türlü çeşit zenginliğe kavuşturan bir hükümdar profiline ulaşılmıştır. Liyakat sahibi, geleneği kendi kurallarıyla uzlaştırmayı başaran, işlerini yetiştirebilmek için gece uykularını feda eden Timur gibi yöneticiler, yarattıkları sistemin içerisinde yetiştirdikleri yetenekli ve sadık yönetici kadrosuyla, uzun yıllar tahtlarında rakipsiz bir şekilde kalmayı başarmışlardır.

Lider kadar mühim diğer bir unsur ordudur. Güçlü bir devletin sağlam bir ordudan geçtiğini bilen Hülegü gibi soğukkanlı yöneticiler; zamanın silah teknolojisine ve teçhizatına sahip olmanın getirdiği üstünlüğü çok iyi kavramışlardır. Ordusunda doğuştan gelen potansiyellerini; aldıkları eğitim ve sıkı idmanlarla perçinleyen Türk savaşçılara yer veren Moğollar, uzun zaman dünyaya hükmetmişlerdir. Ele geçirdikleri bölgelerin insanların yeteneklerini çok iyi değerlendiren okçu millet, rakipleri için aman vermez bir düşman haline dönüşmüştür.

İncelememizde ulaştığımız neticelerden biri de istihbarata gereken değeri veren devletlerin planlanan saldırılara, fesatlara ve komplolara hazırlıksız yakalanmadığıdır. İster *sırdaşlar* ister *gizli dostlar* ister *sadakat sahibi müttefikler* olarak adlandırılınsın, casusları vasıtasıyla ve gelen ihbarlar itibarıyla, hedef bölgede gerçekleşen hadiselerin haberleri kendilerine anbean gelmekte; detaylı bilgi ve raporları almakta, hazırlıklarını buna göre yapmaktaydılar. Yalnızca yöneticilerin ve hanedandan en kıdemlilerin bilebileceği stratejik noktalar ve zayıflıklar da espionaj faaliyetlerinin bir parçası olarak iletilmekteydi.

Hainler ve işbirlikçiler, ele geçirilemez denen müstahkem mevkiileri güç ya da zenginlik için hasımlara teslim edebilmekteydi. Yine, sahip olmakta zorlanılan durumlarda; fitne ve fesada başvurmak, kargaşa çıkartmak suretiyle istikrarsızlık

yaratmak, uygulanan yöntemler arasındaydı. Kısacası rakip devletlerin hâkimiyetini kırmak için pek çok taktik vardı.

Ortaçağ'ın sözü geçen devletlerinin sıkça başvurduğu yollar arasında; karşı tarafın psikolojisi üzerinde baskı oluşturup moral ve motivasyonunu aşağı çekerek, onu olabildiğince güçsüz, kolay bir hedef haline dönüştürmek vardı. Bunun için kullanılan metotlardan biri de ordusunda fil bulundurmaktı. Timur başta olmak üzere tarihin görüp görebileceği en mahir hükümdarlar, rakiplerini alaşağı etmek için kuvvetleri arasında fillere de yer vermişlerdi. Ayrıca böylesi bir hayvana sahip olmak, bir yandan da statü göstergesiydi. Filin yanında ordugâhında aslan, kaplan ve pars gibi egzotik yabanî hayvanlara yer veren yöneticiler de bulunmaktaydı. Bu yırtıcılar, çevresinde korku yaratırken hükümdarın cesaret timsali sayılmasına yardımcı olmaktaydı.

Çalışmamızda, elde ettiğimiz bilgilerden ulaştığımız en önemli sonuç ise; savaş sanatı ve teknolojisine ayak uyduramayan devletlerin ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, kaçınılmaz sonlarından kurtulamadıklarıdır. Zamanının en büyük teknolojisine sahip Bizans, pek çok millet tarafından defalarca kuşatılan İstanbul'u güçlü surları ve suda bile yanan silahı *grejuva* sayesinde savunmaktaydı. Hem yıldırıcı hem de aşılması imkânsız surlar, müdafaanın can damarını oluşturmaktaydı. Muhasarada kullanılan duvar kırıcılar, geliştirilen çeşit çeşit mancınıklar ve topun kullanımıyla o can damarı da büyük yara almıştı. Kaynakları azalan ve artık silah teknolojilerini takip edememeye başlayan Bizans da tarihin sayfalarındaki yerini almıştır.

Moğollar, vebalı ceset parçalarını Kefe'yi düşürmeye yarayan bir araca çevirmek amacıyla kullanmışlardı. Aynı zamanda en yeni savaş teknolojilerini yakından takip eden bu millet, ele geçirdiği ganimetleri sonraki seferlerini finanse etmek ve orduyu kuvvetlendirmek için harcamaktaydı. Moğol ordusunun istidatlı generali Baycu Noyan ve İlhanlı hükümdarı Hülegü, kuvvetlerinin teknik donanımına özellikle önem

vermekteydi. Çin'den teçhizat alındığında, bu makineleri kullanabilecek uzmanlar da getirilmekteydi. Ek olarak, ele geçirdikleri yerlerde esir aldıkları mühendisler, formülleri sürekli değiştirerek yeni askerî teknolojiler yaratmaktaydı.

İlhanlılar, karşılarında bir türlü galibiyet sağlayamadıkları Memlûkleri Vâdî el-Haznedâr Savaşı'nda, Gazan Han'ın reformlarının etkisiyle yenmişlerdi. İlhanlı ordusunun donanımı ağırlaştırıldı, İtalyan şehir devletlerinden arbalet, miğfer, zırh, kılıç-kalkan, göğüslük, boyunluk gibi yeni teknolojilerin kullanıldığı silah ve teçhizat satın alındı, taktikler değiştirildi, tüm bu çalışmaların sonunda arzulanan zafere ulaşıldı. Çıkarları gereği defalarca karşı karşıya geldikleri Memlûkler ise muharebelerde, göğüs göğse çarpışmakta inat etmiş ve furûsiyye asabiyyeleri gereği ateşli silahlara sıcak bakmamıştır. Ancak hor gördükleri ateşli silahlar ve takip edilmeyen diğer savaş teknolojisi, Memlûklerin yıkılışlarının temel nedenlerinden olmuştur.

KAYNAKÇA

A.G. Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kemaloğlu, II. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2017.

Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, III. Baskı, Ankara, TTK, 1999.

Ağır, Abdullah Mesut, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti (1250-1517)*, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2021.

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, II. Baskı, Ankara, TTK, 2000.

Aka, İsmail, *Timurlular Devleti Tarihi*, I. Baskı, Ankara, Berikan, 2010.

Akad, Mehmet Tanju, *Bir Savaş Nasıl Kaybedilir?*, Kitap Yayınevi.

Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, Çev. Hrant D. Andreasyan, II. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2012.

Alâeddîn Ata Melik Cûveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, I. Baskı, Ankara, TTK, 2013.

Alan, Hayrunnisa-Kemaloğlu, İlyas, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, II. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2017.

Ammianus Marcellinus, *Roma Tarihi*, Çev. Samet Özgüler, II. Baskı, İstanbul, Historia, 2020.

Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, I. Baskı, İstanbul, İnkılap, 1996.

Anonim *Haçlı Tarihi*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul, Selenge, 2013.

Anonim *Süryânî Kroniği (I. ve II. Seferler)*, Çev. İlhan Aslan, I. Baskı, İstanbul, Post, 2019.

- Arayancan, Ayşe Atıcı, *Hasan Sabbâh ve Alamût*, VI. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2020.
- Atmaca, Esra, *Kara Veba Memlûkler'de Salgın ve Toplum (749/1348-49)*, I. Baskı, Ankara, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, I. Baskı, Ankara, TTK, 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, I. Baskı, İstanbul, İsam, 2015.
- Bailey, Cyril, *Antik Roma'nın Dini*, Haz. İlker Balkan, Çev. Peren Gülmez, I. Baskı, İstanbul, Kanon Kitap, 2019.
- Baker, Simon, *Eski Roma Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Ekin Duru, I. Baskı, İstanbul, Say, 2012.
- Bal, Rıdvan, *Türk Süvari Tarihi*, I. Baskı, Ankara, Savaş Yayınevi, 2013.
- Barber, Malcolm, *Haçlı Devletleri Tarihi*, Çev. Doğan Mert Demir, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2021.
- Barber, Malcolm, *Tapınak Şövalyelerinin Yargılanışı*, Çev. Nuri Plümer, I. Baskı, Ankara, Phoenix, 2008.
- Bennett, Matthew-Bradbury, Jim-Devries, Kelly-Dickie, Iain- Phyllis, Jestice, *Dünya Savaş Tarihi Cilt I Ortaçağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler*, Çev. Özgür Kolçak, I. Baskı, İstanbul, Timaş, 2011.
- Beşinci Kitap Türk Savaş Tarihi Türk Ordu Teşkilâtı*, Editör: Recep Bozdağ, I. Baskı, İstanbul, Maviçatı Yayınları, 2020.
- Biran, Michal, *Cengiz Han*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, I. Baskı, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.

Bishop, M.C. & Coulston, J.C.N., *Kartaca Savaşlarından Roma'nın Düşüşüne Roma Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Çev. Samet Özgüler, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2020.

Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar, Editör Annie Pralong, Çev., Buket Kitapçı Bayrı, II. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016.

Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, VI. Baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019.

Bosch, Clemens, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Çeviren ve Hazırlayan: Sabahat Atlan, III. Baskı, Ankara, TTK, 2000.

Carrère d'Enausse, Hélène, *Tamamlanmamış Rusya*, Çev. Reşat Uzmen, I. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2003.

Claude, Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, I. Baskı, İstanbul, E Yayınları, 1979.

Clot, André, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, Çev. Turhan Ilgaz, I. Baskı, İstanbul, Epsilon, 2005.

Cox, George W., *Haçlı Savaşlarının Tarihi*, Çev. İhsan Durdu, I. Baskı, İstanbul, Ark, 2018.

Çelik, Mehmet Yusüf, *Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516)*, I. Baskı, Konya, Kömen, 2021.

Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, I. Baskı, İstanbul, Eren, 2007.

Dayı, Özkan, *Moğolların Teşkilât ve İdarî Tarihi İran Moğolları 1220-1295*, I. Baskı, Ankara, Altınordu Yayınları, 2020.

- Decker, Michael J., *Bizans Savaş Sanatı*, Çev. A. Tunçer Büyükonat, I. Baskı, İstanbul, Epsilon, 2016.
- Delibalta, Yavuz, *Selçuklularda İstihbarat*, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2018.
- Demirkent, Işın, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, II. Baskı, Ankara, TTK, 2020.
- Demirkent, Işın, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, III. Baskı, Ankara, TTK, 2020.
- Demirkent, Işın, *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206) İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, II. Baskı, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2013.
- Deniz, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, I. Baskı, İstanbul, Ekim, 2013.
- Deuilli Odo, *II. Haçlı Seferi*, Çev. Caner Togaç, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2021.
- Devries, Kelly-Dickie, Iain-Dougherty Martin J.-Jestice, Phyllis G., -Jörgensen, Christer, Pavkovic, Michael F., *Dünya Savaş Tarihi Cilt V Haçlı Seferleri Selçuklular, Eyyûbîler ve Osmanlılara Karşı 1097-1444*, Çev. Emir Yener, I. Baskı, İstanbul, Timaş, 2012.
- Dokur, İbrahim Doğukan, *Bozkır Orduları*, I. Baskı, İstanbul, Karakum, 2018.
- Duman, Abdullah, *Mübareze*, I. Baskı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2020.
- Duman, İbrahim, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2020.
- Erdem, İlhan-Paydaş, Kazım, *AK-Koyunlu Devleti Siyasî Tarihi ve Yönetim Yapısı*, I. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2021.
- Erdemir, Hatice Palaz, *Roma'dan Doğu Roma'ya Değişim ve Dönüşüm*, I. Baskı, İstanbul, Çizgi, 2019.

Erdoğan, Coşkun, *Harezmşahlar Anuştegin'den Celâleddîn'e*, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2020.

Erdoğan, Eralp, *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2019.

Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, XIII. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.

Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular, Editör: Feridun M. Emecen, I. Baskı, İstanbul, Kitabevi, 2008.

Flavius Vegetius Renatus, *Roma Askerî Teşkilâtı*, Çev. Recep Efe Çoban, I. Baskı, İstanbul, İdeal Yayıncılık, 2020.

Frankopan, Peter, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, Çev. Mengü Gülmen, I. Baskı, İstanbul, Pegasus, 2018.

Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*, Çev. İlcan Bihter Barlas, I. Baskı, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Gabriel, Richard A., *Cengiz Han'ın En Büyük Komutanı Sübütaş*, Çev. Merve Tosun, I. Baskı, İstanbul, T&K Yayınları, 2017.

Galeano, Eduardo, *Aynalar*, Çev. Süleyman Doğru, I. Baskı, İstanbul, Sel, 2013.

Galtsyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kemaloğlu, II. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2017.

Genceli Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1265*, Terc. Mahmut Kemal Bey, I. Baskı, İstanbul, Post Kitap, 2018.

Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, III. Baskı, İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2019.

Gerste, Ronald D., *Hava Nasıl Tarih Yazar*, Çev. Meltem Karaismailoğlu, I. Baskı, İstanbul, Kolektif, 2017.

- Gibbon, Edward, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi VII. Cilt (M.S.697-M.S. 1571)*, Çev. Asım Baltacıgil, I. Baskı, İstanbul, İndie Kitap, 2020.
- Golden, Peter B., *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Çev. Yahya Kemal Taştan, III. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2018.
- Göksu, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, III. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2019.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, II. Baskı, Ankara, TTK, 2018.
- Gömeç, Saadettin, *Kök Türk Tarihi*, IV. Baskı, Ankara, Berikan, 2011.
- Güleç, İsmail-Demiriz, H. Neslihan, *Ortaçağ'da Şövalyelik ve Şövalyelik Eğitimi*, I. Baskı, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2015.
- Günaltay, Şemseddîn, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, I. Baskı, İstanbul, Endülüs, 1991.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, Editör Erkan Göksu, I. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2015.
- Heath, Ian, *Bizans Orduları*, Çev. Buket Bayrı, I. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı*, Çev. Özden Arıkan, I. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Huizinga, Johan, *Ortaçağın Günbatımı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, I. Baskı, Ankara, İmge, 1997.
- Huncan, Ömer Soner, *İpek Yolu'nun Muhafızları Bozkırlardan Kentlere Türk Hakanlığı Ordusu (Karahanlılar)*, I. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2019.
- Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilât, Teknoloji*, Editör A. Sefa Özkaya, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2019.

İbn Abdüzzâhir, *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars*, Çev. Aydın Usta, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2021.

İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, Çev. Ahsen Batur, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2012.

İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çev. A. Sait Aykut, II. Baskı, İstanbul, YKY, 2013.

İbn Bîbî el-Müneccime, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fil-Umuri'l-Ala'ıyye (Selçuk Nâme)*, Çev. Mürsel Öztürk, I. Baskı, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 1996.

İyiat, Bora, *Türk Savaş Sanatı*, IV. Baskı, İstanbul, Kripto, 2020.

Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, III. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Jones, Peter, *Geldim Gördüm Yendim*, Çev. Funda Sezer, II. Baskı, İstanbul, Say, 2019.

Kaleli, Emrullah, *Bizans Casusluk ve İstihbarat Faaliyetleri*, I. Baskı, Ankara, Gece, 2021.

Kalkan, Mustafa, *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu ve Savaş Stratejileri*, I. Baskı, İzmir, Kaynak Yayınları, 1995.

Kanat, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, I. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.

Kanat, Cüneyt-Alican, Mustafa, *Timur Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir*, III. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2019.

Kaplan, Abdurrahman, *Timur ve Seferleri*, I. Baskı, Ankara, Astana, 2019.

Kaplan, Abdurrahman, *Timur'un Kafkasya Cihadı*, I. Baskı, Ankara, Astana, 2020.

- Karakuş, Nadir, *Haçlı Seferlerinde Av ve Avcı*, I. Baskı, İstanbul, Çizgi, 2020.
- Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Selma Koçak, I. Baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2019.
- Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK, 2000.
- Kesik, Muharrem, *At Üstünde Selçuklular*, III. Baskı, İstanbul, Timaş, 2017.
- Kihtir, Tuğrul, *XI-XIII. Yüzyıl Kaynaklarıyla Anadolu'da Bizans, Haçlılar, Selçuklular*, I. Baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.
- Koca, Salim, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, I. Baskı, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005.
- Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, V. Baskı, Ankara, Berikan, 2019.
- Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkları Tarihi el-Melik el-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamanı*, Haz. Salim Koca-Sinan Tarıfci, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2020.
- Lamb, Harold, *Emir Timur*, Çev. A. Göke Bozkurt, İstanbul, İlgi Kültür Sanat, 2009.
- Le Goff, Jacques, *Ortaçağ Kahramanları*, I. Baskı, Çev. Füsun Önen Pinard, V. Baskı, İstanbul, YKY, 2010.
- Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, VIII. Baskı, İstanbul, İletişim, 2019.
- Lewis, Bernard, *Haşhaşîler*, Çev. Kemal Sarısözen, VI. Baskı, İstanbul, Kapı Yayınları, 2018.

- Luttwak, Edward N., *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, Çev. M. Efe Tuzcu, I. Baskı, İstanbul, Epsilon, 2012.
- Manz, Beatrice Forbes, *Timurlenk: Bozkırların Son Göçebe Fatih*, Çev. Zuhall Bilgin, X. Baskı, İstanbul, Kronik, 2020.
- Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Ediliş-Harikalar Kitabı*, Terc. Işık Ergüden (I-CVI)-Z. Zühre İlkelen (CVII-CCXXXIV), Giriş ve Notlar Stephane Yerasimos, III. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2019.
- May, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, Çev. Ülke Evrim Uysal, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2021.
- Mcevedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, I. Baskı, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yaymevi, 2004.
- Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, Çev. Ankhbayar Danuu, Haz. Mustafa Uyar, I. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2012.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, VI. Baskı, Ankara, TTK, 2011.
- Mesqui, Jean, *Savaştan Barışa Şatolar ve Kaleler*, Çev. Elif Gökteke, I. Baskı, İstanbul, YKY, 2014.
- Michaud, J. F., *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, Haz. Güray Kırpık, I. Baskı, Ankara, Lotus, 2011.
- Minhâcüddîn Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Çev. Mustafa Uyar, I. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2016.
- Moğolların Gizli Tarihi*, Çev. Ahmet Temir, IV. Baskı, Ankara, TTK, 2010.
- Muhibbeddîn Ebu Hamid Makdisî, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûkler'in Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2019.

- Muhsin Behramnejad, *Karakoyunlular Akkoyunlular İran ve Anadolu'da Türkmen Hanedanları*, Terc. Ve Notlar Serdar Gündoğdu-Ali İçer, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2019.
- Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Haz. İlhan Aslan, I. Baskı, İstanbul, Post Yayın, 2017.
- Neagoe, Manole, *Bozkırın Üç Atlısı*, I. Baskı, İstanbul, Billur Yayınları, 2020.
- Neville, Lenora, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazımı Rehberi*, Çev. Süha Konuk, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2021.
- Niccolò Machiavelli, *Savaş Sanatı*, Çev. Alev Tolga, Say, II. Baskı, İstanbul, Say, 2018.
- Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, Çev. L. Ece Sakar, I. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Nicolle, David, *Haçlılar Çağında Bizans, Balkan ve Macar Orduları 1100-1568*, Çev. Emir Yener, I. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferi 1148*, Çev. L. Ece Sakar, I. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Nizamü'l-Mülk, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, III. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Nizamüddîn Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, II. Baskı, Ankara, TTK, 1987.
- Nomiku, H. A., *Haçlı Seferleri*, Çev. Kriton Dinçmen, II. Baskı, İstanbul, İletişim, 1997.
- Okay, Kurt-Stalter Charlotte, *"Türk Hakanı" Timur*, Çev. Aydın Ayhan, II. Baskı, İstanbul, Postiga Yayınları, 2010.
- Oman, C.W.C., *Ok, Balta ve Mancınık Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515*, Çev. İsmail Yavuz Alogan, IV. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013.

Özbek, Süleyman, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, I. Baskı, Ankara, Berikan, 2018.

Özdal, Ahmet N., *Türklerin Savaş Sanatı*, II. Baskı, İstanbul, Timaş, 2019.

Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas Cengiz ve Hülagû Dönemleri*, II. Baskı, İstanbul, İz Yayınları, 2011.

Özgüdenli, Osman G., *Gazan Han ve Reformları*, I. Baskı, İstanbul, Kaknüs, 2009.

Özgüdenli, Osman G., *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, I. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2020.

Parry, V. J., “İslâm'da Harp Sanatı” (1974-1975), Çev. E. Merçil-S. Özbaran, İÜEFTD, Sayı 28-29.

Paulenz, Karénina Kollmar, *Moğollar Cengiz Han'dan Günümüze*, Çev. Hakan Aydın, I. Baskı, İstanbul, Runik Kitap, 2020.

Penrose, Jane, *Roma Ordusu Roma Savaş Makinesinin Tarihi*, Çev. Samet Özgüler, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2020.

Peter Tudebodus, *Birinci Haçlı Seferi Bir Tanığın Kaleminden Kudüs'e Yolculuk*, Çev. Süleyman Genç, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2019.

Raimundus Aguilers, *Haçlılar Kudüs'te Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, Haz. Süleyman Genç, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2019.

Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'u't-Tevarih*, Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, I. Baskı, Ankara, TTK, 2013.

Reşîdüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevarih*, Terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, II. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2018.

- Rice, Tamara Talbot, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Çev. Tuna Kaan Taştan, I. Baskı, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Robinson, James Harvey- Breasted, James Henry- Smith, Emma Peters, *Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a Uygarlığın Öyküsü*, Çev. İbrahim Şener, I. Baskı, Ankara, Doruk Yayınları, 2020.
- Rossabi, Morris, *Kubilay Han*, Çev. Özgür Özol, I. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, II. Baskı, İstanbul, Dergâh Yay., 2020.
- Roux, Jean-Paul, *Timurlenk*, Çev. Lale Arslan Özcan, I. Baskı, İstanbul Dergâh Yay., 2022.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, I. Baskı, İstanbul Dergâh Yay., 2020.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri*, Çev. Fikret Işıltan, IV. Baskı, Ankara, TTK, 2008.
- Russell, Bertrand, *İktidar*, Çev. Göksel Zeybek, I. Baskı, İzmir, İlya, 2004.
- Sağlam, Ahmet, *Suriye'de Hakimiyet Mücadelesi İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*, I.Baskı, İstanbul, Çamlıca, 2017.
- Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Daktav, I. Baskı, Antalya, Daktav, 2006.
- Smith, Jonathan Riley, *Haçlılar Kimlerdi?*, Çev. Berna Kılınçer, I. Baskı, İstanbul, Bileşim, 2005.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, II. Baskı, Ankara, TTK, 1987.

- Strategikon Bizans Kültüründe Strateji Sanat *, Haz. George T. Dennis,  ev. Volkan Atmaca, I. Baskı, İstanbul, Kırmızı Kedi, 2011.
- Suçıkar, Tarkan, *Emir Timur'un Başarı Sırları*, I. Baskı, Ankara, Panama, 2017.
- Sun Tzu, *Savaş Sanat *,  ev. Elvan Aytekin, II. Baskı, İstanbul, Kopernik, 2018.
-  ahin, Ha ım, *Orta Zamanın Türkleri*, V. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2018.
-  en deyici,  zer, *Aristoteles'ten Savaş Adab  ve Ahl k *, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2014.
-  e en, Ramazan, *Haçlılar  n nde Sultan Baybars*, II. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2016.
-  e en, Ramazan, * sl m Co rafyac larına Göre Türkler ve Türk  lkeleri*, II. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2020.
-  e en, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıc lı ı*, İstanbul,  sar, 1998.
- Taneri, Aydın, *Harezm ahlar*, I. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2019.
- Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Miras  II. Cilt Ortaçağ: Feodal Dünya*, IV. Baskı, İstanbul, Türkiye   Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Taşkıran, Hasan, *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*, I. Baskı, İstanbul, Selenge, 2015.
- Temizsu, Habibe, *Yasak*, I. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2018.
- Togan, A. Zeki Velidi, * engiz Han (1155-1220)*, K men Teksir Bürosu, İstanbul 1970.
- Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Terc. Gürsoy Solmaz, I. Baskı, Ankara, Elips, 2009.
- Türkmen, Tu  ad Ata, *Türklerde At*, I. Baskı, İstanbul, Zengin Yayıncılık, 2016.
- Ucu satar, Necati Ulunay, *Türklerde Harp Sanat  Taktik ve Strateji*, I. Baskı, İstanbul, Derin Yayınları, 2007.

- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, II. Baskı, Ankara, TTK, 1987.
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları*, II. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2008.
- Usta, Aydın, *Haçlı Hikâyeleri*, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2017.
- Usta, Aydın, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, I. Baskı, İstanbul, Yeditepe, 2015.
- Uyar, Mustafa, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Çev. Ankhbayar Danuu, İstanbul, Ötüken, 2012.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Ankara, TTK, 2020.
- Vasiliev, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevabil Alkaç, II. Baskı, İstanbul, Alfa, 2017.
- Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Selenge, 2007.
- Vural, Timur, *Türklerde Askerî Müzik Geleneği Tuğ, Nevbet, Mehter*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2013.
- Weatherford, Jack, *Cengiz Han ve Dünyayı Anlamak*, Çev. Sermin Karakale, I. Baskı, İstanbul, İnkılap, 2009.
- Wolfram, Herwig, *Germenler Kökenleri ve Roma Dünyasıyla İlişkileri*, Çev. Tuğba İsmailoğlu Kacı, I. Baskı, İstanbul, Kronik, 2020.
- Yağlı, Ali Rıza, *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi*, I. Baskı, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2016.
- Yavuz, Celâlettin, *Türklerde Savaş Strateji ve Askerî Kültür*, I. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2019.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, IX. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Yiğit, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, I. Baskı, İstanbul, Kayıhan, 2015.

Zengin, Cengiz, *Harezmşahlar ve Celâleddîn Harezmşah*, I. Baskı, İstanbul, Bilge Oğuz Yayınları, 2020.

Zuhayli, Vehbe, *İslâm Hukukunda Savaş*, Çev. İsmail Bayer, I. Baskı, İstanbul, İhtar Yayıncılık, 1996.

